

UPPSALA
UNIVERSITET

Vad händer med jämställdheten?

Nedslag i jämställdhetens synfält

Red. Paulina de los Reyes

Förord <i>Marianne Carlsson</i>	2
Introduktion Vad händer med jämställdheten? Kritiska dialoger och nödvändiga samtal <i>Paulina de los Reyes</i>	3
Intersektionernas förflutna – sexismens och rasismens gemensamma spår <i>Irene Molina</i>	23
Kön, klass, plats och svenskhet: Klassreseberättelser i dagens Sverige <i>Lena Sohl</i>	39
Kan man diskriminera kvinnor? Har kvinnor sämre arbetsvillkor än män i akademien? <i>Anneli Häyrén Weinestål</i>	62
Promiskuösa bögar och fula flator - könsbundna föreställningar om sexualitet och sexuell läggning <i>Ann-Sofie Lönngren</i>	83
Den villkorade jämställdheten – kvinnor med funktionshinder <i>Denise Malmberg</i>	98
”Varför har du skägg?” Reflektioner över den nya diskrimineringsgrunden ”könsöverskridande identitet eller uttryck” <i>Anna Olovsson Lööv</i>	114
En (o)jämlig jämställdhet? Intersektionella perspektiv på ojämlikhetskapande inom universitetsvärlden <i>Paulina de los Reyes</i>	129
Efterord <i>Paulina de los Reyes</i>	148
Författarpresentation	150
Bilaga. Program konferensen Nedslag i jämställdhetens synfält	152

Förord

Nedslag i jämställdhetens synfält

Jämställdhetskommittén vid Uppsala universitet anordnade en konferens den 29 april 2009. Utgångspunkten var diskrimineringslagen och jämställdhetsarbetet i relation till olika diskrimineringsgrunder som sexuell läggning, könsidentitet, etnicitet, funktionshinder och ålder. Diskrimineringslagen trädde i kraft 2009-01-01 och ersatte ett antal andra lagar som därmed upphävdes. Lagarna som upphävdes var jämställdhetslagen, lagen om åtgärder mot diskriminering i arbetslivet på grund av etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, lagen om förbud mot diskriminering i arbetslivet på grund av funktionshinder, lagen om förbud mot diskriminering i arbetslivet på grund av sexuell läggning, lagen om likabehandling av studenter i högskolan, lagen om förbud mot diskriminering och lagen om förbud mot diskriminering och annan kränkande behandling av barn och elever.

Arbete mot diskriminering med stöd i diskrimineringslagen innebär att arbeta för människors lika villkor. Det har funnits och finns farhågor att jämställdhetsarbetet ska få mindre utrymme till förmån för lika villkorsarbetet. Syftet med Uppsalakonferensen var att försöka visa att så inte behöver vara fallet. Titeln på konferensen "Nedslag i jämställdhetens synfält" ska illustrera det faktum att jämställdhetsperspektiv kan integreras i och nyansera frågeställningar som rör andra diskrimineringsgrunder, i det här fallet sexuell läggning, könsöverskridande identitet, etnicitet, klass och funktionshinder. Det behöver inte råda någon konkurrenssituation mellan de olika diskrimineringsgrunderna utan den stora utmaningen och möjligheten ligger i att lära av andras erfarenheter och arbeta mot diskriminering och för människors lika villkor och värde.

Redaktör för antologin har varit professor Paulina de los Reyes. Författarna är forskare inom olika vetenskapliga fält och respektive forskare ansvarar för sitt bidrag.

Konferensprogrammet presenteras i bilagan.

Min förhoppning är att denna antologi ska locka till läsning, diskussion, och bidra till nya tankar och fördjupad förståelse för det som brukar kallas intersektionalitet, det vill säga det perspektiv som beskriver hur de olika diskrimineringsgrunderna är beroende av varandra.

Uppsala maj 2010

Marianne Carlsson

Rektorsråd för jämställdhetsfrågor och ordförande i Uppsala universitets jämställdhetskommitté

Introduktion

Vad händer med jämställdheten? Kritiska dialoger och nödvändiga samtal

Paulina de los Reyes

Jämställdhet har varit ett återkommande diskussionsämne i det offentliga samtalet under flera decennier. Idéerna om ett jämställt samhälle har varit av central vikt för kvinnors politiska organisering och även för en expanderande akademisk verksamhet på universitet och högskolor. Jämställdhetens etablering som ett särskilt politikområde har också gett upphov till nya arenor där dessa idéer kan formuleras, förverkligas och förankras. I takt med att jämställdhetspolitiken institutionaliserats, bland annat genom arbetsrättsliga utfästelser och krav på aktiva åtgärder inom arbetslivsområdet, har en ny grupp experter kommit att få en framträdande roll i det praktiska jämställdhetsarbetet. Utformningen av ett regelverk på organisationsnivå och hanteringen av institutionella resurser för att motverka ojämlikheten mellan kvinnor och män har genom åren lagt grunden för en professionalisering av jämställdhetsarbetet och därmed tillfört begreppet ytterligare dimensioner och användningsområden. I ljuset av denna utveckling kan man konstatera att jämställdhetsarbetet har kommit att utformas av en rad olika aktörer och med en tydlig koppling till såväl politiska intressen som vetenskaplig kunskap, i första hand inom det genusvetenskapliga fältet. När vi idag talar om jämställdhet innebar det ofta en sammanblandning av praktiker som äger rum på överlappande nivåer; samhällsvisioner, politisk aktivism, akademisk verksamhet, politiska utfästelser och institutionellt regelverk.

När jämställdhetens plats i offentligheten och i arbetsorganisationer bärs upp av interagerande aktörer och intressegrupper kan det vara svårt att avgränsa de sociala rum där jämställdheten görs. Desto lättare har det kanske varit att identifiera jämställdhetens begränsningar och inte minst de exkluderande och osynliggöranden som sker i dess namn. Forskare har sedan några år tillbaka pekat på jämställdhetens positionering inom ramen för en svensk nationell gemenskap och problematiserat följderna av en vision som upprätthåller idéerna om en essentiell svenskhet både kulturellt och värderingsmässigt (Knocke 1991, de los Reyes 1998, Towns 2002). Andra forskare problematiserar en jämställdhetsmodell som tar heterosexualiteten för given och utesluter andra positioner än just män och kvinnor (Laskar 1996, Rosenberg 2002, Dahl 2005). Därtill har forskare problematiserat jämställdhetens hemvist i ett kroppsideal som befäster normativa uppfattningar om funktionalitet

och förmåga, vilket i sin tur har lett till att funktionshindrade kvinnors erfarenheter förbises eller ignoreras (Malmberg 1996, Shur 2004).

Kopplingen mellan jämställdhetens gränser och normativa uppfattningar om kvinnlighet (och manlighet) blir uppenbara i frågor som rör ojämlikhet grundad på klass, etnicitet, sexualitet, funktionshinder, transidentitet och ålder. I detta sammanhang har forskare alltmer kommit att uppmärksamma kroppens betydelse, eller närmare bestämt situationer då kroppen görs till ett fält där strukturella maktrelationer och dominerande uppfattningar om kvinnlighet kommer till uttryck (Edwards 2007). Att politisera kroppen blir således ett sätt att utforska processer där idéer om olika kvinnligheter utkristalliseras och bejakas.

Jämställdhetens innehåll, räckvidd och begränsningar är inte bara föremål för en akademisk diskussion. Oenigheter kan också spåras till skilda ideologiska ståndpunkter i frågor om social rättvisa och jämlikhet, samt olika förväntningar rörande jämställdhetspolitikens möjligheter att förändra maktstrukturer. Ett exempel på detta är de politiska partiernas syn på jämställdhet, som dels utgår från vitt skilda problembilder och dels ger upphov till åtgärder med högst varierande innehåll.¹

Begreppet jämställdhet namnger ett brokigt och föränderligt landskap som knappast kan fixeras i entydiga innebörder och problembilder. Begreppet relaterar till ställningstaganden om social rättvisa och jämlikhet mellan könen som går långt utöver lagar och förordningar. I universitetsvärlden kan det vara relevant att diskutera jämställdhetens framtida utmaningar i ljuset av pågående debatter inom såväl det genusvetenskapliga fältet som det feministiska samtalet om kön.² I detta sammanhang är det belysande att lyfta fram teoretiska interventioner som under de senaste åren problematiserat kön som en homogen kategori och utforskat hur hegemoniska diskurser om kvinnlighet förhåller sig till kvinnors skilda erfarenheter av förtryck. Ifrågasättandet av den vita heterosexuella medelklassens tolkningsföreträdare i genusfrågor har också resulterat i en kritisk granskning av de normer och privilegier som format jämställdhetens politiska agenda (de los Reyes 2002, Towns 2002). Jämställdhetsidealet, som för några år sedan uppfattades som den självklara utgångspunkten för en omfördelning av makt, inflytande och materiella resurser mellan kvinnor och män, har kommit att utmanas av forskningsresultat och politiska analyser som, utifrån en uppfattning av kön som en differentierad kategori, ifrågasätter könsrelationernas primat och pläderar för en maktförståelse där dessa relationer analyseras i intersektion med andra former av

ojämlikhet (de los Reyes, Molina och Mulinari 2002, Mulinari, Schömer och Sandell 2002, Martinsson 2006, Laskar 2007).

Frågan om vad som händer med jämställdheten berör således en rad spänningar inom de feministiska och genusvetenskapliga fälten när det gäller jämställdhetsarbetets betydelse, utformning och innehåll i förhållande till andra ojämlika relationer och andra diskrimineringsgrunder (som t ex etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder, sexuell läggning, ålder, könsöverskridande identitet eller uttryck). Vad händer med jämställdheten när andra diskrimineringsgrunder än kön ska beaktas? Frågan kan läsas som ett uttryck för den oro som en del företrädare för genusvetenskapen säger sig känna för att en ökad fokusering på andra diskrimineringsgrunder ska leda till ett försvagat jämställdhetsarbete i framtiden (se t ex Lykke 2003). På ett allmänt politiskt plan kan denna oro relateras till förändrade institutionella villkor för jämställdhetsarbetet (se JämO 2006). Tillkomsten av en ny antidiskrimineringslag (2008:567), som förutom kön också beaktar diskrimineringsgrunder, och sammanslagningen av ombudsmannafunktioner (JämO, HomO, DO och HO) i en enda myndighet kan ses som viktiga förändringar i ett institutionellt landskap där jämställdheten har haft en särställning.

Frågan om jämställdhetens nuvarande tillstånd och framtida utsikter anknuter således till förändringar som äger rum på flera delvis överlappande nivåer. I denna introduktion kommer endast några av dessa förändringar att beröras. Inledningsvis kommer jag att ta upp huvudlinjer i debatten inom det genusvetenskapliga fältet och diskutera hur dessa relaterar till jämställdhetsarbetet. Här är kopplingen mellan fältets självbild(er) och pågående förändringar i fokus. Därefter kommer jag kort att redogöra för några av förändringarna i det institutionella ramverk som reglerar jämställdhetsarbetets utformning. Viktiga frågor här är: På vilket sätt kan den nya diskrimineringslagstiftningen komma att påverka jämställdhetsarbetet? Finns det fog för oron att intresset för jämställdhetsfrågorna ska försvagas? Några av dessa frågor tas upp av författarna till denna antologi och diskuteras i ljuset av konkreta erfarenheter från universitetsvärlden. En kort presentation av bokens olika kapitel avslutar denna introduktion.

Vad händer med jämställdheten? Det genusvetenskapliga fältet

Genusvetenskapliga översikter följer ofta en kronologisk ordning som, med stöd av tidens gång, lätt leder tankarna till en utvecklingsprocess där alltmer sofistikerade perspektiv växer fram och ersätter föråldrade och problematiska synsätt. Metaforen som beskriver utvecklingen inom fältet i termer av en följd av vågor är ett exempel på detta. Vågrörelsen talar om en process där nya insikter och kunskaper läggs på varandra i ett oavbrutet flöde. En annan variant är att beskriva förändringar inom genusvetenskapen som en förflyttning från en teoretisk position till en annan. Till exempel från "kvinnoforskning till konstruktionen av kön" eller också "från patriarkatsteorier till genusystem". Dessa metaforer tecknar ett kumulativt förlopp längs en tidsaxel, där olika positioner och ideologiska ställningstaganden definieras som specifika moment i en gemensam utvecklingslinje. Oavsett om avsikten är att illustrera pågående trender eller att beskriva hur vissa begrepp eller perspektiv institutionaliseras så är berättelsens utgångspunkt i en linjär utveckling knappast oproblematiserad.

På ett idémässigt plan kan den linjära historieskrivningen ses som ett uttryck för genusvetenskapens hemvist i en modern tradition där det är möjligt att återfinna såväl stora berättelser som utvecklingsoptimism. Även om det finns författare som ger oss en fördjupad förståelse genom att analysera olika genusvetenskapliga traditioner och deras överlappande forskningsstrategier (se t ex Bradley 2007) så återstår fortfarande en kritisk granskning av fältets berättelse om sin egen historia. Vad kan man säga om denna berättelse? Och vilka konsekvenser får den för den kunskap som produceras?

Genusvetaren Kimberly Springer (2006) menar att vågmetaforen konstruerar fältets utveckling utifrån vita kvinnors erfarenheter i USA. Enligt henne förmedlas en bild som gör vita kvinnors organisering i västvärlden till en universell modell för kvinnors politiska engagemang, samtidigt som den förbiser och marginaliserar svarta kvinnors mobilisering för lika rättigheter. Det finns också en risk för att en sådan historieskrivning förvandlar konflikter mellan skilda vetenskapliga eller ideologiska positioner till generationskillnader, menar statsvetaren Claire Snyder (2008). I detta sammanhang kan såväl den så kallade tredje vågens feministiska kritik av essentiell kvinnlighet som erkännandet av olika slags erfarenheter av förtryck bland kvinnor riskera att förlora sin kritiska potential (Snyder 2008).

Springer och Snyder pekar på problem i den feministiska självförståelsen som är relevanta även i ett svenskt genusvetenskapligt sammanhang. Detta gäller för det första

berättelsens situering. Var formuleras berättelserna och av vem? Vilka positioner är förknippade med tolkningsföreträde och vilka konsekvenser medför detta? För det andra handlar det om möjligheterna att skapa en tidsmässig förståelseram kring skilda ideologiska och politiska ställningstaganden inom fältet. Författarnas invändningar bottnar i ett ifrågasättande av tid som ett naturligt (och neutralt) mått på förändring; ambitionen är istället att granska dess konstituerande roll och förmåga att naturalisera den sociala ordningen.

Vad kan man säga om de positioner utifrån vilka genusvetenskapen formuleras? Såväl i Sverige som i andra västländer har kunskapen om genus företrätts av välutbildade medelklasskvinnor som fram till för några år sedan inte hade haft anledning att reflektera över vare sig vithetens eller heteronormens privilegier. Erövringen av institutionella resurser (skapande av genusvetenskapliga miljöer, forskningsfinansiering, riktade tjänster) har gått hand i hand med en kunskapsproduktion där maktrelationer mellan kvinnor osynliggörs eller avproblematiseras (de los Reyes och Mulinari 2005). Den postkolonial feministiska kritiken och queerforskningens interventioner har förändrat detta landskap, dels genom att problematisera rasismen och heteronormen inom den traditionella genusforskningen, dels genom att granska hur makt utövas inom det feministiska fältet.

Även om man kan konstatera att det har inträffat betydande förändringar när det gäller hur kön ska förstås och analyseras och trots att många nya röster har tillkommit så är det tveksamt om detta innebär en problematisering av fältets självbilder. Det förs en rad parallella samtal men öppna meningsskiljaktigheter ventileras sällan. Det finns knappast fog för att tala om en gemensam (linjär) utveckling eller en enhetlig kanon inom fältet. Men i den mån som olika teoretiska positioner kategoriseras som skilda stadier i en gemensam utveckling så finns det också en risk för att fältet homogeniseras och för att existerande spänningar, konflikter och motsättningar avproblematiseras.

Det finns idag en växande insikt om att kvinnors levnadsvillkor skiljer sig åt på basis av klass, etnicitet och sexualitet, men det råder knappast konsensus om hur dessa skillnader ska tolkas och förstås. Den genusvetenskapliga debatten rörande teoretiska utgångspunkter, frågeställningar och angreppssätt rör sig inom ett relativt begränsat område och teoretiserandet kring formeringen av olika kvinnliga subjekt är fortfarande i sin linda trots att intresset för specifika grupper har ökat. Under de senaste åren har undersökningar belyst skilda gruppers identitetsskapande i ljuset av såväl etablerade stereotyper om avvikande

kvinnligheter som exkluderande processer inom olika samhällsområden (se t ex Lundström 2007, Karlsson Minganti 2007, Wikström 2007). Dessa undersökningar aktualiserar en rad teoretiska och empiriska utmaningar, inte minst när det gäller att identifiera samhälleliga processer som gör konstruktionen av olika kategorier, identiteter och grupper till en oundviklig förutsättning för utövandet av makt. De aktualiserar också behovet av reflektion över villkoren för (och konsekvenserna av) den vetenskapliga produktionen av o(jäm)lika kvinnliga subjekt och om den plats som dessa tillskrivs i den genusvetenskapliga självförståelsen.

Tidens betydelse för konstruktionen av genusvetenskaplig identitet kan också ses i ljuset av det moderna paradigmet och idén om en universell utveckling. I detta sammanhang blir tiden ett sätt att binda samman vissa händelser (suffragetter, kvinnorörelsen, genusvetenskapens framväxt) och att skapa kontinuitet kring ett gemensamt idéarv. Men denna process innebär också att skapa skillnad och att upprätthålla en dikotomi mellan ett *vi*, som delar detta idéarv, och ett *de*, som ställs utanför. Denna dikotomi har kommit till uttryck dels i en uppdelning av rummet, i synnerhet det nationella rummet, och dels i en tidsmässig åtskillnad mellan det moderna och det traditionella. Positioneringen i en tidsaxel möjliggör på så sätt en plats i moderniteten och inom en tradition där bland annat förnuft, sekularism och upplysning är normer. Det innebär också en position där uppfattningar om kön som två motsatta kategorier (kvinnligt/manligt) blir konstitutiva för andra skiljelinjer, till exempel mellan lönearbete och reproduktivt arbete samt mellan offentligt och privat. En viktig fråga här är vilken inverkan modernitetsidealet har på hur jämställdhet definieras och avgränsas.

Det finns naturligtvis inga enkla svar på denna fråga, men ett sätt att närma sig problemet är att reflektera över de intersektioner som (o)möjliggörs av en sådan positionering och dess följder för hur likabehandlingsarbetet definieras och implementeras. Ett exempel är utgångspunkten i en dikotom könsuppfattning där skillnaderna mellan kvinnligt och manligt är givna och oproblematiserade. Vad innebär detta för transpersoner, vilkas könsidentitet överskrider en sådan kategorisering? Ett annat exempel är trosuppfattning och religion. Hur ser relationen ut mellan jämställdhet och religion? Jämställdhetens förankring i moderniteten har också medfört en sekulär positionering och ett kritiskt ställningstagande till religion, som på ett oreflekterat sätt har identifierats med kvinnlig underordning och patriarkalt förtryck. Detta gäller i synnerhet trosuppfattningar som faller utanför den kristna traditionen och definieras som främmande i ett europeiskt sammanhang.

Historikern Joan Scott (2007) har med utgångspunkt i slöjförbudet i Frankrike granskat jämställdhetsdiskursens betydelse för stigmatiseringen av muslimer. Hon menar att idéer om jämställdhet har varit centrala komponenter i konstruktionen av islam som ett främmande inslag och potentiellt hot mot det franska samhället. Scotts undersökning visar att föreställningar om jämställdhet, sekularism och nationell identitet görs till viktiga instrument för att upprätthålla en kolonial rasistisk ordning i en nutida europeisk kontext. Den exponerar också jämställdhetstankarnas inbäddning i ett maktlandskap där visionen om jämlikhet mellan kvinnor och män används som ett instrument för att legitimera förtrycket av andra kvinnor (och män).

En kort genomgång av pågående debatter inom genusvetenskap visar på nödvändigheten av att dekonstruera *kvinnan* som analytisk kategori och av att kritiskt granska jämställdhetsprojektets föreställning(ar) om en universell könsmaktordning. Därmed inte sagt att ett sådant synsätt har blivit ett dominerande paradigm eller att det återspeglas i all genusvetenskaplig kunskapsproduktion. Framhävandet av genusrelationers centralitet och återupprättandet av *kvinnan* som kategori återkommer i diskussionen om den inbördes relationen mellan olika "maktordningar". Det blir också den oundvikliga konsekvensen av forskning och annan kunskapsproduktion som blundar för de maktsammanhang som ger upphov till o(jäm)lika kvinnligheter (och manligheter). Oron rörande jämställdhetens framtid och farhågorna om en splittring av jämställdhetsarbetet kan därför ses som (ett av flera) uttryck för kampen om hegemoni inom det genusvetenskapliga fältet, där idéer om en odelad kvinnlighet hittills har varit förhärskande. Bevarandet av föreställningen om en universell kvinnlighet och motståndet mot att förhålla sig till kvinnors o(jäm)lika villkor på ett intersektionellt maktfält är emellertid inte bara en akademisk fråga, det är också kopplat till feminismens framtid. Som genusteoretikern Robyn Wiegman (2008) noterar:

Den akademiska feminismen i början av det nya århundradet är så djupt bekymrad över "skillnadens" interna dynamik att kvinnors blotta ojämförbarhet tjänar som en av de mäktigaste krafterna i berättelserna om feminismens apokalyptiska slut. (Wiegman s. 214)

Wiegmans iakttagelse pekar på en grundläggande motsättning i den genusvetenskapliga självförståelsen, som har en passerad guldålder som främsta referens och därför inte kan erbjuda en annan framtid än fortsättningen på det som redan har varit. Den idémässiga

positioneringen i en linjär tidsuppfattning innebär således att låsa framtiden till det förflutna och att exkludera skillnader som bryter mot idén om en enhetlig (och harmonisk) genusvetenskaplig utveckling. Frågan är i vilken utsträckning diskussionen om vad som händer med jämställdheten präglas av det som Wiegman ser som feminismens idéer om en apokalyptisk framtid.

Vad händer med jämställdheten? Det institutionella landskapet

Oron för att jämställdhetsarbetets ställning hotas av annat likabehandlingsarbete är inte ny. Redan på 1990-talet hävdade feministen Susanne Moller Okin att kvinnors rättigheter hotades av ökad multikulturalism och framhävandet av kollektiva rättigheter (Okin 1999). I Sverige har mångfaldssträvanden i politiken väckt liknande farhågor, men snarare med fokus på genusfrågors primat i förhållande till andra former av ojämlikhet (se t ex Lykke 2003). Med en ny sammanhållen diskrimineringslagstiftning och krav på förebyggande insatser inom en rad samhällsområden har dessa frågor fått förnyad aktualitet.

Diskrimineringslagen (2008:567) har som syfte att motverka diskriminering och främja lika rättigheter och möjligheter oavsett kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder, sexuell läggning eller ålder. Lagen innebär således ett erkännande av en rad nya diskrimineringsgrunder och även ett utökat skydd när det gäller lagens tillämpningsområde. Tillkomsten av nya diskrimineringsgrunder innebär att fler personer skyddas av lagen, samtidigt som skyddet mot diskriminering och främjande åtgärder utvidgas till nya samhällsarenor: arbetslivet, arbetsmarknaden, undervisningsområdet, socialförsäkringsområdet, hälso- och sjukvård, socialtjänsten, mm. I likhet med tidigare lagstiftning mot diskriminering innehåller den nya lagen en förbudsdel (mot diskriminering) och en främjandedel (av lika rättigheter och möjligheter), vilket öppnar för ett brett spektrum av åtgärder på olika samhällsområden.

Mycket har hänt sedan jämställdhetslagen, som var den första diskrimineringslagen i arbetslivet, röstades igenom 1980. Den fråga som många ställer sig idag är: Vad händer med jämställdheten när andra diskrimineringsgrunder än kön ska beaktas? I remissvaren till Diskrimineringsutredningens förslag om en sammanhållen lagstiftning och om en sammanslagning av ombudsmannafunktionen (SOU 2006:22) har en rad kritiska aspekter framkommit.³ Från jämställdhetsombudsmannen (JämO) har motståndet varit kompakt:

Jämställdhetslagen är den äldsta svenska diskrimineringslagen. Bland de aktiva åtgärderna i de olika diskrimineringslagarna är de som syftar till att främja jämställdhet mellan kvinnor och män de som hunnit längst i sin utveckling. Att samla de aktiva åtgärderna för samtliga diskrimineringsgrunder i samma bestämmelser kan betyda att de aktiva åtgärderna på jämställdhetsområdet blir svåra att underhålla och att fokus läggs på att de andra grunderna skall "komma ikapp" åtgärderna för att främja jämställdhet mellan kvinnor och män. Därutöver kan man konstatera att lagarna med förbud mot diskriminering i arbetslivet på grund av sexuell läggning respektive etnisk tillhörighet med mera till sin bokstav omfattar alla människor precis som jämställdhetslagen men i praktiken handlar det om ett skydd för minoriteter. Åtgärder som syftar till jämställdhet skiljer sig åt från antidiskrimineringsåtgärder till skydd för minoriteter. Till exempel finns det skäl att vidta särskilda åtgärder för att kollektivt öka mäns ansvar för föräldraskap medan samma åtgärder inte alls är aktuella för kvinnor (JämO 2006).

I remissen resonerar JämO om skillnaderna mellan jämställdhetslagen och annan antidiskrimineringslagstiftning. Könrelationer definieras som något som omfattar alla människor i samhället medan diskriminering på grund av etnicitet eller sexuell läggning betraktas som problem som endast berör minoriteter. Utgångspunkten för JämOs resonemang är könrelationernas centrala betydelse för samhällets organisering ("omfattar alla"). Däremot ses sexualitet och etnicitet som egenskaper som berör vissa grupper ("minoriteter") men inte andra (majoriteten?). Ur detta perspektiv är samhällets organisering kring normativa uppfattningar om sexualitet, etnicitet och religion något som i första hand berör de som definieras som en avvikelser från dessa normer. För JämO är etnicitet, sexuell läggning och religion att jämföra med egenskaper som vissa individer har och andra saknar och som därtill är frikopplade från samhällets organisering av makt, inflytande och resurser. I den mån som etnicitet och sexualitet dissocieras från samhällets maktstrukturer blir det också möjligt att ignorera relationen mellan heteronormativitet och förtryck av HBT-personer eller mellan en normativ svenskhet och etnisk diskriminering. JämO må ha rätt i konstaterandet att åtgärder som syftar till att främja jämställdheten mellan kvinnor och män har hunnit längre än åtgärder inom andra områden, men hans analys säger ingenting om varför det förhåller sig på det viset.

JämO är också orolig för att arbetet med jämställdheten, "som hunnit längst i sin utveckling" ska behöva fördröjas så att andra områden "kommer ikapp". Oron grundas i en uppfattning om jämställdhetsarbete som avskilt från annat likabehandlingsarbete och som empiriskt och erfarenhetsmässigt möjligt att skilja från andra former av förtryck. En sådan uppfattning kan

endast realiseras om föremålet för jämställdhetssträvanden – eller jämställdhetssubjektet om man så föredrar – inte samtidigt är utsatt för andra former av förtryck som kan perforera/transformera den könsmissiga ordningen. Uttalandet förutsätter med andra ord ett jämställdhetssubjekt vars privilegierade position upprätthålls av bland annat heteronormen, vitheten och den normativa svenskheten.

När JämO formulerar sina invändningar utifrån ett jämställdhetssubjekt som kan avskämmas från andra erfarenheter av förtryck än just könsbundna sådana exponeras jämställdhetens positionering i hegemoniska kvinnlighetsformer. Det kan tyckas egendomligt att den teoretiska och empiriska kunskap om maktrelationer mellan kvinnor och om ett differentierat kvinnligt subjekt som under de senaste åren har utvecklats i Sverige och internationellt inte lämnat några avtryck i JämOs analys. Här kan makten att vara oinformerad vara en förklaring till att empiriska fakta, teoretiska resonemang och välgrundade argument som kan rubba en privilegierad position förbises eller ignoreras. Men JämOs privilegium att vara oinformerad kan också ses som en positionering i den debatt som äger rum inom det genusvetenskapliga fältet, där olika uppfattningar om makt, kön och samhällsordning konkurrerar om hegemoni. JämOs problemdefinitioner bekräftar och blir bekräftade av genusvetenskapliga uppfattningar om en abstrakt kvinnlighet och om en överordnad könsstruktur.

Om JämOs problembeskrivning särskiljer kvinnor (och könsrelationer) som överordnade kategorier, vad händer med de kategorier som konstrueras utifrån andra diskrimineringsgrunder? Som jag redan noterat blir dessa kategorier avskurna från de maktrelationer som skapar dem och betraktas därmed som egenskaper som karakteriserar vissa (minoritets?)grupper; invandrade, homosexuella, äldre/yngre, transpersoner, etc. Genom att definiera olika diskrimineringsgrunder sätter lagen också en gräns för vilka som skyddas och på vilka grunder. Utgångspunkten i individuella rättigheter och särskiljandet mellan olika diskrimineringsgrunder skapar inte bara nya möjligheter utan också en del svårigheter, menar juristerna Susanne Fransson och Per Norberg:

Antag att en kvinna, 56 år, sunnimuslim, invandrad från Irak, dövd efter en granatattack söker arbete som skolmåltsbiträde. Hon får inte jobbet och menar att det beror på diskriminering, Hur hanterar juridiken detta? Alltså det som kan kallas intersektionalitet. Svaret skulle kunna vara: inte alls. Juridiken ser just till delarna, inte till helheten. (Fransson och Norberg 2007)

Trots att den nya diskrimineringslagen omfattar nya diskrimineringsgrunder och utökar skyddet till fler samhällsområden är det fortfarande individuella fall som ska bedömas och det ska tas hänsyn till specifika grunder. Det finns därför en risk för att lagens fokusering på olika diskrimineringsgrunder öppnar för en förståelse av likabehandlingsarbetet som bestående av olika problembilder och skilda målgrupper; funktionshindrade drabbas av bristande tillgänglighet, homosexuella av brist på kunskap och förståelse och invandrade av fördomar och diskriminering, etc. Det faktum att den nya lagen omfattar flera diskrimineringsgrunder medför inte i sig att relationerna mellan dessa uppmärksammas. Enligt Fransson och Norberg ger juridiken inte särskilt mycket utrymme för en intersektionell hantering av diskriminering och inte heller för en relationell förståelse av diskriminering. De menar emellertid att en sådan förståelse kan tillföra juridiken nya perspektiv:

Intersektionalitet är, liksom genus, ett relationellt begrepp som rör sig i skärningspunkten mellan olika maktprocesser. Juridiken rör sig av tradition med begrepp som inte är relationella, utan ser subjekt och objekt, rättigheter och skyldigheter. I bästa fall har subjekten ett kön, en etnicitet etc. Begrepp som är relationella kan dock tillföra nya perspektiv också på juridiken, särskilt på områden som diskrimineringslagstiftning. (Fransson och Norberg 2007 s. 112)

Fransson och Norberg ser således diskrimineringsproblematiken i ett större sammanhang än det juridiska och lyfter fram betydelsen av relationella perspektiv inom detta område. Kunskap om diskrimineringens orsaker, uttryckssätt och följder har stor betydelse för tillämpningen av rådande regler, menar författarna. Detta gäller inte minst möjligheterna att vidta åtgärder mot indirekt diskriminering eller, med andra ord, att tillämpa lagens främjande del.

Diskrimineringens komplexitet och konsekvenser inom olika samhällsområden är viktiga utgångspunkter för det framtida likabehandlingsarbetet. Men ett relationellt perspektiv ställer också frågor om vad detta arbete har för möjlighet att åstadkomma reella förändringar och rättvisare villkor för människor som missgynnas av samhällets hierarkier och normer. Ett relationellt perspektiv möjliggör en problematisering av maktaspekter som bland annat innebär att ett missgynnande av vissa grupper eller kategorier också medför fördelar och privilegier för andra. I en liberal tolkning medger principen om lika behandling föga utrymme för särskilda åtgärder för att kompensera strukturell ojämlikhet.⁴ Frågan är också om

likabehandlingsarbetet förmår att motverka den diskriminering som är inbäddad i samhällets institutioner, regler och normer.

Forskning om institutionell rasism har sedan länge uppmärksammat denna paradox och lyft fram exempel som visar att likabehandlingsarbetet är otillräckligt för att motverka den ojämlikhet som grundas i ett historiskt förtryck av vissa grupper (se till exempel Lustgarten och Edwards 1992, Wrench 1992, Bhavnani 2001). Forskare påpekar att förekomsten av rasismen inom universitetsvärlden vittnar om institutionell seghet och motstånd mot antidiskrimineringsåtgärder och likabehandlingsarbete (Law, Phillips och Turney 2004, se även Ahmed 2006). Forskning om institutionell rasism visar att det behövs särskilda åtgärder för att motverka ojämlikhet och att det krävs ett systematiskt arbete för att synliggöra de normer, rutiner och föreställningar som upprätthåller diskrimineringen inom universitetsvärlden. En viktig fråga i detta sammanhang är vilka uppfattningar om vad som är gott, önskvärt och normalt som genomsyrar akademiska praktiker och institutioners självbild. En undersökning vid Leeds universitet avtäckar de subtila former genom vilka vithet och manlighet vävs in i såväl institutionella självbilder som privilegierade positioner:

For many HEI [Higher Education Institutions] the whiteness of the institution goes unnoticed and is rationalised into a day-to-day perception of normality. The research at the University of Leeds indicated, however, that when forced to identify the face of the institution, many people working there described it (with reference to staff) as not only predominantly white, but also as predominantly male. For the most part, however, people rarely notice the whiteness of an institution and are unaware of the implications that this normative whiteness has for staff and students there. What is more, people tend to overestimate the numbers of Black and minority ethnic people working and studying in an institution. They also often assume that equality policies of any kind will work primarily in favour of Black and minority ethnic people, women and disabled candidates (both staff and students). The advantages accruing to white people in an institution are unrecognized or downplayed. (Law, Phillips och Turney 2004 s. 97)

Enligt författarna upprätthålls denna institutionella ordning av en "förnekandets kultur" som genom att postulera en vetenskaplig neutralitet dels avfärdar att andra kriterier än rent meritokratiska kan påverka akademiska hierarkier och dels motsätter sig alla åtgärder som kan förändra den rådande ordningen (s 96). Förekomsten av en förnekandets kultur tyder på att det finns krafter som är beredda att göra motstånd mot åtgärder som syftar till att

förändra en diskriminerande ordning och att planeringen av likabehandlingsarbetet bör omfatta förberedelser inför sådant motstånd.

Sammanfattningsvis indikerar forskningen att om likabehandlingsarbetet inte åtföljs av genomgripande institutionella förändringar i syfte att motverka normer, förhållningssätt, diskurser och självbilder som möjliggör utsorteringen av vissa människor eller grupper så finns det en uppenbar risk för att diskrimineringen permanentas. Av central vikt i det här sammanhanget är kunskapen om hur olika kategorier och specifika problembilder är relaterade till maktutövning. Om likabehandlingsarbetet inte förankras i en förståelse av hur ojämlikhet skapas på ett strukturellt och institutionellt plan är möjligheterna att motverka ojämlikhet begränsade. Ett viktigt steg för att kunna genomföra ett effektivt förändringsarbete är att skapa utrymme för dialog och öppna för möjligheten att kritiskt granska hur ojämlikhet skapas och upprätthålls inom universitetsvärlden. Ett ytterligare steg är att våga utmana föreställningar om den akademiska världens neutralitet ifråga om diskriminering.

Vad händer med jämställdheten? Pågående dialoger och framtida utmaningar

Debatterna inom det genusvetenskapliga fältet och förändringarna av det institutionella landskapet utgör viktiga utgångspunkter för att förstå de utmaningar som jämställdheten står inför i början på 2010-talet. Läget är svårtytt och det finns knappast några enkla svar om jämställdhetsarbetets framtid. Det pågående arbetet med jämställdhetsintegrering inom den offentliga sektorn (JÄMI) och förslaget om att införa genuscertifiering vid landets universitet indikerar att nya institutionaliseringsmöjligheter står för dörren.⁵ I och med att dessa initiativ utgår från en förståelse av genus som en överordnad kategori finns det knappast fog för att farhågor om jämställdhetsperspektivets förlorade aktualitet ska besannas i framtiden.⁶ Där- emot finns det en risk för att pågående insatser inom jämställdhetsområdet formuleras utan hänsyn till nya kunskaper inom det genusvetenskapliga fältet, i synnerhet forskningsresultat som visar på behovet av en intersektionell förståelse av genus och jämställdhet.

Denna antologi har samlat bidragen till konferensen "Nedslag i jämställdhetens synfält" som hölls vid Uppsala universitet under våren 2009. Bokens olika kapitel illustrerar några av de utmaningar som jämställdhetsarbetet står inför, genom att bland annat rikta sökarljuset mot områden eller omständigheter som hittills inte fått utrymme i jämställdhetsarbetet och som aktualiseras i och med den nya diskrimineringslagen. Gemensamt för alla bidrag är att

de lyfter fram nödvändigheten av att ta vara på den kunskap som utifrån olika perspektiv belyser uteslutnings-/inneslutningsprocesser inom ramen för jämställdhetsarbetet.

Kulturgeografen Irene Molina presenterar i kapitlet *Intersektionernas förflutna – sexismens och rasismens gemensamma spår* en exposé över den historiska konstruktionen av kön och ras inom ramen för den moderna upplysningstraditionen. Molina vill bidra till förståelsen av de många komplicerade sätt på vilka föreställningar om kön och ras samspelar i diskriminerings-sammanhang. Hon tar avstamp i en analys av den vetenskapliga produktionen av kategorier och dess effekter på diskriminering och exkludering. Kategoriserings-tänkandet, menar Molina, hör hemma i ett maktlandskap som består av såväl normsystem som hierarkiska konstruktioner. Detta tänkande har varit ett kännetecken för kunskapsproduktionen inom en rad discipliner och det har även format föreställningar om oöverstigliga skillnader mellan ett vi och ett dom. Ett resultat av dessa akademiska och administrativa övningar är att människor, epoker och företeelser blir våldsamt placerade, karterade, befästa, listade, numrerade och utvärderade. Det är i den systematiska produktionen av skillnad och särskilt i skapandet av en underlägsen andra som vi kan identifiera grunden för diskriminering.

Kunskapsproduktionens betydelse för en rangordning av sociala skillnader diskuteras också i sociologen Lena Sohls kapitel *Kön, klass, plats och svenskhet: klassberättelser i dagens Sverige*. Klassresor har traditionellt beskrivits som ett individuellt projekt och den uppåtgående klassresan har definierats som ett ideal och som synonym med framgång. Enligt Sohl kan klassreseberättelser inte bara ses som uttryck för en individuell erfarenhet, utan också som ett gestaltande av en erfarenhet av att byta position i ett klassamhälle där arbetarklassen betraktas som mindre värd. För att komma vidare från det bristande intresse som forskningen har visat för klassfrågor föreslår Sohl att andra frågor än klass bör tas upp. I hennes kapitel analyseras hur uppåtgående klassresor kan förstås i relation till klass, plats och svenskhet. En viktig fråga i detta sammanhang är varför svenskhet ses som en åtråvärd (social) position.

I kapitlet *Kan man diskriminera kvinnor? Har kvinnor sämre arbetsvillkor än män i akademien?* diskuterar organisationsforskaren Annelie Häyrén Weinestål jämställdhetsbegreppets betydelse mot bakgrund av den nya diskrimineringslagen. Med utgångspunkt i feministisk organisationsteori och utifrån ett exempel från universitetsvärlden vill Häyrén Weinestål

problematisera normsättande mekanismer och institutionell maktutövning som innebär att vissa kvinnligheter kan inkluderas i organisationen, medan andra utesluts och/eller marginaliseras. Författaren ställer också frågor om jämställdhetsperspektivets gångbarhet i förhållandet till andra diskrimineringsgrunder och särskilt om vad den nya diskrimineringslagen har för betydelse i det praktiska jämställdhetsarbetet.

Om makten att diskriminera innebär att definiera vem/vilka som förkroppsligar rätt sorts kvinnlighet (eller manlighet) är en sådan maktutövning särskilt uppenbar ifråga om homosexualitet och fördomar om såväl homosexuella män som lesbiska kvinnor. I kapitlet *Promiskuösa bögar och fula flator - könsbundna föreställningar om sexualitet och sexuell läggning* analyserar litteraturvetaren Ann-Sofie Lönngren hur historiskt konstruerade stereotyper om homosexuella kvinnor och män upprätthåller en heterosexuell norm. Begreppet heteronormativitet används inom forskningen för att problematisera regelverk och föreställningar som vidmakthåller idén om att heterosexualitet är naturlig, önskvärd och allomfattande. Heteronormativitet skapar en ordning som inte endast berör en minoritetsgrupp, menar Lönngren. Detta har också betydelse för den kunskap som förmedlas genom bland annat det svenska utbildningsväsendet och för de normer och föreställningar som unga människor möter på universitetet. Lönngren ser både queerforskningen och det nya regelverket inom likabehandlingsområdet som viktiga instrument i förändringsarbetet.

Genusvetaren Denise Malmberg problematiserar i sitt bidrag *Den villkorade jämställdheten – kvinnor med funktionshinder idén om en funktionsduglig kropp utifrån ett könskritiskt maktperspektiv*. Malmberg menar att funktionshinder traditionellt har betraktats utifrån ett tillgänglighetsperspektiv. Detta gäller även jämställdhetsarbetet, som fokuserar på funktionshindrade kvinnors behov av tekniskt stöd eller andra typer av hjälpmedel. Ett sådant perspektiv tenderar att osynliggöra hur normativa uppfattningar om kroppsduglighet drabbar människor som på grund av sina fysiska, mentala, kommunikativa eller kognitiva förutsättningar inte kan ta till sig kunskap om rådande normsystem eller om sina egna rättigheter. Malmberg använder ett rättsfall som exempel på övergrepp mot kvinnor med funktionshinder och även för att illustrera hur dessa kvinnors rättigheter tolkas inom rättsväsendet. En viktig uppgift för universitetet är att förmedla relevant kunskap om funktionalitet och normskapande till studenter som i sin framtida yrkesutövning kommer att bemöta personer med olika typer av funktionshinder.

En ytterligare dimension av den nya diskrimineringslagstiftningen analyseras i genusvetaren Anna Olovsson Lövs kapitel *Varför har du skägg? Reflektioner över den nya diskrimineringsgrunden 'könsöverskridande identitet eller uttryck'*. Författaren tar avstamp i Judith Butlers teorier om kön som ett görande, det vill säga specifikt kodade handlingar, och analyserar hur så kallade kungar (dragkings) iscensätter maskulinitet genom att använda manliga kläder och manliga attribut som till exempel skägg eller mustasch. Syftet är att genom kungarnas praktiker belysa vilka som inkluderas eller exkluderas i den nya diskrimineringsgrunden och även hur kön regleras i dagens Sverige. Olovsson Lövs analys lyfter fram spänningen mellan lagens heteronormativa utgångspunkter, att den förutsätter två olika kön som överskrider, och kungarnas utforskande av gränserna för hur kön kan/ska uttryckas. Lagen kan således ses som en seger men den innebär också en disciplinering av kön i och med att den binära könsuppfattningen slås fast ytterligare.

I kapitlet *En (o)jämlig jämställdhet? Intersektionella perspektiv på ojämlikhetsskapandet i universitetsvärlden* presenteras en intersektionell granskning av jämställdhetens möjligheter och begränsningar. Analysen visar på svårigheterna att empiriskt hålla isär olika former av förtryck och ger exempel på den komplexitet som präglar normskapande processer och ojämlikhet inom den akademiska världen. Exempelen visar också att diskriminering kan erfaras utifrån subjektpositioner som är inbegripna i flera olika ojämlika relationer. Det finns därför anledning att problematisera enkla kategoriseringar som sorterar människor efter kön, etnisk tillhörighet eller sexuell läggning, för att i stället vända blicken mot de omständigheter som ger dessa kategoriseringar innehåll. Jämställdhetsarbetets utgångspunkt i hegemoniska kvinnligheter ger grund för en rad exkluderande praktiker, samtidigt är tystnader i fråga om rasism, heteronormativitet och etnisk diskriminering en konsekvens av att dessa problem görs till minoritetsfrågor som är bortkopplade från ett maktperspektiv. Analysen i kapitlet visar på behovet av ett perspektivskifte och på nödvändigheten av att formulera likabehandlingsarbetet utifrån en kritisk granskning av de normskapande processer som upprätthåller ojämlika villkor inom universitetet. Det behövs också en kritik av problemformuleringsprivilegiet och inte minst av den brist på institutionellt utrymme, organisatoriska plattformar och riktade resurser som vidlåder utvecklingen av ett intersektionellt likabehandlingsarbete.

Texterna i den här antologin har kommit till under en period då jämställdhetens framtid väcker många brännande frågor, samtidigt som möjligheterna att utveckla en intersektionell förståelse av arbetet för lika villkor ställer forskare och praktiker inför många utmaningar. Bokens olika kapitel visar också att det finns många olika uppfattningar i dessa frågor. Antologin kan därför läsas som en utmaning om att erkänna och hantera det faktum att såväl antagonism som konsensus är viktiga delar av det genusvetenskapliga fältets praktik. Men det är också en belägenhet som ställer höga krav på dialog och ansvarstagande om syftet är att förverkliga visioner om ett rättvisare samhälle. Som genusvetaren Sara Ahmed påpekar kan inte utfallet av ett sådant möte vara givet på förhand.

En politik som grundas i möten mellan andra är förknippad med ansvar – och kännedom om hur maktförhållanden förmedlas och bestämmer formen hos själva mötet. En mötets politik kommer närmare för att tillåta skillnader mellan oss, skillnader som inbegriper makt och antagonism, för att därigenom göra mötet som sådant betydelsefullt. I stället för att förkasta skillnaderna mellan oss gör dialogen dem nödvändiga – en dialog måste äga rum just därför att vi inte talar samma språk. (Ahmed 2007 s. 244)

Ahmed talat om ett möte som villkoras av olika positioner i en maktstruktur och just därför bör vara öppet för dialog och förhandlingar. Frågan om feminismens framtid kan inte besvaras utan hänsyn till de maktskillnader och konflikter som gör dialogen nödvändig. I Ahmeds tolkning är framtiden öppen och därför oavhängig den linjära utveckling som kännetecknar den genusvetenskapliga berättelsen. Däremot ser hon (o)möjligheterna till en dialog mellan olika positioner som avgörande för fältets framtida utveckling.

Texterna i denna antologi visar att olika positioner inte bara berör teoretiska perspektiv och forskningsresultat utan också aktualiserar vad som ryms inom det genusvetenskapliga (syn)fältet. I förlängningen handlar dessa positioneringar också om (o)möjligheten att bedriva ett förändringsarbete som endast utgår från könsmissiga asymmetrier. I grunden är det jämställdhetens koppling till jämlikhet som står i fokus för denna debatt. Vad som händer med jämställdheten i framtiden är därför till stor del beroende av jämlikhetsproblematikens roll inom det genusvetenskapliga fältet och, på det konkreta operativa planet, av hur kampen om det institutionella utrymmet inom universitetsvärlden fortskrider.

Noter

1. Till exempel utgår Socialdemokraternas jämställdhetspolitik från ett jämlikhetsperspektiv som lyfter fram "den systematiska över- och underordning mellan könen som skapar ojämlika livsvillkor för kvinnor och män" (www.socialdemokraterna.se/var-politik/Var-politik-A-till-O/Jamstalldhet). Moderaternas syn på jämställdhet utgår från ett frihetsperspektiv och "alla människors lika värde och allas rätt till respekt för sin person, sina val och sina känslor (...). Ingen ska särbehandlas på grund av sitt kön" (www.moderat.se/web/Jamstalldhet.aspx).
2. En analytisk distinktion mellan genusvetenskap och feminism kan här vara på sin plats, särskilt med tanke på att det handlar om praktiker som även om de är starkt interrelaterade äger rum på olika arenor – den akademiska och den politiska – vilket bland annat innebär olika legitimitetskrav, strategier och målsättningar. Jag vill dock påpeka att jag inte ser vattentäta skott mellan dessa praktiker. Tvärtom, historiskt sett har framväxten av genusvetenskap haft en grund i den feministiska rörelsen, som i sin tur har fått näring från teorier och kunskap som utvecklats inom genusvetenskapen.
3. Även om det framförts en rad invändningar till de olika förslag som presenterats finns det också instanser som ställer sig positiva till vissa av utredningens förslag – Uppsala universitet är ett exempel – och andra, bland dem Sveriges Förenade Studentkårer, som välkomnar utredningens arbete och ställer sig bakom förslagen. Därutöver finns det remissvar som är mycket kritiska till utredningens utgångspunkter och problembilder och som avstyrker dess förslag. Se till exempel JämOs remissvar (Ärendenummer 348/2006) och Stockholms universitets remissvar (Dnr SU302-0801).
4. För ett resonemang om kopplingen mellan positiv särbehandling och likabehandlingsarbete, se utbildningsminister Tobias Krantz' debattartikel i Dagens Nyheter (2010-01-12)
5. Information om pågående insatser rörande jämställdhetsintegrering finns på www.jamstall.nu/web/jamstall.aspx. Se även förslaget om utformning av genuscertifiering vid Lunds universitet www3.lu.se/pers/Jamstalldhet/genuscifiering_080331.pdf.
6. Här kan det vara relevant att notera att de problembilder som utgör grunden för insatser, åtgärder och resurstilldelning inom ramen för Delegationen för jämställdhet i högskolan enbart tar upp könsskillnader (direktiv 2009:7).

Referenser

- Ahmed, Sara (2005) The Non-Performativity of Anti-Racism. *Borderlands* Vol. 5 Nr. 3.
- Ahmed, Sara (2008) Denne andre och andra andra. *Fronesis*, Nr. 25-26.
- Bhavnani, Reena (2001) *Rethinking Interventions in Racism*. London: Trentham Books.
- Bradley, Harriet (2007) *Gender*. Oxford: Polity Press.
- Dahl, Ulrika (2005) Scener ur ett äktenskap: Om heteronormativitet i svensk jämställdhetspolitik. I Kulick, Don (red.) *Queersverige*. Stockholm: Natur och Kultur.
- de los Reyes, Paulina (1998) Det problematiska systemskapet. *Historisk tidskrift*, Nr. 3.
- de los Reyes, Paulina, Irene Molina och Diana Mulinari (red.) (2002) *Maktens olika förklådnader. Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas.
- de los Reyes, Paulina och Diana Mulinari (2005) *Intersektionalitet*. Malmö: Liber.
- Edwards, Maud (2007) *Kroppspolitik. Om moder Svea och andra kvinnor*. Stockholm: Atlas.
- Fransson, Susanne och Per Norberg (2007) *Att lagstifta om diskriminering*. Stockholm: SNS förlag.
- JämO (2006) Yttrande över Diskrimineringskommitténs slutbetänkande En sammanhållen diskrimineringslagstiftning (SOU 2006:22)
www.jamombud.se/remissvar/remiss_7512880.asp.
- Karlsson Minganti, Pia (2007) *Muslima. Islamisk väckelse och unga muslimska kvinnors förhandlingar om genus i det samtida Sverige*. Stockholm: Carlsson.
- Knocke, Wuokko (1991) Invandrade kvinnor: Vad är problemet? *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, Nr. 3:4.
- Laskar, Pia (1996) Queerteori och feminism: beröringspunkter och spänningar. *Lambda Nordica*, Nr. 1996:3-4.
- Law, Ian, Deborah Phillips och Laura Turney (2004) Tackling Institutional Racism in Higher Education. An Antiracist Toolkit. I Ian Law, Deborah Phillips och Laura Turney (red.) *Institutional Racism in Higher Education*. England: Trentham Books.
- Lundström, Catrin (2007) *Svenska latinas. Ras, klass och kön i svenskhetens geografi*. Avhandling. Göteborg: Makadam.
- Lustgarten, Laurence och John Edwards (1992) Racial Inequality and the Limits of the Law. I Braham, Peter, Ali Rattansi och Richard Skellington (red.) *Racism and Antiracism. Inequalities, Opportunities and Policies*. London: Sage.
- Lykke Nina (2003) Intersektionalitet – ett användbart begrepp för genusforskningen? *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, Nr. 1.

- Malmgren, Denise (1996) Höga klackar och rullstol- En könsteoretisk studie av kvinnor med livslångt funktionshinder, *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, Nr. 3-4.
- Martinsson, Lena (2006) *Jakten på consensus*. Malmö: Liber.
- Mulinari, Diana, Kerstin Sandell och Eva Schömer (2002) *Mer än bara kvinnor och män. Feministiska perspektiv på genus*. Lund: Studentlitteratur.
- Rosenberg Tiina (2002) *Queerfeministisk agenda*. Stockholm: Atlas.
- Scott, Joan Wallach (2007) *The politics of the veil*. Princeton: Princeton University Press.
- Schur, Lisa (2004) Is there still a "Double handicap"? Economic, Social and Political Disparities Experienced by Women with Disabilities. I Smith, Bonnie G. och Beth Hutchison (red.) *Gendering Disability*. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press cop.
- Snyder, Claire (2008) What is Third Wave Feminism? A New Directions Essay. *Signs: Journal of women in culture and society*. Vol. 34 (1).
- Springer, Kimberly (2002) Third Wave Black feminism? *Signs: Journal of women in culture and society*. Vol. 27 (4).
- SOU 2006:22 *En sammanhållen diskrimineringslagstiftning*. Slutbetänkande, Diskrimineringskommittén. Stockholm: Fritzes.
- Towns, Ann (2002) Paradoxes of (In)equality? Something is Rotten in the Gender Equal State of Sweden. *Cooperation & Conflict*, Nr. 37.
- Wiegman, Robyn (2008) Feminismens apokalyptiska framtider. *Fronesis*, Nr. 25-26.
- Wikström, Hanna (2007) *(O)möjliga positioner. Familjer från Iran & postkoloniala reflektioner*. Avhandling. Institutionen för socialt arbete. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Wrench, John (1992) New Vocationalism, Old Racism and the Careers Service. I Braham, Peter, Ali Rattansi och Richard Skellington (red.) *Racism and Antiracism. Inequalities, Opportunities and Policies*. London: Sage.

Intersektionernas förflutna – sexismens och rasismens gemensamma spår

Irene Molina

“Folken i Afrika kunna delas i huvudsakligen två stora grupper:

1) kaukasiska folk, som bo mest utmed Medelhavskusten, i Sahara och i Sydafrika, samt 2) negerfolk, som bo i Suda, Centralafrika och Sydafrika. Flertalet inbyggare äro negrer.

Längst i SV. märkas hottentotter, småväxta, fula människor med skrumpen hy och håret i spridda tappar. I det inre av Centralafrika leva åtskilliga dvärgfolk, som jämte hottentotterna anses utgöra kvarlevor av Afrikas ursprungliga befolkning. (...) Negrerna utmärka sig genom mörkbrun eller svartaktig hudfärg, ulligt hår, klen skäggväxt och utstående, tjocka läppar. Ehuru negrerna i allmänhet äro bofasta, stå de på en mycket låg bildningsgrad. Kläder brukar de föga till följd av det heta klimatet. Och deras boningar utgöras mest av ler- eller halmhyddor, som ofta till formen likna bikupor. Negrerna äro barnsliga och godmodiga men tillika lögnaktiga och opålitliga. De leva i månggifte och äro flerstädes människoätare. Deras furstar företaga ofta plundringståg mot närboende stammar för att fånga slavar...”
(Ur Folkens geografi 1942, s. 153-4)

Introduktion

Texten i citatet ovan stod att läsa i en lärobok i geografi från mitten av 1940-talet. Texten åtföljdes av en tecknad bild av en ung man från regionen där alla drag som beskrivits i texten överdrivs. En genomgripande analys av denna text skulle med all säkerhet kunna identifiera flera allvarliga budskap i den. Definitionen av det vackra och det fula, de opålitliga (alltid i kontrast till den som berättar och till textens läsare, som per definition underförstås som civiliserade och pålitliga människor) med mera. Vi ska här nöja oss med att konstatera att en central aspekt i denna rasistiska arroganta konstruktion av Den Afrikanske Andre är den detaljerade tillskrivningen av egenskaper .

Olika former av diskriminering som rasism och sexism (men även andra former som till exempel klassism och diskriminering av funktionshindrade personer) hänger ihop. Denna relation har blivit en mer eller mindre erkänd insikt i Sverige och annorstädes, vilket bland annat uttrycks i lagstiftningen om diskriminering och i den relativt nyliga sammanslagningen av de olika diskrimineringsombuden i Sverige.¹ Inom forskningen har arbetet för att uppmärksamma interaktionen kommit att samlas i begreppet intersektionalitet. Med inspiration hämtad från den internationella postkoloniala feminismen har det i Sverige skrivits flera

arbeten som behandlar den ständiga interaktionen mellan de olika maktmekanismer som ger stöd till och återskapar maktasymmetriernas ideologier och strukturer (de los Reyes och Mulinari 2005, de los Reyes med flera 2002, Molina 2006, de los Reyes och Gröndahl 2007). Ett led i förståelsen av maktens intersektioner är det idéhistoriska. Föreliggande kapitel är ett försök att sammanställa några milstolpar som tycks vara gemensamma för rasismen och sexismen. Avsikten är att bidra till förståelsen av de många komplicerade sätt på vilka olika maktordningar, som exempelvis kön och ras, samspelar i diskriminerings-sammanhang. Vägen går via en reflektion kring en av den moderna upplysningstraditionens viktigaste och mest legitimerade övningar, nämligen att skapa kategorier.

Kategorisering, rasism och Vi och dom

Det här kapitlets utgångspunkt kan sägas vara att *all diskriminering bygger på kategorisering*. Kategorisering är en exercis som är helt etablerad och vetenskapligt förankrad inom akademien än idag, oavsett vilken disciplin det är frågan om. Matematikerna jobbar med sina formler, biologerna med sina taxonomier och geograferna med sina kartor. Så förankrad är kategoriseringens legitimering inom akademien och i samhället i allmänhet att det skulle vara svårt, om än möjligt, att föreställa sig en värld utan kategorier. Särskilt med tanke på hur det skulle gå att kommunicera människor emellan kan man inte annat än hålla med om att mänskligheten är starkt beroende av kategorierna. Men kategorisering handlar inte bara om oskyldiga ord eller enkla benämningar. För att en benämning, det vill säga ett namn på någonting, en stol, en blomma, ett bostadsområde, skall bli en kategori behövs det en beskrivning bestående av egenskaper och adjektiv. Det är i just i denna tillskrivning av egenskaper som kategorisering blir minst sagt problematisk. För de kategorier som står till maktens tjänst gäller ytterligare ett villkor, nämligen att den uppsättning egenskaper som kategorierna har givits skall stå i kontrast till sina motsatser, det vill säga att de ska konstrueras i form av dikotomier och hierarkier. De fula, lögnaktiga, barnsliga människor från citatet ovan står t.ex. i kontrast till den skönhet, ärlighet och mognad som per definition kännetecknar berättaren och de människor som han/hon identifierar sig med. Här har berättaren, forskaren, benämnanaren hela tolkningsföreträdet och hans/hennes berättelse, som sker inom ett "vetenskapligt" sammanhang, blir den enda sanna (Jameson 1988).²

Rasismen har sina rötter i föreställningar och kategoriseringar av människor, av De Andra. Termerna Vi och Dom använder man i vardagsspråk när man åsyftar den hierarkiska ordningen av människor i föreställda, alltså konstruerade, grupper eller kategorier (kvinnor, invandrare, ungdomar, etc.) Rasismen är ett av dessa hierarkiska system. Postkolonialismen har under de senaste cirka trettio åren arbetat med rasismens idéhistoria och nutid. Ett centralt begrepp i postkoloniala eller så kallade kritiska rasteoretiska studier har varit de Andra. Begreppet de Andra kan sägas vara den sociologiska motsvarigheten till det psykoanalytiska "jaget". Precis som spädbarnet bildar sin föreställningsvärld från sin spegelbild bildar nationer en bild av den Andre med "Viet" som självreferens. Det "vi" som postkolonialismen utpekar är således etnocentriskt (istället för egocentriskt), heteronormativt och elitistiskt; det placerar alla de identiteter, värderingar och beteenden som inte stämmer med dessa normer i periferin (Young 2001). De Andra konstrueras därmed som en negation – allt som "vi" inte är (Frykman och Löfgren 1979).

Var kommer kategoriseringar ifrån?

En nyckelperson i det dikotomiska, kategoriserande vetenskapliga tänkandets historia är René Descartes (1596-1650). Som bekant var Descartes en respekterad fransk matematiker, filosof, och jurist. Trots hans betydelsefulla bidrag inom alla dessa områden var det som gjorde honom världserkänd genom tiderna hans berömda filosofiska sats "Cogito, ergo sum" – "Jag tänker, alltså finns jag". I denna sats såg han en säker kunskap, som inte kunde be-
tvivlas, eftersom det inte går att tvivla utan att tänka, och inte att tänka utan att finnas till. Det andliga – de själsliga egenskaperna – skilde mannen (eller människan men enligt en maskulinistisk uppfattning³) från andra djurarter.

Den cartesianska traditionen är en av de absolut största pelarna i positivistisk vetenskapsteoretisk tradition; den utgör det stora arvet från upplysningstiden och trots att den håller på att bli djupt ifrågasatt av framför allt socialkonstruktivismen har denna tankemodell satt djupa spår i allt vetenskapligt tänkande. En förståelse av den styrka som det dikotomiska kategoriseringstänkandet utvecklade under flera hundra år kanske kan göra det lättare att förstå varför de flesta av västerlandets erkända filosofer och vetenskapsmän från upplysningstiden och framåt visade en tro på de ras- och könshierarkiska system som baserades på detta tänkande i sina olika arbeten. Hit kan vi räkna Carl von Linné, Immanuel Kant och

Georg W. F. Hegel bland andra. Jag har valt att ta med ett citat från David Hume som visar hur stark tron på den vite mannens överlägsenhet var bland de stora tänkarna under upplysningstiden.

Hume skrev:

Jag är beredd att misstänka att negrer och över huvud taget alla andra människoarter (ty det finns fyra eller fem sorter) är naturligt underlägsna de vita. Det har aldrig funnits en civiliserad nation med en annan hudfärg än vit, inte heller en enda individ som varit framstående i handling eller tanke. Inga egna manufakturer bland dem, inga konster, ingen vetenskap...(återgiven i Sörlin 2004 s. 44)

Och han fortsätter:

En sådan generaliserad och oförändrad skillnad skulle inte ha kunnat uppstå i så många länder och under så långa epoker, om inte naturen hade skapat en ursprunglig åtskillnad mellan dessa skaror av män. För att inte nämna våra kolonier, det finns neger-slavar utspridda över hela Europa, bland vilka ingen har märkt några tecken på kreativitet.” (citerad av Gates 1986:10; återgiven i Tesfahuney 1998, min översättning).

Historiens kanske största kategoriseringsprojekt drevs av Carl von Linné som med sitt ofantliga taxonomiska system även hjälper oss att förstå den biologiskt rasistiska kategoriseringshistorien. Precis som kategoriseringstraditionen inte känner några gränser för vad som ska och kan namnges, begränsade sig inte Linnés projekt till växtriket. Målet förefaller ha varit klassificeringen *per se*. Linné riktade huvudsakligen sin akademiska uppmärksamhet mot botaniken. Hans verk, som kan betraktas som normgivande inom akademien och utbildningssystem över hela den västerländska världen, har blivit kända för detta. Men i Linnés skrifter ingår allt som för honom kunde utgöra ett objekt för observation, benämning och definition. Den berömda sidan 100 ur Lapplandsresan avslöjar en hel del om Linnés, eller troligen snarare om epokens, manliga syn på kvinnor. “Kvinnofolks vagina uteri bliver ej av pingvedine amplior, snarare angustior, och ju magrare, ju större vagina.” (Linné 1977: 100). Linné skriver med samma nyfikenhet om – och positionerar sig själv som vetenskapsman lika långt ifrån – växter och djur som kvinnor och samer (“lappar” i hans skrifter) . Linnés beskrivningar av det samiska folket, som han möter vid flera tillfällen under sin Lapplandsresa, påminner mycket om dåtidens antropologiska sätt att närma sig kulturer i ”andra delar av världen”. Linné gör

en noggrann beskrivning av sina observationer, ungefär som när han beskriver en blomma eller en fågel (eller en kvinna för den delen), efter att ha träffat några samer i Lappland:

Folket, som var 16 personer, lågo nakna, tvättade sig med strykande nedför och ej upp, ej torkade sig, tvättade kärilen med fingrarna, sprutandes vatten ur munnen på skeden, öste häruti sin kokta renmjölk, vilken var tjock som en äggmjölk och mäktig.

Om morgonen kom ett par 1 000 renar hem, mjölkades både av man och kvinnofolk, vilka stodo på ena knäet.

Jag tog ut ur ett par [renar] ur dess kulor deras gnagande maskar.

Jag såg här copiose muscas magnas collare flavo antea invisas, quæ forte eæden, quia cauda longa.

Mig gavs mesen till att äta, id est serum post caseum excoctum, quod coagulatur ad instar zytogale. Bliver mycket hård, smakade brav och mäktig, men aptiten förtogs nog av skedens tvättning, ty husbonden tog vattnet i munnen och sprutade på, skurade och torkade med fingret, men hustrun tvättade kärilet, som mjölk varit uti, med fingret, vilket hon efter vart streck slickade av." (Ibid: 112)

Denna beskrivande attityd, i enlighet med vetenskapstraditionen, till "studieobjektet" har dock knappast betraktats som särskilt problematisk. Linné talar med vetenskapens auktoritet och – som Tesfahuney poängterar – använder sig av samma principer och förhåller sig på liknande sätt till växter som till människor (Tsfahuney 1998). I någon sorts taxonomisk övning beskriver han de egenskaper som skiljer Europas invånare från Afrikas befolkning. Den "vita" rasen betraktar Linné som uppfinningsrik, uppmärksam, noggrann och laglydig, medan afrikaner framställs som den negativa motsatsen. De var: "lata, oärliga och oförmögna att följa egna regler" (återgiven i Bauman 1989:103). Beskrivningen liknar den från Folkskolans geografi som det här kapitlet inleddes med. Nutida akademiker och samhällsdebattörer tycks sällan vara särskilt medvetna om vilken kunskapstradition de använder sig av när de analyserar världen och delar in olika samhällen och grupper i (hierarkiska) kategorier. Om den cartesianska synen på indianerna i Amerika och på afrikanerna, som bekräftades av i princip varenda vetenskapsman under upplysningstiden, moderniteten och ända fram till slutet på andra världskriget, tillät utplåning och underkuvande, så var situationen för det samiska folket i Norden inte så annorlunda. Beskrivningen av dem gav stöd till den rashygieniska steriliseringspolitik som gjorde samer till de "oönskade i folkhemmet" med Brobergs och Tydéns ord (1991). Än idag finns det tydliga spår av denna syn på samer

som en annan sorts människor, vilket kan illustreras av de kranier som grävdes upp i Karesuando för cirka hundra år sedan i rasbiologiska forskningssyften och som trots Sametingets upprepade krav om återlämning fortfarande är kvar i Historiska museets ägo.⁴

Intersektionerna uppenbaras

Den feministiska kritiken har tagit sin utgångspunkt i denna cartesianska ontologi för att bilda en modell för förståelse av kvinnoförtryckets filosofiska och ideologiska grunder. Traditionen där kvinnan placeras i en underordnad relation till mannen går enligt feministiska filosofer ända tillbaka till Aristoteles och Platon (Bordo 1997). Men det är inte förrän Descartes träder in på idéernas scen som denna föreställning får en akademiskt legitimerad status. Descartes etablerar ett system, byggt på klart markerade dikotomier, av kategorisering och ontologisk förståelse av å ena sidan människan och hennes relation till jorden och å andra sidan Gud.

Egenskaper som rörlighet, kreativitet och rationalitet tillskrevs den vite europeiska heterosexuella mannen. I och med att det kvinnliga ansågs av naturen bära dikotomiskt motsatta egenskaper, som jordbundenhet, passivitet, permanens och känslomässighet, sattes det per automatik i en underlägsen ställning gentemot det manliga. Kvinnor beskrevs därmed som mindre intelligenta, mindre kreativa och mer passiva och emotionella än män (se tabell 1).

Den definitiva uppdelningen mellan kropp och själ skänkte vetenskaplig legitimitet åt den vite mannens dominans över kvinnor, ursprungsbefolkningar i de koloniserade områdena och andra arter än människan. När Blumenbachs raskategorisering gör sitt intåg under andra hälften av 1700-talet, med den spanska och den portugisiska koloniseringen i full fart, finns denna dikotomiska ordning i bakgrunden som vetenskaplig legitimering av exploateringen och massakrerna.

Tabell 1: Sammanfattning av cartesiensk kategorisering

Cartesiensk kategorisering

• Kropp	• Själ
• Kvinnan /de vilda	• Mannen/ de civiliserade
• Natur	• Kultur
• Jordbundenhet	• Närhet till gud
• Känslomässighet	• Rationalitet
• Materia	• Idéer
• Passivitet	• Aktivitet
• Det flyktiga	• Det eviga

Källa: bearbetning av författaren inspirerad av bl.a. McDowell 1999:12.

Om människorna i Amerika inte fick uppfattas som människor utan istället som "vildar" utan själ var det fritt fram för kolonialmakterna att disponera över dem som man gjorde med hästar och oxar. De berövades all mänsklighet och alla rättigheter. De svarta afrikaner som koloniserades under hela 1800-talet och framåt faller automatiskt och med hjälp av socialdarwinismen i en motsvarande underordnad kategori gentemot den vite mannen. Slavhandeln struntade i deras värdighet då de inte var riktiga människor.

Descartes intar en viktig roll i feminismens kritik av upplysningen i och med att den cartesianska dikotomiska kategoriseringen ses som grunden för könsmaktordningen i västerländska samhällen. Senare inser postkoloniala feminister som Patricia Hill Collins, Avtar Brah, bell hooks och Gayatri Chakravorty Spivak att det finns gemensamma nämnare i sexismens och rasismens ideologier. De intersektioner som uppmärksammas vid studier om diskriminering och social exkludering i västerlandet idag får ett viktigt teoretiskt stöd i de filosofiska granskningarna av det man skulle kunna kalla den cartesianska segern över andra möjliga ontologiska system. Det är med andra ord i detta system av tänkande och kategoriseringar som man bör söka efter förklaringar till de intersektioner mellan sexism och rasism som idag uppmärksammas i bland annat diskriminerande mekanismer och praktiker.

Om ras är en social konstruktion, varför prata om rasism?

Jag vill uppehålla mig en smula vid en fråga som jag ofta får i samband med seminarier och föreläsningar: Varför ska man prata om rasism om man utgår från att raser är skapade kategorier som i verkligheten inte finns? Det svar som jag alltid ger, med inspiration hämtad från Miles (1989), är att "ras" är en social konstruktion, men att föreställningen om att det finns (biologiska) raser har haft/har fruktansvärda konsekvenser för de människor som har tillskrivits en underordnad rastillhörighet.⁵ Det här är en grundläggande utgångspunkt för den postkoloniala teorin. Som ett led i samma diskussion presenteras ofta begreppet etnicitet som alternativ, men såväl detta som andra alternativa begrepp, som till exempel kultur, fungerar snarare som eufemismer som ju kan låta mjukare än "ras" och rasism men som kan dölja missförhållanden och maktasymmetrier som skapats av just rasismen.

Raser är, som vetenskapen sedan länge visat, inget annat än sociala konstruktioner (Miles 1989, s. 70, samt Haraway 1991, s. 65-67). Det finns inga fenotypiska (fysiskt synliga) eller genetiska skillnader mellan människor som kan förklara kulturella skillnader. Detta har den internationella genetiska forskningen varit mån om att fastställa sedan slutet på andra världskriget. Rasdifferentiering är som vi har sett en ideologisk konstruktion med en flera hundra år lång historia bakom sig, men samtidigt är rasism ett konkret resultat av en uppställning organisationer, marknader och institutioner som länge har styrt och fortfarande styr alla sociala relationer. Rasdifferentiering och rasism är därmed moderna företeelser som har förmoderna rötter.

Idén om raser är huvudsakligen en social konstruktion, som är av stor betydelse både som ideologi och som social praktik. Men ras får inte ses som en kulturell egenskap bland andra. Enligt Gilroy (1987) är det de sociologer som har betraktat kategorin "ras" som ett kulturellt fenomen som har gjort ras synonymt med etnicitet. Ras är vidare något helt annorlunda än biologismens konstruktion av begreppet och det finns ingen anledning att använda kategorin "ras" för att förklara socialt beteende (se även Smith 1989).

Den sociala konstruktionen "ras" har icke desto mindre haft starka återverkningar på de konkreta materiella villkoren för många människor världen över. Underkuvandet av människor i olika geografiska och historiska sammanhang har i mycket stor utsträckning hämtat sin legitimitet hos rasbaserade ideologier. Rasbaserade ideologier kan räknas till de mest genomgripande värdesystemen i västvärlden.

Användningen av termer som "ras" och "rasdiskriminering" avser med andra ord inte att säga något om vad dessa sociala konstruktioner kan eller inte kan förklara. Det riktigt relevanta i sammanhanget är däremot frågorna *hur*, *varför* och *med vilka effekter* sociala meningar förknippas med rasmässiga särdrag som konstruerats inom specifika politiska och socioekonomiska sammanhang (Smith 1989). Detta gör paradoxalt nog begreppen "ras" och "rasism" nödvändiga i kampen mot en rasistiskt organiserad struktur av maktförhållanden. Att hävda att ras utgör en ideologisk konstruktion innebär samtidigt att erkänna att denna kategori har sina rötter i själva produktionen av sociala meningar. Att erkänna detta är dessutom en väsentlig förutsättning för att kunna påbörja en kollektiv kamp mot rasdiskriminering.

Men den biologiska rasismen utgör inte längre den enda rasistiska ideologin. Rasistiska ideologier har även hämtat näring från bland annat föreställningar om religiösa och kulturella skillnader. Den rasism som idag dominerar i Europa och i den övriga så kallade västvärlden består snarare av en kombination av biologiska, religiösa och kulturella argument.

Kulturrasism

I den nationalistiska definitionen av kultur är denna kopplad till bestämda folkgrupper och fasta territorier. Det behövs med andra ord en uppsättning kulturella egenskaper att tillskriva de människor som bebor det territorium som nationalstaten har bestämt sig för att härska över (Andersson 1991). Kulturkritiker som Raymond Williams har tidigt pekat på att kultur är kopplad till samhällsstrukturer och därför förändras tillsammans med varje ekonomiskt system (Williams 1981). Postkolonialister tar fasta på dessa kontextberoende definitioner av kultur, samtidigt som de varnar för att en kategoriserande och cementerande bild av kultur har börjat framträda efter andra världskrigets slut, som en ersättning för den tidigare biologiska rasismen (Goldberg 1992). Paul Gilroy hävdar att det inte går att förstå någon "brittiskhet" utan denna kultur. Kulturens former ändras, utvecklas, blandas och sprids i historiska processer. (Gilroy 1987)

Såväl inomeuropeiska som utomeuropeiska invandrare har kommit till Sverige sedan flera hundra år tillbaka. Det vore trångsynt att tro att denna långvariga och etniskt mångfacetterade närvaro inte har satt några som helst spår i de sociala relationer som genomsyrar dagens svenska samhälle. Den "svenska" kulturen kan heller inte förstås utan att analysera

immigrationens kontinuerliga inflytande. Detta omintetgör omedelbart kategorins berättigande. En kategori som upprätthålls – invandrarkultur – för att vidmakthålla sin dikotomiska motsatskategori – den svenska kulturen – talar om en dubbel förnekelse; invandring anses inte påverka Sverige och de invandrade människorna påverkas inte av migrationen. På samma sätt kan man inte tala om invandrarkultur(er) utan att ta med i beräkningen att personer med rötter i andra länder faktiskt är integrerade i den svenska kulturen. Det må vara en integration som när allt kommer omkring sällan är till de invandrades fördel, men likafullt handlar det om integration. Denna underordnade ställning kan på ett begreppsmässigt plan inte sägas ha så mycket med bristande integration att göra. Att få sämre samhällsliga positioner än befolkningen i övrigt kan betraktas som just den lott som samhället ger dessa medborgare – det är genom diskriminering som migranterna blir integrerade.

Med hjälp av kategorisering och legitimering av de tillskrivna, reducerade och konstruerade kulturella skillnaderna stängs de dörrar som leder till bättre samhällspositioner för en del av den invandrade befolkningen. Användning av begreppet kultur i en hierarkiskt kategoriserande form och i nationalistiska syften är i hög grad en fråga om makt. Kultur blir på detta sätt ett rum som används för manipulering att manipulera människor när de olika ras-, köns- och klassidentiteter som dessa tillskrivs utgör en grund för legitimering av diskriminering och förtryck. Snarare än att vara något politiskt neutralt begrepp, vilket det inte sällan framställs som, är det som kallas för den kulturella sfären också djupt förknippat med frågor om makt, förtryck, sexism och rasism. Därmed omfattar kulturer också maktförhållanden som speglas i mönster av dominans och underordning. Samma sak kan sägas gälla för den sexistiska ideologin; när genetiska studier har gjort det allt svårare att upprätthålla den cartesianska idén om att kvinnor är mindre rationella, mindre intelligenta och mindre kreativa än män har det kulturella kommit väl till pass. Kvinnor har under så lång tid uppburit till exempel omvårdnadsansvaret att de anses ha blivit bäst lämpade för dessa yrken. Den så kallade särartsfeminismen kan sägas ha anammat en del av denna kultursexistiska diskurs.

Medan tidsperspektivet i studiet av rasism inom akademien i Sverige i de flesta fallen inte har sträckt sig längre tillbaka än till andra världskriget, och studier bland annat har granskat Sveriges roll under kriget, har feminismen från början inkluderat ett försök att förstå dess historia ur ett längre tidsperspektiv (Manns 2005). På samma sätt kan rasism varken i Sverige, i övriga Europa eller alla dess (före detta) kolonier förstås utan ett mycket längre

historiskt perspektiv. Idén om den vite mannens överlägsenhet, som ligger bakom den europeiska dominansen över stora delar av världen sedan flera hundra år tillbaka, är alltså aktuellt för förståelsen av dagens rasistiska ideologier (Wallerstein 1991 [1988], Said 1993 [1978], Lindqvist 1992, Larsmo 1996, Young 2001).

Den biologiska rasism som startade i den filosofiska cartesianska grundstrukturen knöt några konstruerade rasgrupper till fasta territorier. Efter andra världskriget, när det folkmod som den givit upphov till uppdagades, blev man i Europa tvungen att ta sällning mot denna biologiska rasism och en av dess politiska tillämpningar eugeniken. Det är intressant att notera att detta blev den första stora europeiska självvransakningen, trots kännedomen om de massakrer och folkmod som hade karakteriserat koloniseringen av Amerika och Afrika och den slavhandel och det system av slaveri som därefter följde. Båda korstågen hade hämtat stöd i uppfattningen att den vita västerländska mannen var överlägsen alla andra sorters män, som Hume påpekade i det tidigare citatet. Båda de kolonialistiska företagen hade den cartesianska kategoriseringstraditionen som grund.

Olikhet som paradig

Som de los Reyes och Martinsson skriver i introduktionen till sin antologi från 2005 lever vi i den moderna och postmoderna eran i vad man skulle kunna kalla likhetens och olikhetens paradig. Som Haraway (1991) förklarar är inte de paradig som vi rör oss inom de enda tänkbara tolkningsramarna för saker och ting. Dominerande röster – makten – bestämmer under varje period och på varje plats hur den sanna historien ser ut och vilken kunskap som är legitim. Det kallas för tolkningsföreträde. Om egenskaper som solidaritet och gruppskydd, som vetenskapskvinnor intressant nog höll på med före och samtidigt som Darwin, hade dominerat i stället för evolutionsteorins konkurrens och kamp för överlevnad skulle ett annorlunda vetenskapligt paradig än det positivistiska troligen ha varit möjligt (ibid).

Kategoriseringarnas logik bygger till stor del på begreppet "likhet", eftersom det är likheten mellan representanter för den ena eller den andra egenskapen som gör att de bildar en kategori, samtidigt som de Andra som är "annorlunda" kastas in i andra kategorier. Likhet ses dessutom som något positivt i den svenska moderna historien, ungefär som i ordspråket "lika barn leka bäst". Därför är en kritisk diskussion av termen likhet viktig inom samhällsvetenskapen. Föreställningen om likhetens betydelse förefaller att ha påverkat den

västerländska idéutvecklingen sedan flera århundraden. Michel Foucault påpekar i "The order of Things" att ordförrådet för att benämna likhet (engelskans resemblance) var tämligen rikt redan på 1500- och 1600-talet. *Amicitia, Aequalitas (contractus, consensus, matrimonium, societas, pax et similia), Consonantia, Concertus, Continuum, Paritas, Proportio, Similitudo, Conjunctio, Copula* var endast några av de synonymer han fann i Grégoires *Syntaxeon Artis Mirabilis* från 1610 (Foucault 1970:17). Foucault tar upp den fascinerande romanfiguren Don Quixote som exempel på dåtidens syn på likhet. Denne dåre, som inte är sjuk utan snarare ständigt avvikande och på detta sätt fyller en outhärlig kulturell funktion, har för den västerländska erfarenheten blivit "mannen med den primitiva likheten" eller "den alienerade mannen". En sådan karaktär skildrades ofta i romaner och teaterpjäser under barocken och legitimerades stegvis ända till uppkomsten av 1800-talets psykiatri. Förvirrat spelar Don Quixote rollerna den Samme (the Same) och den Andre samtidigt. Han vänder på alla värden och proportioner eftersom han hela tiden tror att han måste tolka olika tecken (ibid:49). Foucault låter Don Quixote symbolisera förvirringen i dåtidens västerländska samhälle och behovet av att kategorisera och beskriva den psykiskt sjuka med en rad egenskaper. När dessa egenskaper väl preciserats kunde denna kategori åtgärdas, spärras in, isoleras och behandlas.

Poeten representerar för Foucault det motsatta. Poeten letar alltid efter olikheter och återupptäcker de dolda relationerna mellan saker, deras tillskrivna likheter. Den Sammes överlägsenhet förskjuter olikheten till skuggornas land. Medan dåren grupperar alla tecken och vägleder dem med en likhet som aldrig upphör att reproducera sig, spelar poeten en allegorisk roll. Den cartesianska dikotomiska kategoriseringen och dess människosyn höll fortfarande på att kämpa sig fram och vinna tolkningsföreträdet. Foucault anstränger sig för att fånga "det andra språket", språket utan ord eller diskurs, likhetens språk. Mellan poeten och dåren har det öppnats ett kunskapsfält, vilket medfört att uppmärksamheten förskjutits från begreppet likhet till idéer om identitet och olikhet (ibid:50). Idén om likhet är minst lika aktuell idag och nationella identiteter konstrueras i dess namn. Begreppet likhet har successivt kommit att ge idén om kulturell identitet sitt nuvarande innehåll. Foucault kan dock sägas nästan systematiskt utesluta kvinnor och det kvinnliga från sitt arbete. Hans subjekt är alltid i maskulin form (he, him, his), samtidigt som han ytterst sällan refererar till kvinnliga

författare. Emellertid har somliga feministiska teoretiker kommit att betrakta hans teorier som mycket användbara för en feministisk vetenskapsteori.⁶

I kategoriseringar ingår ofta en annan viktig praxis: att dra gränser. Tesfahuney diskuterar gränsdragningen i termer av "makten att påtvinga skillnader". En tolkningsram för kategorisering genom språket är att se dessa olikhetsfokuserade kategorier som gränsdragningar. De kategorier i form av dikotomiska eller binära motsatser som vi har diskuterat tidigare i kapitlet bygger på en brytning och en separation. Ambivalensen disciplineras till två bestämda dikotomiska kategorier; den ena positivt definierad och den andra negativt definierad i relation till den första. Genom taxonomin och kategoriseringen, menar Tesfahuney, förvandlas därmed en värld som kännetecknas av kontinuitet, komplexitet och förändring (eller likhet enligt Foucault) till en förenklad, statisk, bruten och konstruerad verklighet (1998). De mekanismer som gör att konstruerade dikotomier accepteras som naturliga, och därmed tas för givna, finns inbyggda i dominerande maktrelationer.

Slutord

Om kategorierna skulle ha funktionen att hjälpa människor att orientera sig, bör man ställa sig frågan vart man ska orientera sig med dess hjälp? Det landskap inom vilket denna orientering sker är inget annat än ett maktlandskap; ett maktlandskap som består av normsystem och hierarkiska konstruktioner av Vi och Dom. De mekanismer som disciplinerar det komplexa och immanenta sociala i särskilda kategorier och inom bestämda gränser har varit typiska för all dominerande geografi, filosofi, sociologi, historia, kultur och vetenskap. Genom denna akademiska och administrativa övning blir individer, epoker och företeelser våldsamt placerade, karterade, befästa, listade, numrerade och utvärderade. Men akademien är inte bara ett rum där det sker kunskapsproduktion, och denna sker inte separat från andra arenor i samhällslivet. De sociala relationer som utspelas inom akademien är både en reflektion och en effekt av rådande idéer i samhället – idéer som akademien verkar ha ett särskilt historiskt ansvar för. Dessa borde vara skäl nog att iakttä intersektionerna mellan olika diskrimineringsmekanismer på svenska universitet. I det här kapitlet har de långa historiska relationerna mellan konstruktion av kön och konstruktion av ras tagits upp. Andra diskrimineringsformer utgör också en del av detta system.

Noter

1. DO bildades den 1 januari 2009 genom att de fyra dåvarande ombudsmännen mot diskriminering slogs ihop. Jämställdhetsombudsmannen (JämO) hade hand om könsdiskriminering, Ombudsmannen mot etnisk diskriminering (DO) övervakade diskriminering som hade samband med etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, Handikappombudsmannen (HO) hade hand om diskriminering på grund av funktionshinder och Ombudsmannen mot diskriminering på grund av sexuell läggning (HomO) övervakade att lagar om diskriminering på grund av sexuell läggning följdes.” (www.do.se).
2. För vidare analyser av skolböcker se t.ex. Agaján (1997) och Palmberg (2000).
3. Begreppet maskulinitet syftar på det manliga som en hegemonisk norm, det vill säga att det manliga gör anspråk på att vara överlägset i alla avseenden. Se förslagsvis Rose (1993). Forskning om den så kallade maskuliniteten identifierar flera former av maskulinitet där vissa hamnar i underlägsna positioner gentemot den hegemoniska maskuliniteten. Se Connell (1995).
4. Henrik Berggren, artikel i Dagens Nyheter 2009-07-29: Kulturell äganderätt: Återlämna kranterna till Sametinget.
5. Se även uttalande om ras (statement on race) från American Anthropological Association , AAA, från 1998: *In the United States both scholars and the general public have been conditioned to viewing human races as natural and separate divisions within the human species based on visible physical differences. With the vast expansion of scientific knowledge in this century, however, it has become clear that human populations are not unambiguous, clearly demarcated, biologically distinct groups. Evidence from the analysis of genetics (e.g., DNA) indicates that most physical variation, about 94%, lies within so-called racial groups. Conventional geographic "racial" groupings differ from one another only in about 6% of their genes. This means that there is greater variation within "racial" groups than between them. In neighboring populations there is much overlapping of genes and their phenotypic (physical) expressions. Throughout history whenever different groups have come into contact, they have interbred. The continued sharing of genetic materials has maintained all of humankind as a single species.* (www.aaanet.org/issues/policy-advocacy/AAA-Statement-on-Race.cfm)
6. Se Elspeth Probyn (1994) som recenserar McNey, Lois (1992) The ampersand returns, Foucault and feminism: power, gender and the self, i *Environment and Planning D: Society and Space* 1994, Vol. 12, s. 509-512.

Referenser

- Agaján, Luis (1997) "De andra" i pedagogiska texter. Afrikaner i svenska skoltexter 1768-1920. Institutionen för nordiska språk. *Svensk sakprosa*, Rapport nr. 13.
- Bordo, Susan (1997) *Twilight Zones: The Hidden Life of Cultural Images from Plato to O.J.* Berkeley: University of California Press.
- Broberg, Gunnar och Mattias Tydén (1991) *Oönskade i folkhemmet. Rashygien och sterilisering i Sverige*. Stockholm: Gidlunds.
- Connell, Robert W. (1995) *Masculinities*. Berkeley: University of California Press.
- de los Reyes, Paulina (2007) *Att segla i motvind: en kvalitativ undersökning om strukturell diskriminering och vardagsrasism inom universitetsvärlden*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- de los Reyes, Paulina och Lena Martinsson (red.) (2005) *Olikhetens paradigm. Intersektionella perspektiv på (O)jämlighetsskapande*. Lund. Studentlitteratur.
- de los Reyes, Paulina och Diana Mulinari (2005) *Intersektionalitet: kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*. Malmö: Liber.
- de los Reyes, Paulina, Irene Molina och Diana Mulinari (red.) (2002) *Maktens olika förklådnader. Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas.
- de los Reyes, Paulina och Satu Gröndahl (red.) (2007) *Framtidens feminismer: Intersektionella interventioner i den feministiska debatten*. Hägersten: Tankekraftsförlag.
- Foucault, Michel (1970) *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. London: Tavistock.
- Frykman, Jonas och Orvar Löfgren (1979) *Den kultiverade människan*. Malmö: Liber.
- Gilroy, Paul (1987) 'There Ain't No Black in the Union Jack' in *The cultural politics of race and nation*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Goldberg, David Theo (1992) *Anatomy of Racism*. Minneapolis & London: University of Minnesota Press.
- Haraway, Donna J. (1991) *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*. London: Free Association Books.
- Jameson, Fredrik (1988) *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Larsmo, Ola (1996) Historien om den kolonialstat som nästan blev. *Politikens, kulturens & idéernas arena*, Nr. 5, s. 36-41.
- Lindqvist, Sven (1992) *Utrota varenda jävel*. Stockholm: Bonnier.
- Manns, Ulla (2005) *Upp systrar väpnar er: kön och politik i 1800-tals feminism*. Stockholm: Atlas.

- McDowell, Linda (1999) *Gender, identity and place: understanding feminist geographies*. Cambridge: Polity.
- Miles, Robert (1989) *Racism*. London: Routledge.
- Molina, Irene (2005) Koloniala kartografier av nation och förort. I de los Reyes, Paulina och Lena Martinsson (red.) *Olikhetens paradigm - intersektionella perspektiv på o(jäm)likhetskapandet*. Lund: Studentlitteratur.
- Molina, Irene (2007) Intersektionella rumsligheter. *Tidskrift för genusvetenskap, Tema Arkitektur och boende*, Nr. 3, s. 7-21.
- Palmberg, Mai (2000) *Afrikabild för partnerskap? Afrika i de svenska skolböckerna*. Uppsala: Nordiska Afrikainstitutet.
- Said, Edward (1993) *Orientalism*. Stockholm: Ordfront förlag.
- Smith, Susan (1989) *The politics of 'Race' and Residence. Citizenship, Segregation and White Supremacy in Britain*. Oxford: Polity Press.
- Sörlin, Sverker (2004) *Mörkret i människan. Europas idéhistoria 1492-1918*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Tesfahuney, Mekonnen (1998) *Imag(in)ing the Other(s). Migration, Racism and the Discursive Constructions of Migrants*. Avhandling. Kulturgeografiska institutionen. Uppsala: Uppsala universitet.
- Young, Robert J. C. (2001) *Postcolonialism. An historical introduction*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Wallerstein, Immanuel (1991) The Construction of Peoplehood: Racism, Nationalism, Ethnicity. I Balibar, Etienne och Immanuel Wallerstein (red.) *Race, Nation, Class. Ambiguous Identities*. London & New York: Verso.
- Williams, Raymond (1981) *Culture*. London: Fontana Press.

Kön, klass, plats och svenskhet: Klassreseberättelser i dagens Sverige

Lena Sohl

”Det ringer på dörren, utanför står Zlatan.
’Hej! Jag vill köpa ditt hus. Du får 30 miljoner.’
Husägaren funderar en stund och går sedan in till sin fru i köket.
’Du, jag har just sålt vårt hus’.
Huset – 500 kvadrat, byggt runt 1910, beläget i Fridhemsområdet med
utsikt över Öresund – är det dyraste som sålts i Malmö.”¹

Författaren Gustav Fridolin har tagit upp att berättelser som den om fotbollsspelaren Zlatan Ibrahimovic, killen från Rosengård som har lyckats och nu har köpt Malmös dyraste hus, blir allt viktigare att berätta i en tid när det har blivit svårare att göra en uppåtgående klassresa (Fridolin 2009). Men berättelsen om Zlatan Ibrahimovic handlar inte bara om klass. Den handlar också om kön, på så sätt att den kan skrivas in i en tradition där uppåtgående klassreseberättelser länge har varit en manlig historia – en historia som ofta skrivits av män, om män, för män. Och den handlar om plats, om hur han förflyttat sig från Rosengård till att vara den som köpt Malmös dyraste villa någonsin. En klassresa i det segregerade Malmös geografi. Det är också en berättelse om hur svenskhet och invandrarskap konstrueras. Hans berättelse blir motsatsen till andra offentliga berättelser, som handlar om välutbildade män som själva har invandrarbakgrund eller svenskfödda män med föräldrar som har invandrarbakgrund, som tvingas att jobba som taxichaufförer eller pizzabagare på grund av att de inte får några andra jobb. Det är historier om nedåtgående klassresor som är etablerade i den svenska offentligheten, men samtidigt som berättelserna finns där uttalas helst inte själva grunden till varför de existerar, det vill säga den strukturella rasismen och diskrimineringen på den svenska arbetsmarknaden. Kön finns också med som en dimension i dessa berättelser om nedåtgående klassresor – taxichaufförerna och pizzabagarna är sällan kvinnor.

Det berättelsen om Zlatan Ibrahimovic gör är att den visar en bild av Sverige som ett land där diskriminering och strukturell rasism inte behöver stå i vägen för en uppåtgående klassresa. Den säger att det går att ”lyckas” för den som bara har tillräckligt stark vilja. Det är en berättelse som både utmanar en stereotyp bild där den som har föräldrar med invandrarbakgrund kopplas samman med en arbetarklassposition och samtidigt ger löften om en resa som inte är möjlig för alla.

Den etablerade klassreseberättelsen

Det offentliga samtalet i Sverige om klass handlar ofta om de uppåtgående individuella klassresorna från arbetarklass till medelklass. En resa som ofta framställs som ett samhälleligt ideal, som den som får möjlighet förväntas göra. Begreppet klassresa brukar användas just för att beskriva en uppåtgående rörlighet. Som i Nationalencyklopedin, där det anges att metaforen klassresa beskriver "socialt avancemang", och begreppet klassresenär beskriver en "person som avancerat socialt" (www.ne.se 20090706). I ett samhälle där medelklasslivet utgör normen för det goda livet blir den uppåtgående klassresan synonym med framgång. Den nedåtgående klassresan däremot associeras med misslyckande. Den svenska klassresenforskningen har inte heller, med några få undantag, tagit upp nedåtgående klassresor.²

I min avhandling med arbetstiteln *The only way is up?* står intervjuer med kvinnor som gjort uppåtgående klassresor under 1990- och 2000-talen i fokus. Hittills har jag intervjuat nio kvinnor om deras klassresor.³ Det som förenar kvinnorna är att de har gjort sina klassresor genom utbildning. De flesta av kvinnorna är själva födda i Sverige. Fyra kvinnor har föräldrar som båda är födda i Sverige. Tre kvinnor har pappor som är födda i Sverige, medan mammorna är födda i Finland, Israel respektive Tyskland. En kvinna har föräldrar som kommer från två latinamerikanska länder.⁴ En annan kvinna är själv född i Bosnien-Hercegovina och kom som barn till Sverige tillsammans med sin familj. Några kvinnor har mammor som frivilligt migrerat till Sverige, andra har föräldrar vars migration har varit påtvingad – en flykt undan krig och politiskt förtryck.

När det gäller var i Sverige kvinnorna har vuxit upp skiljer sig deras bakgrund åt: vissa har vuxit upp på små orter på den svenska landsbygden, en del i Mellansverige, någon i norra Sverige. Några är uppvuxna i förorter till storstäder. Universitetsutbildning har varit det medel med vilket kvinnorna har gjort sina klassresor. Som ett flertal studier har visat är akademien en tydligt könad arena, där en manlig norm råder och diskriminering på grund av kön existerar.⁵ Men akademien är också, som ekonomhistorikern Paulina de los Reyes har visat, en värld som är etniskt homogen när det gäller "normer, värderingar, koder, regler och personalsammansättning" (de los Reyes 2007:1). Det är dessutom en miljö som är tydligt klasspräglad (Trondman 1994). De kvinnor som jag hittills har intervjuat har alltså gjort sina uppåtgående klassresor i en manligt kodad, etniskt homogen miljö som är präglad av

studenter från medelklassen. I den här texten går jag inte närmare in på kvinnornas möten med universitetsvärlden, men vill ändå nämna att klassresorna gjorts i en miljö som är präglad av särskilda normer och värderingar.

Det finns flera sätt att se på klass och klassresor. En historia betonar den amerikanska drömmen i Sverige, det vill säga att alla oavsett klassbakgrund kan bli vad de vill bara de anstränger sig tillräckligt mycket – den uppåtgående klassresan är möjlig för alla. En annan historia handlar om att det inte är givet att en uppåtgående klassresa går att göra och att den klassmässiga rörligheten inte är så omfattande. De flesta blir faktiskt kvar i den klass de föds in i. Det är som att klass både finns och inte finns; det finns både en önskan om klasslöshet och en stark klassnärvaro.

Klassresan beskrivs ofta som ett individuellt projekt, en ensam resa bort från den klass man en gång tillhörde. Men det finns också ofta en betoning av välfärdsstatens betydelse för att klassresan överhuvudtaget skulle ha varit möjlig.⁶ Så för att förstå hur ”den amerikanska drömmen” omsätts i Sverige är det intressant att fråga vilken betydelse det individuella och det kollektiva har. 40-talistgenerationens klassresor gjordes i ett socialdemokratiskt styrt framväxande välfärdssverige. Sociologen Ulla-Britt Wennerström har påpekat att det då fanns både politisk vilja och institutioner, som bland annat just utbildningssystemet, för att ge alla lika möjligheter (Wennerström 2003). Det är värt att stanna upp och fundera över spänningen mellan det individuella och det kollektiva, där just tanken om Sverige som en välfärdsstat varit central i en slags nationell självförståelse. Där kan klassresan passa in som en del i ett slags kollektiv frigörelse som var knuten till ett välfärdprojekt, där arbetarklassen genom utbildningssystemet skulle ges möjlighet att göra uppåtgående klassresor.

Men det finns också en betoning av det individuella. Idéhistorikern Kjell Jonsson menar att samtidigt som det postmoderna samhället sades göra entré och tankar om klasslöshet florerade, började personer inom medel- och överklassen berätta om sina personliga upplevelser av uppåtgående klassresor från arbetarklassen. Enligt Jonsson handlar klassresan i dessa berättelser främst om *individens* problem med att lämna en social och kulturell miljö för en annan som upplevs som främmande. Jonsson lyfter fram något intressant – nämligen att dessa klassreseberättelser är påfallande lika. Tillsammans skapar de ”klassresans kanon” eller ett slags ”metaberättelse”. De uttryck och formuleringar som han hittar handlar om ”rotlöshet, osäkerhet, kluvna identiteter, hemlöshet, dåligt självförtroende, skam,

förödmjukelser, hjälplöshet”, men också om stolthet. De personliga berättelserna om klassresan kan ses i ljuset av ett samhälle där rörligheten mellan klasser faktiskt inte är särskilt omfattande, åtminstone inte om man talar om längre klassresor (Jonsson 2001:291f., 307).

För att förstå de återkommande formuleringar som Jonsson hittar i klassresenärernas berättelser kan man ta upp vad den brittiska sociologen Steph Lawler, som studerat kvinnors klassreseberättelser, skrivit. Hon ser den personliga smärta och den klasskam som finns i kvinnornas berättelser som ett resultat av politisk ojämlikhet. Klass är djupt infogat i människors personliga historier, men det är historier som kommit till i ett samhälleligt sammanhang (Lawler 1999). På så vis kan klassreseberättelserna betraktas inte bara som ett uttryck för en individuell erfarenhet, utan är också en gestaltning av en erfarenhet av att byta position i ett klassamhälle som bygger på att det som associeras med arbetarklass ses som mindre värt.

Klassresan i litteratur och forskning

Berättelser om klass, men framför allt om klassresor, har utgjort en stark strömning i 2000-talets litteratur i Sverige, och författarna har ofta varit kvinnor. Det har varit reportageböcker, skönlitteratur och självbiografier som tagit upp kön, klass och i vissa fall även migrationserfarenheter. Berättelsen om klassresan har alltså vidgats. Men som journalisten Anneli Jordahl, som själv också skrivit om klass och klassresor, konstaterat: ”Idéhistoriker, sociologer, etnologer och journalister som teoretiserat klassbegreppet är män: Ronny Ambjörnsson, Göran Greider, Orvar Löfgren, Stefan Svallfors och Mats Trondman. Kvinnor som analyserar klassbakgrund gör det ofta självbiografiskt skönlitterärt.” (Jordahl 2003:72). Här kan tilläggas att Ulla Britt Wennerströms avhandling om kvinnors klassresor kom ut samma år som Jordahl konstaterade bristen på kvinnor som teoretiserat klass inom svensk forskning.

I flera böcker har plats, klass och svenskhet respektive icke-svenskhet betydelse. Ett exempel är Lena Anderssons roman *Var det bra så?* (1999) där förorten Stensby skildras under 1970- och 80-talen. Där bor bland andra Leyla Melik som genom sin kulturellt och politiskt orienterade familj har tillgång till de kunskaper som krävs för att ta sig fram i ett utbildningssystem som tidigt sorterar ut dem som inte går i rätt skola. I en epilog, som skildrar bokens karaktärer längre fram i livet, möts Leyla och Zeynep Uludag, som också vuxit upp i Stensby. Leyla är på väg till en tevestudio, Zeynep kör taxin. Det är en taxiresa där Leylas

klassresa bort från Stensby och in i tevestudion bryter sönder "vi:et" som hon tror sig dela med Zeynep. Alexandra Pascalidou självbiografi *Bortom mammas gata* (2001) tar upp familjens migrationshistoria och rasismen i Sverige. Hennes berättelse handlar inte bara om att byta plats geografiskt utan också om hennes klassresa in i offentligheten. I Marjaneh Bakhtiaris roman *Kalla det vad fan du vill* (2005) lever Shervin och Bahar med sina föräldrar, som båda gjort nedåtgående klassresor i Sverige. Från att ha varit poet och förläggare respektive kärnfysiker i Iran är de pizzabagare och taxichaufför samt timvikarie på daghem i ett segregerat Malmö.

Flera böcker har blivit kritikerrosade storsäljare. Ett exempel är Åsa Linderborgs *Mig äger ingen* (2007), om hennes uppväxt med sin ensamstående arbetarklasspappa i området Viksäng i Västerås och sedan hennes förflyttning till universitetsstudierna i Uppsala. Hur stort avståndet har blivit är tydligast när Åsa Linderborg disputerar, men inte bjuder in pappan. Ett annat exempel är Susanna Alakoskis *Svinalängorna* (2006/2007). Hon berättar om Leenas uppväxt med sina finskfödda föräldrar i ett nybyggt bostadsområde i Ystad, ett område som har låg status på grund av att de som bor där har invandrarbakgrund och/eller lite pengar. Efter en klassfest i ett villaområde på andra sidan staden börjar Leena fundera över vilka som bor i dessa fina hus. Hon frågar sin mamma för att få hjälp att begripa: "Hon sa att avståndet till en egen villa var lika långt som till rymden." (Alakoski 2006/2007:182f.) I Lo Kauppis *Bergsprängardottern som exploderade* (2007), diskuteras klass, kön och finskhet i ett sammanhang där svenskhet utgör normen. En strategi blir att dölja det finska, så hon börjar stava Kauppi med C för att få det att se ut som ett italienskt efternamn.

Satu Gröndal, forskare vid Centrum för multietnisk forskning, beskriver hur *Svinalängorna* togs emot av kritikerna som en "allmängiltigt universell arbetarklasskildring" av Sverige på 1960- och 70-talen och därmed bröt med den stereotyp som förknippats med den finska minoriteten (Gröndal 2007:31). *Svinalängorna* har också, tillsammans med *Mig äger ingen* samt Torbjörn Flygts *Underdog*, analyserats av litteraturvetaren Åsa Arping. Hon visar att klassresan berättas på ett könsspecifikt sätt, bland annat genom att *Underdog* präglas av "högljudd ilska och en närmast övertydlig revanschism" till skillnad från *Svinalängorna* som skildrar Leenas frigörelseväg "som en svag men drabbande viskning" (Arping 2008:34). Arping menar att tematiken i böckerna är tydligt könad, men att den också bryter med förväntningarna: Det är mödrarna och barnen som framstår som de som klarar sig bäst på

vägen "in i den nya ekonomin". Arbetarmännen blir däremot förlorare i ett borttynande folkhem, där industrisamhället håller på att upphöra (Arping 2008:40).

Även om flera av böckerna har hyllats har vissa också kritiserats. Bland annat menar poeten och skribenten Aase Berg att Lena Anderssons bok ger en för endimensionell och stereotyp bild av förorten och dess invånare (Berg 2000). Det är inte heller givet att kvinnor från utomeuropeiska länder finns med när klassresan ska berättas. I antologin *Tala om klass*, där femton kvinnor skriver om sina klassresor, nämner redaktörerna Susanna Alakoski och Karin Nielsen i förordet att boken saknar skribenter från utomeuropeiska länder (Alakoski och Nielsen 2006).

Inom den samhällsvetenskapliga kvalitativa forskningen om klassresor i Sverige är tendensen tydligare än vad den är i skönlitteraturen och journalistiken när det gäller att vita inomeuropeiska klassreseberättelser är i fokus. Däremot finns forskning som inte specifikt handlar om klassresor, men som ändå knyter an till just klassresor, normerande svenskhet och migration. I idéhistorikern Mohammad Fazlhashemis studie om studenter med annan etnisk bakgrund än svensk kommer ett fåtal av informanterna från hem där båda föräldrarna saknar universitetsutbildning. En av dem, en kvinna som kommer från ett studieovant hem, talar om sin identitet som "en svensk och en icke-svensk" och menar att denna identitet ofta ifrågasätts – även under tiden på universitetet. Men Fazlhashemi konstaterar att hon, genom att ha lärt sig kritiskt tänkande under sin studietid, också har kunnat granska omgivningen med hjälp av den "icke-svenska kulturella identiteten" (Fazlhashemi 2002:16, 58). Inledningsvis konstaterade jag att universitetsvärlden är en miljö präglad av vissa normer när det gäller kön, klass och etnicitet. Fazlhashemis studie visar också en annan dimension, nämligen att kunskapen och den förmåga att tänka kritiskt som i bästa fall lärs ut på universitetet kan användas för att granska just den värld där kunskapen lärs ut.

Ett annat exempel på forskning som indirekt handlar om klassresor och migration är pedagogen Meta Cederbergs avhandling, där hon intervjuat en grupp unga kvinnor med utländsk bakgrund som kom till Sverige i tonåren. De har gjort vad Cederberg beskriver som "framgångsrika skolkarriärer", men hon pekar också på svårigheterna för människor som migrerat eller tvingats fly till Sverige att omsätta sina tidigare arbetsmarknadspositioner och/eller utbildningar här (Cederberg 2006). Sociologen Jeanette Hägerström betonar en viktig sak i sammanhanget: De nedåtgående resorna är inte ett resultat av etnicitet eller

kulturell bakgrund, utan av processer som "kulturalisering, segregation och diskriminering" (Hägerström 2002:17). Paulina de los Reyes lägger till ytterligare en aspekt i sin studie av diskriminering inom universitetsvärlden, där hon pekar på att studenter med utländsk bakgrund vars föräldrar har "rätt" klassbakgrund kan utmana den stereotypa föreställningen om invandrare som en homogen underklass (de los Reyes 2007).

Den svenska kvalitativt inriktade forskningen om klassresor har hittills fokuserat på klass (Trondman 1994) eller klass och kön (Wennerström 2003).⁷ De klassresenärer som har intervjuats i tidigare svensk forskning om klassresor är nästan uteslutande födda i Sverige och har två svenskfödda föräldrar, men konstruktionen av såväl svenskhet som vithet har lämnats utanför analyserna. Vad händer med berättelserna om klassresan om även görandet av vithet och svenskhet får ta plats i analysen? På vilka sätt kan föräldrarnas olika migrationshistorier påverka barnens klassresor i Sverige? Och vilken betydelse har geografiska förflyttningar, såväl lokalt som globalt, i relation till klassresan?

Martas klassreseberättelse

När jag gjorde intervjuerna till min studie bestod min första fråga i att jag bad kvinnorna beskriva sin klassresa. Marta⁸, som har en universitetsutbildning inom ett konstnärligt område och som delvis arbetar med det hon är utbildad för men även som timvikarie inom vården, ger här sitt svar på den frågan:

Jag är uppväxt i [en stockholmsförort]⁹, som ligger i [en stockholmskommun]. Och jag är född här i Sverige. Och mina föräldrar är från... två olika latinamerikanska länder. Dom kom till Sverige som politiska flyktingar på 70-talet, i den eran som många andra. Dom hade väl sin historia, och sen när jag växte upp så växte vi upp i så här miljonprogramsområden i [en stockholmsförort], [ett bostadsområde] hette det. Klassresan har väl alltid varit en... Alltså med deras bakgrund, så har dom med sig vissa politiska intressen från början. Deras familjer var, eller åtminstone pappas familj, var politiskt aktiv, så dom har haft med sig vissa värderingar därifrån. Och det har på något sätt varit en sporre som de har försökt prägla oss med, att vi måste ta oss ur vår situation på något sätt, även om den... inte varit definierad på något sätt. För dom har ju inte jättehöga utbildningar eller så, men dom har någon slags vetskap att man kan förändra sitt liv. Så det har på något sätt präglat både mig och min systems uppväxt, på massa olika sätt. Så hela min barndom och uppväxt var verkligen en... Jag hade hela tiden som mål att ta mig bort, från dom vänner jag hade där, och flytta in till stan. Alltså små, små förändringar. Jag bodde i [en stockholmsförort], så

jag hade förflyttat mig några stationer närmare Stockholm (Marta skrattar lite).

Marta börjar berättelsen om sin klassresa med den *plats* där hon är uppvuxen, en förort till Stockholm. Men plats får betydelse på andra sätt: Marta beskriver att hon och familjen bodde i ett "miljonprogramsområde", och att hon är född i Sverige. Att hänvisa till en plats är något som flera av de kvinnor som jag intervjuat gör när de börjar berätta om sin klassresa; de talar om sin uppväxtort, och beskriver vilket slags boende de hade och/eller vilka det var som bodde på platsen. Platsens betydelse i kvinnors berättelser om klass är något som även sociologen Stine Thidemann Faber noterat i sina intervjuer med danska kvinnor. De hänvisade till konkreta områden eller särskilda stadsdelar när de skulle förklara sociala gränser. Thidemann Faber menar att på så vis visar sig klassrelaterade motsättningar "rumsligt", när det gäller uppfattningar om var det är bra eller dåligt att bo och när det gäller vilka människor som bor på vilka platser. Hon drar slutsatsen att klass blir synligt i stadens "fysiska rum" och "symboliska geografi" (Thidemann Faber 2008:234, 111, min översättning).

Önskan om att förflytta sig geografiskt i staden är inte enbart Martas. Längre fram i intervjun berättar också Marta om sin mamma:

Min mamma har så här under alla åren, så har hon... Liksom drömt sig bort lite grann och pratat om att hon skulle vilja bo inne i stan. En liten liten dröm som hon också har stängt av för att hon har tänkt att det inte var möjligt.

Martas geografiska förflyttning i staden får genom berättelsen om mammans önskan en till dimension: Martas byte av plats i staden kan kanske inte bara förstås som ett individuellt projekt, utan också som något som hennes mamma har velat göra men inte haft möjlighet att genomföra. Men det är inte bara en önskan om geografisk förflyttning som förenar i Martas berättelse om sig och sin mamma. Marta talar även om att trots att hennes mamma kommer från en tydligare arbetarklassbakgrund än vad hennes pappa gör var det ändå så att det satsades på hennes mamma. Hon fick flytta från landsbygden till staden för att börja läsa på universitetet. Efter att hon varit på ett politiskt möte blev hon fängslad. Hennes studier avbröts och hon tvingades istället tillbringa flera år i fängelse. Martas mamma påbörjade alltså en uppåtstående klassresa, som blev avbruten av politiskt förtryck. Ett sätt att förstå

Martas berättelse är att se hennes egen klassresa som ett fullbordande av hennes mammas inställda klassresa, där en dimension är den geografiska förflyttning som Marta gjort.

Platsen får också betydelse när Marta i början av sin berättelse knyter an föräldrarnas flykt till Sverige till den latinamerikanska¹⁰ politiska diasporan, som hennes föräldrar är en del av. Begreppet diaspora beskriver "gemenskaper i någon form som utvecklas av grupper som lever utanför det som de uppfattar som sitt hemland, vilket på ett eller annat sätt ger gruppens migrationshistoria stor betydelse" (Wahlbeck och Olsson 2007:46). Likt flera av de unga kvinnor med latinamerikansk bakgrund som sociologen Catrin Lundström har intervjuat är Marta själv född i Sverige. Som Lundström påpekar behöver inte diasporasituationen alltid utgöras av en egen migrationshistoria, utan kan även innebära att leva med en eller båda föräldrarnas erfarenheter av och historier om politisk flykt (Lundström 2007).

Det är värt att fundera över möjliga beröringspunkter mellan klassresor och diasporasituationen, men också att se på olikheterna. Att lämna den plats och den miljö som man har betraktat som sin hemvist och att inte kunna återvända skulle kunna vara något som förenar klassresesituationen och diasporatillvaron. För klassresenärer kan det handla om att inte längre känna sig hemma i sin uppväxtmiljö, att klassresan har gjort att det har uppstått en distans till de människor man växte upp med. De starka banden till den plats som man kommer ifrån, en annan plats än den där man nu befinner sig, skulle också vara en möjlig parallell. En viktig skillnad däremot är att diasporan utmärks av en kollektiv gemenskap, där starka sociala nätverk både inom och utanför familjen spelar en avgörande roll (Wahlbeck och Olsson 2007). Klassresan däremot både upplevs och beskrivs ofta som ett individuellt projekt, en förflyttning i det sociala och många gånger i det geografiska rummet som man gör helt på egen hand.¹¹

När Marta ska beskriva hur hennes och systemens uppväxt var, tar hon upp föräldrarnas politiska medvetenhet som avgörande för hur deras liv formades. Marta lyfter särskilt fram arvet från sin pappas (vänster)politiska familj som betydelsefullt. Som Marta beskriver det i sin berättelse om föräldrarna, så förmedlade de till henne under uppväxten att hon måste förändra sin livssituation. I Martas berättelse om sin klassresa blir också svenskhetens normerande funktion central. Senare under intervjun berättar Marta att hennes föräldrar medvetet drog sig undan från den latinamerikanska diasporagemenskapen eftersom de ville att hon skulle ha svenska kompisar istället för vänner med latinamerikansk bakgrund.

Det var så otroligt viktigt för dom att vara svensk. Så det hänger ju samman med klassresan. Att göra en klassresa innebär att du måste vara svensk och det var det dom såg till att jag skulle bli, och syrran.

Svenskheten görs här till en förutsättning för klassresan; möjligheten att göra en klassresa uppstår kanske i samma ögonblick som svenskhet skapas och på samma vis görs i så fall svenskhet synonymt med möjligheten att göra en klassresa. När Marta talar om hur hennes föräldrar navigerade för att hon och hennes syster *skulle bli* svenskar innebär det att det inte räcker att de är födda i Sverige. Catrin Lundström visar, genom sina analyser av intervjuer med unga kvinnor med latinamerikansk bakgrund där många var födda i Sverige, att "*vara född i Sverige*" och "*vara svensk*" sällan överensstämde (Lundström 2007:77). Kulturgeografen Katarina Mattsson för ett liknande resonemang när hon visar på fem dimensioner för hur "gränser kring svenskhet dras": "svensk" är en kategori som kan baseras på att personen är född i Sverige, har svenskt medborgarskap, att båda föräldrarna är födda i Sverige, på kultur och språk eller på utseende (Mattsson 2005:149). Mattsson menar att bestämmandet av en annan människa som "svensk" eller "icke-svensk" är kopplat till privilegier, som att ha makten att bestämma vem som är vad (Mattsson 2005). Svenskhet är alltså inte något statiskt och stabilt, utan snarare något som konstrueras och upprätthålls genom olika gränsdragningar.

Vad innebär det då "att bli svensk" i Martas berättelse? När Marta talar om svenskhet och om klassresan, gör hon det i termer av att svenskheten måste uppnås för att klassresan ska vara möjlig. Så småningom innebär det att hon lämnar gamla vänner och den plats hon växer upp på – en förflyttning som hon geografiskt börjar genomföra när hon flyttar några tunnelbanestationer närmare Stockholms innerstad. Klassresan till innerstaden benämner Catrin Lundström som en slags "lokal migration" (Lundström 2007:150). Som jag förstår Martas strävan att göra en geografisk förflyttning så innebär den att hon inte enbart rör sig mellan olika platser i staden, utan att hon också är medveten om att platserna tillskrivs olika värden – både av omgivningen och av henne själv. Kulturgeografen Irene Molina visar att det finns en likhet mellan hur arbetarbostadsområden under folkhemmets framväxt definierades som problemområden och hur miljonprogramsområdena har kommit att pekats ut som problemområden. Klasskillnadernas "viktigaste rumsliga uttryck" syns enligt Molina just i boendesegregationen (Molina 1997:93f.).

Jag tolkar det som att Marta är medveten om och tydligt förhåller sig till den etniska boendesegregationen, där den förort hon växte upp i är något hon måste lämna bakom sig för att klassresan ska kunna bli möjlig. I en studie om vita brittiska arbetarklasskvinnor visar sociologen Beverley Skeggs att *förbättring* är något centralt i deras liv: "De unga kvinnorna visste mycket väl vilken deras 'plats' var men de försökte hela tiden ta sig därifrån." (Skeggs 1997/2000:132). Det Marta talar om, att lämna den förort där hon vuxit upp och att byta vänner, ser jag som just ett sätt att försöka förbättra sitt liv och den position som hon hade. Det Skeggs beskriver handlar om att vara medveten om sin "plats" i ett hierarkiskt klassamhälle, men jag tänker mig att det också går att förstå det som att vara medveten om sin "plats" i geografisk mening – en kunskap om hur den segregerade stadens olika delar värderas. Marta är medveten om sin "plats" i båda betydelserna och det är utifrån denna vetskap som hon försöker förändra sitt liv.

Så varför anses svenskhet vara en åtråvärd position? När idéhistorikern Michael Azar skriver om gränsdragningar kring vad som betraktas som det "svenska" tar han upp det politiska förslaget om ett slags "körkort" i svenska för invandrare. Han tar upp funktionen som "invandraren" fick i det sammanhanget: "det är genom invandrarens förmodade vilja att bli svensk som själva svenskheten kan framställas som ett högst exklusivt värde. Innebörden av detta blir att den *exkluderade* i själva verket blir en ofrånkomlig instans för att exklusiviteten skall kunna förverkligas för de inneslutna – och *exklusivt utvalda*." (Azar 2005:179). De snäva gränsdragningarna kring vad som betraktas som "det svenska" är ett sätt att upprätthålla privilegier och maktpositioner som är knutna till att bli betraktad som en "obestridlig" svensk, för att låna ett begrepp från Katarina Mattsson, det vill säga personer vars svenskhet aldrig blir ifrågasatt (Mattsson 2005:152). Trots att Marta är född i Sverige och har svenskt medborgarskap är det inte givet att hon uppfattas som en "obestridlig" svensk av andra, utan snarare som en av de som Mattsson kallar "tillfälliga svenskar", människor som ibland betraktas som svenskar och ibland som icke-svenskar av andra, oavsett hur de själva uppfattar sin identitet (Mattsson 2005:152).¹²

Ett sätt att förstå Martas beskrivning av sina föräldrar som medvetna om vad som krävs för att klassresan ska bli möjlig, nämligen att hon ska "bli svensk", är att se det som ett sätt för dem att försöka se till att hon inte utsätts för diskriminering. Som Paulina de los Reyes visar kan en bra utbildning vara något som studenter med invandrabakgrund skaffar

sig för att inte bli diskriminerade. Föräldrarnas stöd kan motverka "samhällets nedvärderande omdömen och diskriminerande markeringar", men för dem som har högutbildade föräldrar som inte har fått komma in på den svenska arbetsmarknaden blir det tydligt att utbildning inte räcker för att skydda mot diskriminering (de los Reyes 2007:45f.). Det är utifrån risken att bli utsatt för diskriminering som det kan betraktas som åtråvärt "att bli svensk" och här kan klassresan genom utbildning förstärka möjligheten att bli betraktad som svensk.

Emmas klassreseberättelse

Emma har en samhällsvetenskaplig universitetsutbildning och arbetar nu inom det område som hon är utbildad för. Emma är född i Sverige. Hennes mamma är född i Finland och flyttade till Sverige i vuxen ålder efter att ha träffat Emmas pappa, som kommer från en mindre ort på den svenska landsbygden. Emmas äldre syster började läsa på universitetet innan henne.

Lena: Men då tänkte jag att du skulle få börja med att berätta om din klassresa, och dom saker du tycker har varit viktiga.

Emma: Ja, jag tror att jag inte ens funderade på det här med klass innan jag började plugga i [en universitetsstad] och att det var ganska okänt för mig innan jag flyttade till [en universitetsstad]. Just det här med klassresa, det var ingenting som jag ens tänkte på innan jag började plugga. Jag tror att det handlar ganska mycket om att [den ort där Emma växte upp], som vi kommer ifrån, är en liten ort och hela Norrland är ganska befriad från adel och överklass. Det är ganska jämnt. Man visste att en del hade finare jobb och mer pengar och att en del hade mindre, men alla umgås ändå med alla på något vis. Skillnaderna är mycket mindre, tycker jag i alla fall. Eller jag upplevde det så. När vi var små kände man väl aldrig riktigt att vi tillhörde någon lägre klass, för nästan alla är arbetarklass och i den miljön vi växte upp så är det liksom bönder och arbetare. Sedan finns det ett fåtal lärare och läkare men om dom bara sitter på sin kant i [den ort där Emma växte upp] så blir ju dom väldigt ensamma. Så det blandas upp på ett annat sätt. Sen har ju inte vi nån... I våran familj har ju inte vi nån tradition över huvudtaget, att studera. Det finns inte. Så att vi var nog några av dom första som gick vidare och läste på universitetet. Jag tror att mamma framför allt, och även vår mormor, ville hemskt gärna att vi skulle plugga vidare. Även om dom kanske inte visste hur dom skulle stötta en, eller hur man skulle bära sig åt så var det ändå en vilja, eller det kändes som att dom ville det...

Också i Emmas berättelse om sin klassresa får platsen betydelse. Hon hänvisar till den ort och den del av Sverige där hon växte upp, som hon beskriver som "befriad från adel och

överklass". Platsen blir även en viktig förklaring till att Emma inte tidigare tänkt på klass. Enligt Emmas berättelse blir klass först synligt när hon kommer till den stad där hon började studera. Emmas berättelse om sin förflyttning från en liten ort på den svenska landsbygden till en större stad kan jämföras med berättelserna från de kvinnor som Ulla-Britt Wennerström intervjuat; de beskriver en uppväxtmiljö där de flesta hade det likadant. Wennerström menar att det i de mindre städerna var mer uppblandat när det gäller social tillhörighet, till skillnad från "den starka segregering som var utmärkande för storstädernas arbetarkvarter och förorter" (Wennerström 2003:153). Till en början tolkade jag Emmas berättelse på samma sätt – att klass finns på vissa platser men inte på andra. Men efter ett tag uppenbarade sig också något mer. För även om Emma inte ser klass som något avgörande på den plats där hon växte upp, så talar hon ändå om att skillnader fanns, som när hon hänvisar till att "man visste" att vissa hade "finare jobb" och "mer pengar" och andra mindre. Samtidigt uttrycker hon också att skillnaderna inte var så påtagliga. Eftersom antalet läkare och lärare, yrken som blir representanter för en annan klass än "bönder och arbetare", är få uppstår inte samma klassuppdelning som är möjlig på större orter. Hon beskriver hur hennes uppväxtort var dominerad av arbetarklass, ett sätt att säga att det var arbetarklassen som där utgjorde samhällets normalitet.

Så hur går det att förstå att klass både är synligt i Emmas berättelse om sin uppväxt och att det samtidigt är så att klass är något som hon menar sig ha uppfattat först när hon kom till universitetet? Ett sätt att tolka Emmas beskrivning är att se det som att klass fanns, men snarare visade sig i form av *likhet* än i form av *skillnad*. När Emma byter miljö och börjar plugga är det däremot inte längre så, då är det istället så att hon betonar just *skillnaden*. Det finns en parallell till en av de danska kvinnor som Stine Thidemann Faber intervjuat, som talade om att gymnasiet innebar hennes första möte med "borgerlig kultur" (Thidemann Faber 2008:140). I Emmas inledande berättelse om sin klassresa framstår det som att klass får betydelse i relation till just närvaron av andra klasser än den arbetarklass som Emma själv upplevde sig tillhöra under sin uppväxt. Det är mötet med medelklassen på universitetet som gör klass synligt, även om det senare under intervjun kommer att visa sig att det kanske inte var så enkelt.

I Emmas historia blir både hennes mamma och mormor viktiga genom att de har förmedlat en önskan om att Emma och hennes syster skulle läsa vidare. Däremot nämner hon

inte sin pappa som betydelsefull när det gäller att hon påbörjade sina universitetsstudier. Att mödrarna har en central roll när det gäller kvinnors klassresor visar även tidigare forskning.¹³ Men i Emmas historia har även hennes mormor en viktig betydelse. Emmas berättelse kan ses som en könad historia, där hennes mormor och mamma bär på viljan att göra en uppåtående klassresa, men där det är först i den tredje generationen av kvinnor i familjen som förflyttningen faktiskt genomförs.

Längre fram i intervjun berättar Emma att hennes mamma gick i en privatskola i Finland, för trots att familjen hade ont om pengar så satsade de på att mamman skulle få en utbildning. Men Emmas mamma fullföljde inte sin påbörjade klassresa; hon träffade Emmas pappa och fortsatte inte sin utbildning utan flyttade till Sverige. Jag tänker mig att den flickskola som Emmas mamma gick i gav henne ett visst utbildningskapital (Bourdieu 1979/1998), som hon själv inte omsatte när hon istället gifte sig. Både Emmas och Martas mammor har alltså erfarenheter av att vara den i familjen som det satsades på; de påbörjade båda uppåtående klassresor. Men klassresorna avbryts – dock av helt olika anledningar. För Martas mamma på grund av politiskt förtryck, för Emmas mamma på grund av hennes flytt till Sverige efter att hon träffat den man som kom att bli Emmas pappa.

En könad aspekt när det gäller både Emmas och Martas pappor är att de inte har en lika utpräglad arbetarklassbakgrund som mammorna. Marta beskriver att hennes mammas familj var "arbetarklass eller underklass" från början, medan hennes pappas familj levde under bättre materiella villkor, och hans hem präglades också av att föräldrarna var intellektuella och politiskt engagerade. Emma talar om att hennes pappas familj hade det "bättre än vad mammas hade". Men senare skaffade sig mammorna mer kapital än vad papporna har idag – framför allt när det gäller utbildning, men i viss mån även kulturellt och socialt kapital (Bourdieu 1979/1998). Ändå är det papporna som har eller har haft de tryggaste förhållandena på arbetsmarknaden och varit de som stått för den stabila försörjningen i respektive familj. Både Emmas och Martas mammor har varit arbetslösa i långa perioder och båda har deltagit i en lång rad olika arbetsmarknadspolitiska åtgärder, utan att för den skull ha fått fasta jobb. Men det väcker ändå frågor om hur mammornas utbildnings- och kulturella kapital kan ha påverkat Emmas och Martas egna klassresor.

Som jag visade ovan hade också Martas föräldrar en tydlig vilja att hon och hennes syster skulle förändra sina liv, men det är en förändring som Marta knöt till föräldrarnas och då

särskilt pappans vänsterpolitiska bakgrund. Emma beskriver däremot inte att mammans eller mormoderns önskan om att hon skulle läsa vidare skulle hänga samman med en politisk medvetenhet. I Emmas beskrivning är deras vilja tydlig, men de visste inte hur de konkret skulle stödja och hjälpa Emma i klassresan. Detta är en skillnad jämfört med Martas föräldrar som tog konkreta beslut för att göra klassresan möjlig, som att sluta att umgås med sina latinamerikanska vänner för att Marta skulle "bli svensk" och inte ha vänner med latinamerikansk bakgrund.

Marta beskrev sin klassresa genom att hänvisa till förändringar som hon genomförde stegvis. I Emmas berättelse framträder snarare klassresan som ett enda stort steg, som hon tog när hon flyttade från den ort där hon växte upp till universitetsstaden där hon började plugga. Som jag tolkade Martas berättelse ovan blev klassresan möjlig för henne genom att hon först skulle "bli svensk", trots att hon är född i Sverige. Marta förhöll sig medvetet till såväl klass som svenskhet i sin berättelse om klassresan. När Emma, som är född i Sverige men har en mamma som kommer från Finland, börjar berätta framstår inte betydelsen av svenskhet som ett villkor för att hennes klassresa skulle vara möjlig. Men längre fram i Emmas klassreseberättelse lyfter hon fram betydelsen av mammans finska ursprung, i relation till svenskhet.

Emma beskriver hur det var hemma hos hennes familj genom att associera till hur dansbandskulturen präglade andra arbetarklasshem, medan deras hem snarare var präglat av radiokanalen P2. När Emma ska beskriva vad "P2-kulturen" innebär säger hon:

Det kanske handlar om att vi är till hälften finska. Att mamma på något vis... Eller när vi var små så anammade hon aldrig den svenska arbetarklasskulturen. Det tror jag att det kan handla en del om. Hon har alltid varit väldigt intresserad av musik, och har alltid gillat klassisk musik och umgåtts med fina, fina (Emma betonar ordet) flickor från fina familjer och gått i flickskolor och sånt där.

Emma berättar att hennes mammas intressen, förutom att lyssna på P2, var klassisk musik, botanik och att läsa böcker. Ytterligare en aspekt, som Emma inte nämner men som kan vara viktig i sammanhanget, är att radions program på finska sänds i P2. Överföringar när det gäller kulturellt kapital, som Emmas mamma har i form av sitt intresse för klassisk musik, och det sociala kapital som hon har genom sina vänner från "fina familjer" kan ses som något som får betydelse för Emmas klassresa. Etnologen Mirjaliisa Lukkarinen Kvist har diskuterat

hur diasporabegreppet kan användas för att förstå hur sociala gemenskaper och platser i Finland blir viktiga för människor med finsk bakgrund som flyttat till Sverige (Lukkarinen Kvist 2006). I Emmas berättelse framställs mammans kontakt med vännerna från flickskolan i Finland som en del i förklaringen till att hon inte kom att ingå i den "svenska arbetarklasskulturen." Det väcker frågor om huruvida det kulturella och sociala kapital som Emmas mamma hade med sig från Finland givet kunde omsättas i Sverige. Som jag tolkar Emmas historia hade det bland annat betydelse i det avseendet att hennes intressen skilde ut mamman från andra mammor på orten.

När Emma talar om att hennes mamma tog avstånd från den svenska arbetarklassen innebär det också att klass på något vis ändå var synligt där Emma växte upp. Men som jag nämnde tidigare talade Emma om att klass blev synligt för henne först på universitetet. När hon berättar om sin mamma framträder däremot en annan berättelse, där klass får betydelse mycket tidigare i Emmas liv. I Emmas beskrivning av sin mammas ovilja att ingå i svenska arbetarklasssammanhang på den plats dit hon flyttat, ser jag en vilja att istället knyta an till den medelklass som mamman umgåtts med i Finland och behålla de kulturella intressen som hon fått med sig därifrån. I Emmas berättelse framstår det som att mamman vill undvika både det som för henne hänger samman med "det svenska" och den arbetarklassmiljö där de befinner sig.

Emma knyter samman svenskhet och klass i sin berättelse om klassresan, men på ett annat sätt än Marta. I Martas berättelse om sina föräldrar beskrivs svenskhet som en förutsättning för att klassresan ska vara möjlig. I Emmas historia är det inte självklart om det mamman är ovillig att identifiera sig med är "svenskhet", "arbetarklass" eller kombinationen – "svensk arbetarklass". Beverly Skeggs visar, utifrån brittiska förhållanden, att "disidentifikation" med arbetarklassen är ett sätt att komma undan det som arbetarklassen vanligtvis associeras med, som dålig smak till exempel (Skeggs 1997/2000). I Emmas historia blir just smak något centralt när hon talar om hur hennes mamma skilde sig från andra mammor. Hon lyssnade inte på samma musik som andra, men också heminredningen var annorlunda. Emma beskriver det som "mer spartanskt, lite finskt" hemma hos dem, jämfört med hos "arbetarsvenssons". När jag frågar henne vad "lite finskt" innebär svarar hon:

Ja, både vad det gäller möbler och textilier och så. Jag kommer ihåg hur mamma satt och fnös när hon satt och tittade i svenska postorderkataloger, och såg inredningsstilarna. Det var så hemskt.

Klass, finskhet och svenskhet tycks, i Emmas tolkning av sin mamma, hänga samman när det gäller den heminredning som mamman inte gillar. Istället är "det finska" eftersträvansvärt. Svenskhet förknippas inte med något positivt i det klassade sammanhang som Emma talar om. Hemmet blir en arena där det är viktigt att inredningen ska se ut på ett visst sätt och *inte* på ett annat. Min tanke är att klass och kön hänger samman när Emma talar om de postorderkataloger som mamman tittade i. Intresset för hem och inredning kan sägas vara könat, liksom postorderkataloger kan sägas vara både könade och klassade. Att hemmet har betydelse i görandet av klass och kön visar också Beverley Skeggs: "Hemmet blir en viktig plats för att kreativt åstadkomma en uppfattning om sig själv (och ibland om sin familj) genom att använda och organisera konsumtionsvanor." (Skeggs 1997/2000:144). För Skeggs är hemmet en plats där "respektabilitet kan visas" och där klass har så stark inverkan att människor ägnar sig åt att "övervaka och värdera sig själva" (Skeggs 1997/2000:146). Skeggs diskuterar hemmet som en plats där de kvinnor som hon har intervjuat positionsbestäms genom andras värderande blickar (Skeggs 1997/2000). Men i Emmas berättelse om sin mamma framstår det snarare som att det är mamman som använder en värderande blick som är vänd mot andras hem. Det gemensamma i Skeggs analys av de brittiska arbetarklasskvinnorna och min analys av Emmas berättelse om hennes mamma är att den värderande blicken är vänd mot arbetarklassen – som Emmas mamma inte identifierar sig med.

Den komplicerade historien om klass

Klass är ingen enkel historia, vare sig när det gäller definitioner eller dess samverkan med andra maktaspekter, som kön och rasifiering. Martas och Emmas berättelser väcker frågor om både klass och klassresor: Kan Emma räknas som en uppåtgående klassresenär när hennes mamma har en utbildning från en privat flickskola? Och Marta, vars mamma har en påbörjad universitetsutbildning? Kan man säga att Emmas och Martas mammor är enbart arbetarklass, givet att de har ett visst utbildningskapital och även ett kulturellt kapital? Och vad betyder politiska värderingar, som särskilt Martas pappa hade med sig, när det gäller att navigera i ett nytt samhälle? Men det är någonstans här som jag tror att diskussionen om klass och klassresor kan hitta ny näring.

Hur kan andra berättelser än de redan etablerade klassreseberättelserna se ut? Om det ska vara möjligt att undersöka klass och komma vidare från det bristande intresse för klass som har präglat svensk kvalitativ samhällsvetenskaplig forskning under de senaste decennierna så är en väg att se vilka andra klassberättelser än de hittills dominerande man kan hitta, något som historikern Ulrika Holgersson har föreslagit (Holgersson 2008:80). Vilka andra berättelser är möjliga än de som utgjort "klassresans kanon"? Istället för att utgå från svenskhet som en outtalad och statisk utgångspunkt som inte behöver diskuteras tänker jag mig att berättelsen om klassresan också är en berättelse om just görandet och upprätthållandet av en hegemonisk svenskhet och konstruktionen av ickesvenskhet. Det väcker också frågor om klassresan: Vad innebär det att ha *möjligheten* att förflytta sig uppåt?

Det går att se en förskjutning i diskussionen om klass och klassresor, bland annat i de senaste årens skönlitteratur. Det är inte längre den manliga uppåtgående klassresenärsberättelsen som dominerar. Kvinnors klassreseberättelser, där kön, klass och såväl uppåtgående som nedåtgående klassresor diskuteras, har bidragit till en mer komplex bild av klassresan. I både Emmas och Martas fall finns en nedåtgående klassresa med som en del i framför allt deras mammors olika migrationshistorier, men en viktig skillnad är att migrationen till Sverige var frivillig för Emmas mamma, medan den för Martas mamma var påtvingad. Kanske går det att se på döttrarnas uppåtgående klassresor som en del av en släkts resa. En möjlighet är att betrakta deras klassresor inte enbart som deras egna, utan också som deras föräldrars – och särskilt då mammornas – resor in i framtiden. Även om mammorna växte upp i arbetarklassfamiljer och kan ses som arbetarklass idag finns också i bådas familjehistorier något annat. Kanske kan Martas och Emmas resor förstås som att de har "återställt" en position som deras mammor var på väg att inta, men som de inte fullföljde?

För Emma blir förflyttningen från den del av landet där hon växte upp till en universitetsstad en förutsättning för klassresan. Emma betonar också att den ort där hon växte upp präglades av likhet. Man skulle kunna tala om en motsvarande lokal likhet i den stockholmsförort där Marta växte upp, men hon förhåller sig inte enbart till den lokala platsen, utan till hela stadens geografi, som för henne framstår som tydligt segregerad och där olika platser är förknippade med olika värde. Så klass är också tydligt kopplat till rasifierade geografier och segregation.

Möjligheten att räknas som svensk och uppfattas som vit av andra kan ses som tillgångar som får betydelse för och kan underlätta klassresan och som till exempel kan omsättas i form av anställningar på arbetsmarknaden. För Emma är det möjligt att i Sverige räknas som både svensk, vit och medelklass på ett annat sätt än vad det är för Marta, på grund av hennes utseende. Här blir det viktigt att se att vithet har olika betydelse i olika sammanhang: Marta skulle kanske betraktas som vit i Latinamerika, men inte i Sverige. Att Emma kan "passera" utgör en individuell möjlighet att välja hur hon ska identifiera sig. För Emma är inte heller svenskheten åtråvärd på samma sätt som den är för Marta. Ett sätt att förstå det är att Emma inte behöver konfronteras med föreställningar om att hon inte skulle vara svensk. Inte heller är positionen som medelklass lika viktig för Emma att uppnå som den är för Marta.

I Martas berättelse handlar det inte främst om att "passera", utan om hur hon blir placerad, det vill säga i det kollektiva, segregerade och rasifierade. Den starka uppdelning som finns i Sverige, mellan att vara "obestridligt svensk", "tillfällig svensk" och "otänkbar svensk" (Mattsson 2005:152), gör att frågan om det går att göra en uppåtgående klassresa i Sverige utan att åtminstone räknas som "tillfällig svensk" är relevant. Det går att göra en parallell till klassresenärer: De "passerar" inte alltid heller som medelklass i alla sammanhang, utan betraktas ibland som "tillfällig medelklass" och inte "obestridlig medelklass", för att översätta Mattssons termer till ett klassammanhang. Men jag ser klassresan som *mer* möjlig att göra i det svenska samhället, jämfört med möjligheten att göra en "etnisk resa" och bli en "obestridlig svensk".

Beverley Skeggs har frågat i vems intresse vissa sätt att förstå klass fortsätter att existera eller inte? (Skeggs 2004). Jag tänker mig att Skeggs fråga går att förstå genom behovet av berättelser om de "lyckade" uppåtgående klassresorna. När möjligheten att klassresa finns närvarande i samhället minskar också behovet av att tala om ojämlikhet. Själva möjligheten lämnar öppet för att det *går* att förändra sina livsvillkor, för den som bara vill tillräckligt mycket. Det intressanta är vad föreställningen om att den uppåtgående klassresan är möjlig har för betydelse – vad gör den berättelsen? Och vad är det den *inte* talar om?

En övergripande fråga är hur den kollektiva svenska klassreseberättelsen kan förstås. Varför förstås klassresan ofta som en individuell företeelse i motsats till en kollektiv gemenskap i Sverige, där historien om allas förbättrade levnadsvillkor har stått i centrum för

berättelsen om nationen? Och hur har det nyliberala samhällets framväxt påverkat förutsättningarna för den individuella klassresan?

Noter

1. Bo Hansson "Så köpte Zlatan stans dyraste hus" i *Göteborgsposten* 2007-10-16.
2. Se exempelvis Alm (2008) som studerat nedåtgående klassresor.
3. Jag har använt mig av ett strategiskt urval, genom att definiera viktiga variabler när jag sökte efter intervjupersoner. Dessa variabler var kön, klassbakgrund, om kvinnorna och/eller deras föräldrar var födda i Sverige eller inte, ålder samt kvinnornas respektive deras föräldrars utbildningsbakgrund. Intervjupersonerna har jag hittills fått kontakt med via så kallat snöbollsurval, genom att ha fått tips från vänner och bekanta om kvinnor som skulle passa in i studien.
4. Eftersom den kombination av länder som kvinnans föräldrar kommer ifrån är relativt ovanlig i Sverige, har jag av anonymitetsskäl valt att inte skriva ut ländernas namn.
5. Se exempelvis Andersson (2007).
6. Se bland annat antologin *Tala om klass* (2006) red. Alakoski och Nielsen och Wennerström (2003).
7. Sociologen Lars-Olof Hildings kommande avhandling tar dock upp hur studenter med olika bakgrunder förhåller sig till högskolemiljön. Hilding diskuterar både etnicitet och klassresor.
8. Marta heter egentligen något annat. Det gäller även Emma som kommer att presenteras längre fram i texten. Jag har valt att byta ut deras namn för att skydda deras anonymitet.
9. Jag har valt att inte skriva ut specifika stadsdelar eller kommuner för att skydda intervjupersonernas anonymitet.
10. Homogeniseringen av gruppen "latinamerikaner" har ifrågasatts. Som bland andra Lindqvist (1991) och Lundström (2007) har tagit upp finns det bland latinamerikaner i Sverige en heterogenitet när det gäller exempelvis klasstrukturer.
11. Tack till Malinda Andersson och Catrin Lundström för värdefulla kommentarer i allmänhet, och i synnerhet när det gäller klassresor och diaspora.
12. Se även Lundström (2007) s. 87f., där hon också använder Mattssons resonemang för att diskutera "grader av svenskhet".
13. Se exempelvis Wennerström (2003).

Referenser

- Alakoski, Susanna och Karin Nielsen (2006) Förord. I Alakoski, Susanna och Karin Nielsen (red.) *Tala om klass*. Stockholm: Ordfront.
- Alakoski, Susanna (2006/2007) *Svinalängorna*. Stockholm: Bonnier.
- Alm, Susanne (2008) *Social nedåtrörlighet mellan generationer – en prövning av tre perspektiv*. Stockholm: Institutet för framtidsstudiers arbetsrapportserie, Nr. 6.
- Andersson, Anneli (2007) "Vi blev antagligen för många." *Könskränkande behandling i akademisk miljö*. Avhandling. Företagsekonomiska institutionen. Uppsala: Uppsala universitet.
- Andersson, Lena (1999) *Var det bra så?* Stockholm: Natur och kultur.
- Arping, Åsa (2008) Folkhemmet tur och retur. Om klass, kön och utanförskap i tre svenska 2000-talsromaner. I Arping, Åsa m.fl. (red.) *Moderniteter: Text, bild, kön*. Göteborg & Stockholm: Makadam.
- Azar, Michael (2005) Det symboliska objektet. Delen, delandet och den nationella gemenskapen. I de los Reyes, Paulina och Masoud Kamali (red.) *Bortom vi och dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering* (SOU 2005:41). Stockholm: Fritzes.
- Bakhtiari, Marjaneh (2005) *Kalla det vad fan du vill*. Stockholm: Ordfront.
- Berg, Aase (2000) Det gäller att visa strupen – villkoren för en acceptabel klassresa är strängt fastslagna. *Göteborgs-Posten* 2000-09-01.
- Bourdieu, Pierre (1979/1998) *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Cederberg, Meta (2006) *Utifrån sett – inifrån upplevt. Några unga kvinnor som kom till Sverige i tonåren och deras möte med den svenska skolan*. Avhandling. Malmö: Malmö högskola.
- de los Reyes, Paulina (2007) *Att segla i motvind. En kvalitativ undersökning om strukturell diskriminering och vardagsrasism inom universitetsvärlden*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Fazlhashemi, Mohammad (2002) *Möten, myter och verkligheter. Studenter med annan etnisk bakgrund berättar om möten i den svenska universitetsmiljön*. Skriftserie från Universitetspedagogiskt centrum, Nr. 1. Umeå: Umeå universitet.
- Fridolin, Gustav (2009) *Blåsta. Nedskärningsåren som formade en generation*. Stockholm: Ordfront.

Gröndal, Satu (2007) Politik, litteratur och makt. Hur görs 'invandrar'- och 'minoritetslitteratur?'. I de los Reyes, Paulina och Satu Gröndal (red.) *Framtidens feminismer*. Stockholm: Tankekraft.

Hansson, Bo (2007) Så köpte Zlatan stans dyraste hus. *Göteborgs-Posten* 2007-10-16.

Holgersson, Ulrika (2008) Klass och postmodernism. Ett feministiskt val. *Tidskrift för genusvetenskap*, Nr. 3-4.

Hägerström, Jeanette (2002) Genus, etnicitet och klass – inte det ena utan de andra. Med utbildningsfrågor som exempel. I Hägerström, Jeanette m.fl. (red.) *Mångkulturalism i praktik och teori*. Malmö: Lärarhögskolan.

Jonsson, Kjell (2001) Att berätta klassresan. I Eskilsson, Lena och Mohammad Fazlhashemi (red.) *Reseberättelser. Idéhistoriska resor i sociala och geografiska rum*. Stockholm: Carlsson.

Jordahl, Anneli (2003) *Klass – är du fin nog?* Stockholm: Atlas.

Kauppi, Lo (2007) *Bergsprängardottern som exploderade*. Stockholm: Norstedts.

Lawler, Steph (1999) 'Getting Out and Getting Away': Women's Narratives of Class Mobility. *Feminist Review*, Nr. 63.

Linderborg, Åsa (2007) *Mig äger ingen*. Stockholm: Atlas.

Lindqvist, Beatriz (1991) *Drömmar och vardag i exil: om chilenska flyktingars kulturella strategier*. Stockholm: Carlsson.

Lukkarinen Kvist, Mirjaliisa (2006) *Tiden har haft sin gång: hem och tillhörighet bland sverigefinnar i Mälardalen*. Linköping: Linköpings universitet

Lundström, Catrin (2007) *Svenska latinor. Ras, klass och kön i svenskhetens geografi*. Göteborg & Stockholm: Makadam.

Mattsson, Katarina (2005) Diskrimineringens andra ansikte – svenskhet och 'det vita västerländska'. I de los Reyes, Paulina och Masoud Kamali (red.) *Bortom vi och dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. (SOU 2005:41). Stockholm: Fritzes.

Molina, Irene (1997) *Stadens rasifiering. Etnisk boendesegregation i folkhemmet*. Avhandling Uppsala: Uppsala universitet.

Pascalidou, Alexandra (2001) *Bortom mammas gata*. Stockholm: Atlas.

Skeggs, Beverley (2004) *Class, Self, Culture*. London: Routledge.

Skeggs, Beverley (1997/2000) *Att bli respektabel: Konstruktioner av klass och kön*. Göteborg: Daidalos.

Faber, Stine Thidemann (2008) *På jagt efter klasse*. Aalborg: Aalborg Universitet.

Trondman, Mats (1994) *Bilden av en klassresa*. Stockholm: Carlssons.

Wahlbeck, Östen och Erik Olsson (2007) Diaspora – ett berest begrepp. I Olsson, Erik m.fl. (red.) *Transnationella rum*. Umeå: Boréa.

Wennerström, Ulla-Britt (2003) *Den kvinnliga klassresan*. Avhandling. Göteborg: Göteborgs universitet.

Övriga källor:

Nationalencyklopedin, www.ne.se, 2009-07-06

Sökord klassresa: www.ne.se/sok/klassresa?type=NE

Sökord klassresenär: www.ne.se/sok/klassresen%C3%A4r?type=NE

Kan man diskriminera kvinnor? Har kvinnor sämre arbetsvillkor än män i akademien?

Anneli Häyrén Weinestål

- "Hon sökte doktorandplats i min grupp men jag sa nej. Hon är väl lite sur för det nu. Är det henne du har pratat med?" frågar professorn och får svaret att det inte är på grund av henne han har blivit uppsökt.

- "Men varför fick hon inte plats i din grupp. Skrev hon en dålig uppsats eller vad är problemet?"

- "Nej, hon är för lång. Jag vill inte ha för långa kvinnor i min forskargrupp. Kvinnor ska vara små, söta och kvinnliga annars vill jag inte ha dem som doktorander. Hon är för lång helt enkelt, för maskulin."

- "Du tycker inte att det ska vara kompetens och kapacitet som ska avgöra vem du tar in?"

- "Nej. Jag är inte bekväm med henne."

- "Hur ser din forskargrupp ut då? Finns det några kvinnor där?"

- "Ja, jag har en fransyska med i gruppen. Hon är liten, söt och kvinnlig."

Konversationen ovan mellan en jämställdhetshandläggare som är kvinna och en professor som är man ägde rum någon gång under mitten av 2000-talet. Samtalet var informellt och föranleddes inte av något klagansärende, även om det kunde ha blivit det.

Vid en disputationfest några månader senare talades de vid igen medan de stod och tittade ut över dansgolvet. Jämställdhetshandläggaren frågade vem som var vem eftersom det var professors hemarena och han berättade lite underhållande om de närvarande. Hon frågade särskilt om en av kvinnorna på dansgolvet som föreföll vara rätt obekvämt att stå synlig mitt på golvet – hon förde sig som om hon kände sig exponerad – och han svarade att det ju var den där doktoranden.

- "Vilken doktorand?"

- "Hon som inte fick plats i min forskargrupp för att hon är för lång", svarar han. "Hon fick plats i en annan grupp så hon blev doktorand ändå. Manhaftig."

Jämställdhetshandläggaren tittade på henne, hennes framtoning i en svart relativt kort festklänning med färgstark make up och funderade på sin reflektion över hennes kanske kraftfulla men ändå utpräglade, lite sårbara, kvinnlighet och förblev lika oförstående som innan.

”Hon är för lång och för manhaftig för att bli doktorand i den ledande professorns forskargrupp för där ska kvinnor vara små, söta och kvinnliga för att få vara med. De måste vara ganska små om hon är för stor”, tänkte jämställdhetshandläggaren och gick sin väg.

Den här berättelsen kan betraktas och förstås ur olika perspektiv. Man kan tala om den spjutspetsforskning som professorn bedriver, hur man måste få bygga sitt forskarteam själv för att få hög extern finansieringsgrad och man kan tala om arbetsmiljö och forskningsmiljö. Man kan nöja sig med att konstatera att hon ändå fick en plats som doktorand och hoppas att det gick bra för henne. Man kan tänka att han har sina kriterier för de människor han vill ha omkring sig och de måste få gälla när han fungerar som handledare och forskningsledare. Det är ju ändå hans grupp och det är han som ska leda dem i kreativt och nytänkande arbete, så han måste få sätta ihop sin grupp som han vill. Man kan också närma sig den ur jämställdhets- och diskrimineringsperspektiv och fundera på varför det skulle vara viktigt att förstå den ur det perspektivet. Man kan också fundera över vad man kan lära sig av den här berättelsen.

Jag, som var handläggaren i berättelsen, undrade för mig själv varför professorn berättade om sina bedömningsgrunder och vad han ville visa med det. Diskriminering på grund av kön inträffar emellanåt och ibland utreds det om det har förekommit diskriminering. Ibland kan man till och med konstatera att diskriminering har inträffat, varvid någon form av sanktionering sker. Om man öppenjärtigt berättar för en jämställdhetshandläggare att man diskriminerar på grund av kön vid rekrytering så har det ett särskilt budskap. Man är inte rädd för sanktion, tror kanske inte ens att man skulle bli fälld, men bryr sig heller inte om att det kan bli allmänt känt att man diskriminerar vid rekrytering. Den struktur inom vilken det här sker kanske inte tar tillräckligt avstånd från diskriminerande handlingar för att det ska verka avskräckande eller så tycker han som individ inte att han diskriminerar på grund av kön. Kanske stoltserar han med att kunna göra det och kunna berätta om det i vetskap om att det inte kommer att leda till problem för honom. Jag kände igen det från många andra samtal och situationer. När ett samtal inte blir dokumenterat med hjälp av bandspelare eller när det inte finns vittnen får man mycket information om hur människor tänker och vilka bedömningsgrunder som finns och det gäller särskilt när det handlar om jämställdhet och kön.

Man kan säga att professorn berättar en historia här, en historia om sin sortering av människor. Han berättar också en historia om normsättning på den institution han befinner

sig. Eftersom han är en av de ledande professorerna i sitt ämne med forsknings- och ledarsvar så har han tolkningsföreträde och fungerar som normgivare. Det är han som berättar vad som är godkänt och vad som inte är det och vad som gäller i de sammanhang där han bestämmer.

Ja, så kan man se det. Men vad betyder det? Och vad betyder det i just det här sammanhanget?

Det finns ett uppenbart könskränkande moment i berättelsen – det om att hon inte är som kvinnor ska vara – som leder till att hon diskrimineras på grund av kön. Det förekommer alltså diskriminering vid antagningen till forskarutbildningen på hans institution, vilket med stor sannolikhet inverkar på normer om kön som inte kan antas gagna kärnverksamheten. Det förekommer men det blir inte uttalat.

Andra perspektiv i berättelsen än jämställdhet skulle kunna vara etnicitet eller sexuell läggning. En etniskt svensk kvinna som är lång och maskulin får inte vara med. Hade hon varit nätt, liten och söt – som en fransyska – så hade hon fått vara med. Man kan förstå det som att det är det svenska som inte tolereras i den här situationen, den här berättelsen. Det som på något sätt anses känneteckna svenska kvinnor och som här får representeras av längd är inte önskvärt i den här kontexten. En fråga blir alltså om det är på grund av etnicitet eller kön som hon inte får vara med. Om hon hade varit nätt, liten och söt – men svensk – hade hon fått en plats i hans forskargrupp då?

Det finns i berättelsen en anstrykning till homofobi i hans motvilja mot henne. Han säger kort och kärnfullt att hon är manhaftig. Han är obekvämd med maskulina, manhaftiga kvinnor som inte är nätta och små. Vad är det för kvinnor som är långa, manhaftiga och maskulina? Det kanske är en flata vi har att göra med. En sån där maskulin kvinna som man är obekvämd med, som inte kan kontrolleras genom de vanliga patriarkala verktygen. Vad gör man då för att ordna i hierarkin?

Det blev aldrig uttalat att professorn är homofob eller bara vill ha heterokvinnor omkring sig så det blir rent spekulativt att lägga in det perspektivet i berättelsen. Det blir trots allt bara en tolkning av något outtalat och det kan vi inte jobba med som diskrimineringsfråga.

Kön är hur som helst klart uttalat och etnicitet likaså. Det skulle därmed kunna utredas som en jämställdhetsfråga – diskriminering på grund av kön – eller en lika villkorsfråga –

diskriminering på grund av etnicitet – eller som en fråga om diskriminering på grund av kön och etnicitet. Eller är det en fråga om kön där alla andra diskrimineringsgrunder måste finnas med i utredningen för att man ska få analysera och utreda den?

Den nya diskrimineringslagen, som trädde i kraft 090101, reglerar sju diskrimineringsgrunder. En vanlig fråga inför såväl som efter förändringen är och har varit om den kommer att leda till en hierarkisering av diskriminering där vissa diskrimineringsgrunder kommer att anses viktigare än andra. En återkommande fråga för praktiker inom jämställdhetsområdet har varit om jämställdhet och kön kommer att kunna behandlas överhuvudtaget eller om exempelvis etnicitet och sexualitet kommer att anses viktigare när resurserna ska fördelas.

På en jämställdhetskongress under hösten 2008 ventilerades problemet och en av kommentarerna i paneldiskussionen var att frågan om jämställdhet, med vilket i sammanhanget avsågs kvinnors rätt i arbetslivet, får göra plats för nu ska frågan om sexualitet ha mer resurser. Nu är det de homosexuellas tur att få fokus på sina problem i arbetslivet och då får andra stå tillbaka. Man kan fråga sig vilka "andra" är i det uttalandet. Det framgick att de är heterosexuella och det framgick att jämställdhetsfrågan, det vill säga kvinnors rätt i arbetslivet, nu får stå tillbaka. Betyder det att vi nu ska tala om manliga homosexuella? Eller maskulina homosexuella? Man kan fråga sig om kvinnor som är homosexuella och som diskrimineras på grund av kön inkluderas i frågan eller om det enbart gäller de kvinnor som är homosexuella som blir diskriminerade på grund av sexuell läggning, eftersom jämställdhetsfrågan nu ska stå tillbaka för andra diskrimineringsfrågor. Vad som inte blev besvarat och som följde med från konferensen var således om vi ska sluta jobba med jämställdhetsfrågan nu för att jämlikhetsfrågan är viktigare, om de begränsade resurserna för att uppnå ett demokratiskt och rättvist samhälle ska gå till andra frågor än jämställdhet och kön för att frågan om jämställdhet och kön har behandlats så länge att vi nästan är jämställda nu – eller i varje fall tillräckligt jämställda – medan andra frågor släpar efter. Det finns också en pågående diskussion om huruvida man överhuvudtaget kan utreda och arbeta med enbart ett jämställdhetsperspektiv, det vill säga om kvinnors och mäns rättigheter i arbetslivet, utan att också anlägga ett etnicitets-, sexualitets-, könsidentitets- eller trostillhörighetsperspektiv. Kan man alltså bli diskriminerad bara på grund av kön och ska vi lägga resurser på den frågan i framtiden?

Med hjälp av feministisk organisationsteori och ledarskapsteori kan man hitta verktyg för att förstå och resonera kring jämställdhet och kön i arbetslivet. Genom att använda professorns beslut om antagning och hans uttalanden, hans inställning till kvinnor och vad det betyder ur jämställdhetsperspektiv kan vi undersöka om kön är en oviktig fråga som får maka på sig för andra intressen. Vi kan cirkulera kring betydelsen av hegemonisk maskulinitet och exkluderingsbeteenden och kommer kanske på så sätt ganska nära ett svar på hur vi kan förstå den inledande berättelsen ur ett jämställdhetsperspektiv.

Kön görs i organisationer

Maktstrukturer och minoritetssituationer diskuteras återkommande i feministisk organisationsteori sedan åtminstone 1970-talet. Rosabeth Moss Kanter (1977) bland andra visade tidigt dels betydelsen av kön för att utöva ledarskap och avancera i organisationer, dels vilka svårigheter som fanns för kvinnor att verka inom en befattning med hela sin kapacitet. Vikten av hur kön ordnar och ordnas i organisationer och på arbetsplatser, återkommer i flera viktiga avhandlingar (se exempelvis Husu 2001; Wahl 2003 (1992); Holgersson 2003; Andersson 2007; Lingshag 2009) där det blir tydligt att kön görs både i den dagliga verksamheten och i karriärer, vid chefstillsättning och i utövandet av ledarskap.

Yvonne Hirdman (2003) kallar ordnandet av kön för könsmaktordningen¹ och beskriver den som ett genuskontrakt som grundas på två logiker. Den ena är åtskillnadens logik, att kvinnor och män görs olika, och den andra är hierarki, att det manliga är norm och överordnat det kvinnliga.

Åtskillnadens logik kan man se förhållandevis enkelt med hjälp av kvantitativa analyser, genom att räkna hur många kvinnor och hur många män det finns på olika positioner, i olika befattningar, olika sammanhang och olika hierarkiska nivåer. Den kan iaktas på samhällsnivå som exempelvis Gunnel Forsberg (1992) har visat och på organisationsnivå som Anna Wahl och hennes forskargrupp Fosfor återkommer till i sin forskning. Forsberg, bland andra, visar att män och kvinnor verkar inom olika områden i samhället och att de områden i samhället där kvinnor återfinns, vilket i stor utsträckning är inom reproduktionsområdet, resursmässigt värderas lägre än de områden där män återfinns, vilket i stor utsträckning är inom produktionsområdet.²

Man kan se och iaktta könsordningen i organisationer genom att undersöka vilka som innehar chefspositioner, om det är kvinnor eller män, och om dessa har resursfördelningsmakt eller ej, sitter i högsta ledningen, vilka som är sekreterare, eller om män och kvinnor gör olika saker på samma hierarkiska nivå.

Vid det aktuella lärosätet, där det finns i varje fall en man som inte vill ha långa kvinnor i sin forskargrupp, kan man genom en kvantitativ analys ganska snabbt konstatera att åtskillnadens logik gäller; att män och kvinnor gör olika saker och att den procentuella fördelningen ofta är så signifikant som 80-20³ (se nedan). Det gäller emellertid inte bara det aktuella lärosätet. Flertalet kvantitativa analyser visar att Sverige har en av världens mest könssegrerade arbetsmarknader. Det innebär att det finns många könshomogena arbetsplatser, enheter och befattningar, alltså arbetsplatser, enheter och befattningar där det enbart jobbar människor av det ena könet.

Hierarkins logik, eller den manliga ordningens primat, innebär att det finns en över- och underordning mellan män och kvinnor. Den betyder att det finns en gradering av vad som är viktigt arbete, vilket arbete som värderas högt och vilket arbete som inte värderas lika högt. Det sker alltså en hierarkisering av det som är könsmärkt som kvinnligt⁴ och det som är könsmärkt som manligt där det manliga har ett högre värde. Logiken innebär således att det som män gör värderas högre än det som kvinnor gör också när de verkar inom samma befattning. Det som män gör är det korrekta och deras sätt är det korrekta sättet att göra något på. Män blir genom den här logiken norm och normgivare i organisationer.

En utgångspunkt för att analysera villkoren för arbete och inkludering i organisationer är horisontell och vertikal arbetsdelning. Wahl med flera (2001) menar att en könsstruktur består av tre uttryck för könets åtskillnad och det är

1. fördelning i antal mellan kvinnor och män i en organisation, alltså en kvantitativ analys av vilka som gör vad
2. grad av segregering mellan könen i sysslor, yrken och positioner
3. hierarkisk fördelning mellan könen, grad av inflytande och makt

Genom att analysera horisontell och vertikal arbetsdelning synliggör man de föreställningar om kön – vad man anser att kvinnor och män får och kan göra – som finns i organisationer och vilka föreställningar om lämplighet det leder till, alltså vem som kan anses lämplig att utföra vad och på vilket sätt.

En analys av den horisontella arbetsdelningen visar om män och kvinnor på samma hierarkiska nivå gör olika saker, har könsmärkta arbetsuppgifter. Genom horisontella analyser kan man se om män och kvinnor på mellancheftsnivå har uppdrag i kärnverksamhet eller stödverksamhet. Det är förhållandevis vanligt att kvinnor innehar mellancheftspositioner men att de ofta är personal/HR chef, informationschef eller motsvarande, alltså chef för stöd- eller serviceverksamhet, medan män är produktionschefer eller innehar verksamhetsstrategiska cheftspositioner i kärnverksamheten. Att män och kvinnor är chefer på ungefär samma hierarkiska nivå men gör olika saker är exempel på horisontell arbetsdelning med könskonnotationer. Andra exempel är att män är vaktmästare och kvinnor jobbar i växel eller informationen. En analys av horisontell arbetsdelning visar därför vilka föreställningar som finns i organisationer om vad kvinnor och män passar för och därmed tillåts att göra.

Man kan se, synliggöra och förklara hur kön görs i organisationer genom att undersöka hur män och kvinnor berättar om och försvarar arbetsdelningen. Män kan exempelvis anses passa bättre för tunga eller tekniska arbetsuppgifter medan kvinnor kan anses passa bättre för omsorgsorienterade uppgifter, oavsett individuell läggning och förmåga. När man i en organisation berättar om arbetsdelning utifrån vad för slags arbete som naturligt passar män och kvinnor berättar man om hur kön görs i den organisationen.

Villkoren för befordran och för att inneha en befattning kan visa hur könsordningen byggs upp. En analys av denna ordning innefattar de mekanismer för exkludering ur en arbetsplatsgemenskap som man använder sig av inom en organisation (Andersson 2007). Vanliga verktyg för exkludering är diskriminering och trakasserier av olika slag, genom vilka ordnandet av kön sker kontinuerligt. Mäns tolkningsföreträde och kvinnors underordning bibehålls med hjälp av exempelvis trakasserier och könskränkande behandling. Liisa Husu (2001) visar i sin avhandling om trakasserier i akademisk miljö hur man kan se reproduktionen av en manlig överordning i akademien genom att titta på arbetsdelningen vid lärosäten. Detta gör man till exempel genom att göra horisontella och vertikala arbetsdelningsanalyser.

Trakasserier och könskränkningar kan förstås som strukturella fenomen som syftar till att bibehålla en maktstruktur och en könsordning. Kön i sig är ett av de mest centrala verktygen för att fördela makt och sortera in människor i organisationer (Hirdman 2003). Trakasserier och diskriminering på grund av kön blir därför mycket verkningsfullt när man vill exkludera någon ur en arbetsgemenskap eller förhindra en inkludering av någon som bryter mot

föreställningar om vem som är lämplig att inneha en position eller befattning (Andersson 2007).

De yttre uttrycken för hur kön görs i en organisation och det sätt på vilket man trakasserar och diskriminerar är kontextberoende. De kan se olika ut i olika sorters verksamheter och variera mellan enheter inom en organisation. Det centrala är att de visar vad man på olika nivåer i den aktuella organisationen anser vara lämpligt och godtagbart för att individer ska få delta och bidra till verksamheten. När exkludering sker kan man därför lyssna på argumenten om varför det sker, eftersom det avslöjar föreställningar om lämplighet för en befattning. Argumentet om att en kvinna är för lång, och därmed för manhaftig, för att kunna verka som doktorand säger en del om värderingen av kvinnor och män i just den lokala akademiska kontexten.

Den akademiska organisationen

Jag menar att det i den akademiska kontexten råder vad man kan kalla en traditionell hierarkisk struktur. Med det menar jag att det finns en struktur där resursfördelningsmakten och tolkningsföreträdet – vem som bestämmer vilka frågor som är viktiga – sedan länge återfinns på signifikanta och identifierade platser i strukturen och att förhållandet är stabilt. Det ändras inte. Det är i huvudsak de med högst utbildning och högst akademisk position som bestämmer vilka forskningsfrågor som är viktiga och som ofta har sista ordet vid fördelning av resurser. De som slutligen bestämmer över hur resurser ska fördelas är högre chefer och i akademien är det på operativ nivå prefekterna och dekanerna. När det gäller forsknings- och utbildningsfrågor, strategier och samarbeten förbereds och fattas många beslut i professorskollegiet/motsvarande, vilket sedan styr verksamheten vid den aktuella enheten under kortare eller längre tid.⁵ Man måste inte vara professor för att vara prefekt eller dekan även om de ofta är det.

Vid universitetet där den alltför långa kvinnan försökte få en doktorandplats är den procentuella fördelningen vanligen ungefär 75-25 på ledande poster. Sjuttiofem procent eller fler av posterna besitts av män och högst 25 procent av kvinnor. Andelen professorer som är kvinnor är fortfarande under 20 procent, liksom i övriga landet, trots minst 20 år av aktivt jämställdhetsarbete. Man kan därför säga att det i hög utsträckning är män som har

resursfördelningsmakten och tolkningsföreträdet i denna traditionella hierarki, eftersom det är män som innehar de positioner som rent formellt innebär både makt och ansvar.⁶

Att män har resursfördelningsmakten behöver inte leda till diskriminering och trakasserier av kvinnor, i alla fall inte på individnivå. Alla män diskriminerar och trakasserar inte kvinnor och en del som diskriminerar och trakasserar i vissa avseenden gör det inte nödvändigtvis i alla. En del män som diskriminerar och trakasserar kvinnor är inte medvetna om att de gör det och kan därför sägas vara omedvetna representanter för en diskriminerande struktur.⁷ Andra män diskriminerar och trakasserar kvinnor för att de inte vill ha kvinnor av en viss sort, med ett visst utseende eller ett visst beteende omkring sig. Ett beteende de skulle acceptera och uppskatta hos en kollega som är man blir förkastligt och ej godtagbart hos en kollega som är kvinna.

För att förstå den inledande berättelsen om det förkastliga med långa kvinnor räcker det därför inte med en kvantitativ analys enligt ovan av hur resursfördelningsmakten ser ut. Man måste också göra analyser av den miljö som diskrimineringen och trakasserier uppstår i. För att kunna förstå, förklara och arbeta med berättelsen måste man formulera vilka villkor som präglar enheten och organisationen och, för en jämställdhetsanalys, vilka villkor för inkludering som gäller.

Kön är den starkaste sorteringsgrunden för människor, enligt exempelvis Yvonne Hirdman (2003). Med det avses inte bara en sortering utifrån människors kroppar, den kvantitativa fördelningen, utan också hur man befinner sig i den kroppen, hur man agerar inom könets utrymme och hur man beskär sig själv och andra och blir beskuren för att inte avvika från föreställningar om vad som är lämpligt och tillåtet. Med det avses också hur man beskär andra runt omkring sig för att inte de ska avvika från föreställningar om vad som är lämpligt och tillåtet. I maskulinitetsforskningen har man, genom återkommande studier, visat hur män sorterar sig mot varandra med hjälp av maskulinitetsskapande strategier (Connell 1998; 2003). Genom att agera inom ett visst maskulinitetsutrymme formulerar och sätter man villkor för deltagande i en kontext (Holgersson 2003).

Akademien som manlig arena

Hur kan man säga att akademien är en manlig arena? Och vad är en manlig arena? I akademien finns det kvinnor, om än inte lika många som män. Många skulle kunna hävda att det väl

borde göra det till en blandad arena där individens enskilda kapacitet avgör om man kan vara och verka där eller ej. Till viss del är det en blandad arena. Det finns de facto kvinnor i den akademiska världen och det finns kvinnor på höga positioner, både inom förvaltning och forskning. Det är emellertid så få kvinnor på höga positioner att det fortfarande är adekvat att tala om den akademiska världen som en manlig arena rent kvantitativt. Till det kommer det kvalitativa perspektivet. Feministisk forskning och analyser av maktfördelning syftar till att problematisera påståenden som att jämställdhet ökar för att det kvantitativt blir fler kvinnor i en manlig kontext. Den problematiseringen måste innehålla frågan om vem som kan delta och vara aktiv på en arena liksom vem som bestämmer villkoren på en arena, vem som definierar vad som är rätt och fel och vilka sanktioner man har att vänta när man betar sig felaktigt. Om man blir inkluderad, på vilka villkor är det och vad är det som gäller då?

Olika yrken och organisationer utvecklar olika maskuliniteter och maskulinitet formuleras utifrån olika kontexter. Alex Hall, Jenny Hockey och Victoria Robinson (2007) resonerar om hur olika yrkesgrupper utvecklar olika maskuliniteter när de undersöker frisörer, brandmän och mäklare. De refererar till Connell, som tidigt visade att olika institutioner och arenor utvecklar olika maskuliniteter. Connell tydliggör hur maskulinitetskonstruktionerna och den sortering de medför är ett maktinstrument som syftar till att inte bara ordna kvinnor och män hierarkiskt utan också män sinsemellan. Connell menar att när det finns en dominant grupp i något sammanhang så utvecklar den gruppen strategier för att bevara sin dominans. Connells forskning har fokus på maktstrukturer och hur män sorterar in sig i strukturer genom över- och underordningsbeteenden, exempelvis i form av våldsutövning. Det är inte bara på arbetsplatsarenan som detta sker utan även på andra arenor. Jag förstår det som att Connells huvudsakliga intresse inte är just könshomogena enheter eller att det är homogeniteten i sig som gör att ordning skapas genom maskulinitetskonstruktioner, utan att Connell snarare har utgångspunkt i dominansbeteenden och hur det skapar vissa maskuliniteter och vissa kulturer. Man kan koppla det till koopteringsbegreppet och Gerd Lindgrens forskning om kooptering och koopteringskultur för att djupare analysera vad som sker på arenor med dominanta grupper och homogena kulturer (Lindgren 1985; 1992).

I en kultur som utmärks av koopteringsbeteenden finns det formella och informella kriterier för inkludering, där kön är ett av de informella kriterierna. Andra informella kriterier kan vara klass och etnisk tillhörighet. Dessa informella kriterier fungerar som reella men

outtalade urvalskriterier. Koopteringskulturens syfte är att upprätthålla en kontext så att den inte förändras. Vid vakanser när fyllnadsval ska ske har man i en koopteringskultur en benägenhet att tillse att den fortsätter att vara homogen genom att inte blanda in någon som avviker från normen. I en manligt homogen kontext avviker kvinnor från det homogena redan i kraft av att vara kvinnor, oavsett etnisk tillhörighet, sexuell läggning, ålder, funktionshinder, könsidentitet eller trostillhörighet. Eftersom kvinnor inte är män kan de inte sorteras in i en homogent manlig koopteringskultur utan att vara ett brott mot homogeniteten. Det är visserligen möjligt för avvikare att få tillträde till en homogen koopteringskultur men det är ett villkorat tillträde. Det kan finnas övergångsperioder eller testperioder där man visar att man passar in och under den perioden bete sig korrekt enligt rådande värderingar och informella kriterier. Om man under en testperiod visar att man accepterar sin plats i den rådande kulturen och att man accepterar kulturen som sådan kan man bli inkluderad även som avvikare. Det är således möjligt för kvinnor att få tillträde till en homogent manlig kultur under vissa omständigheter.

I alla sammanhang utvecklas maskuliniteter. I en homogent manlig kultur, en koopteringskultur, uppstår särskilda förhärskande maskuliniteter. Med förhärskande maskulinitet menas att det i en kultur, en organisationsenhet, ett sammanhang finns ett specifikt sätt att vara man för att få tillträde till en befattning i den organisationskulturen eller det sammanhanget. Alla män inordnar sig inte i den förhärskande maskuliniteten, vilket leder till att också män kan bli uteslutna ur en kultur på grund av kön. Kvinnor har på grund av könstillhörighet svårt att inordna sig i den förhärskande maskuliniteten. För kvinnors del kan det därför handla om att acceptera den förhärskande maskuliniteten och inte ifrågasätta den för att få tillträde till koopteringskulturen. Det kan också förekomma situationer där kvinnor inordnar sig i den förhärskande maskuliniteten, eller försöker göra det, med dess uttryck och inbördes ordning och alltså betar sig likadant som de män som inordnar sig. Den hegemoniska maskuliniteten i en organisation inkluderar således per automatik inte kvinnor, utan kvinnor måste förtjäna sin plats på kulturens villkor för att koopteras in i den och bli en del av den. Det finns uttalade urvalskriterier och för att bli invald i den homogena kulturen måste man uppfylla dessa informella kriterier. Kvinnor som inte är på det sätt som man anser att kvinnor ska vara, som till exempel är för långa, uppfyller inte dessa kriterier.

I homogena kontexter uppstår alltså rådande eller giltiga hegemoniska maskuliniteter – det sätt man måste vara man på för att bli inkluderad och få stanna i en kontext. Många forskare har återkommit till hegemonins betydelse. Den rådande maskuliniteten sorterar män så att de hierarkiskt ordnar sig mot varandra men den fungerar också som sorteringsinstrument mot kvinnor. Kvinnor kan inte sorteras in i en rådande maskulinitet som fullvärdiga medlemmar. Om kvinnor ska inkluderas i en manlig kontext blir det ett villkorat inkluderande utifrån vad den rådande maskuliniteten godkänner (Lindgren 1992). På så sätt kan man säga att tillhörighet till organisationer, enheter och kulturer är könsmärkt.

Exkludering, liksom utebliven inkludering, sker då på grund av kön. Kvinnor får inte vara med i den homogent maskulina kontexten på grund av kön. Uteslutning ur en kontext på grund av gruppstillhörighet är diskriminering. Om det sker på grund av kön är det könsdiskriminering. Om det sker på grund av ålder är det åldersdiskriminering, etcetera. Diskriminering kan således sägas ske blott på grund av kön.

Vad är då diskriminering?

Diskriminering betyder särbehandling och kan egentligen i sin grundform vara både positiv och negativ. En individ behandlas annorlunda än gruppen av någon, ibland uttalad ibland outtalad, anledning. Syftet kan vara att jämna ut en ojämn könsfördelning på en arbetsplats och leda till att man anställer någon av underrepresenterat kön. Det blir en positiv särbehandling som alltså är en diskriminerande handling. Positiv särbehandling är tillåtet i Sverige och i EU under vissa omständigheter. Om man har formulerat en jämställdhetsplan med tydligt identifierade mål och medel och åtgärden kan anses få en jämställdhetseffekt samt om alla sökande kompetensprövas på samma villkor kan man använda positiv särbehandling vid rekrytering.

Diskriminering är reglerat i den lag som trädde i kraft 090101. Diskriminering på grund av kön reglerades tidigare i Lagen om jämställdhet i arbetslivet. Under senare år har det skett en del omstruktureringar av regleringar av arbetslivsvillkoren. Bland annat har man inkluderat trakasserier i diskrimineringsbegreppet och därmed vidgat betydelsen av diskriminering. Man har också vidgat betydelsen i och med den lag som trädde i kraft 090101 [se tidigare kommentar], som ersätter den tidigare jämställdhetslagen, både genom att man har inkluderat fler diskrimineringsgrunder i regleringen och genom att man har lagt ihop alla

diskrimineringsgrunder i en lag. Den vidgning av diskrimineringsbegreppet som det innebär inkluderar nu förutom kön: könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder, sexuell läggning eller ålder. Regleringen sker i samma lagrum men med delvis olika villkor.

Vanligen menar vi med diskriminering en negativ särbehandling av en individ som ger effekter i form av uteslutning eller utstötning ur en gemenskap. Det kan också ha effekten att inkludering inte inträffar, som vid anställning när man inte får jobbet exempelvis på grund av kön, eller sämre villkor i form av oförklarad lägre lön för samma arbete som någon av det andra könet.

Diskriminering kan vara både ett synligt diskriminerande och trakasserande beteende och ett mindre synligt beteende, men icke desto mindre påtagligt för den som är utsatt och lagen reglerar det som direkt och indirekt diskriminering. Liisa Husu (2001) menar att man måste skilja på öppen och dold diskriminering och trakasserier. Hon använder begreppet dold diskriminering som samlingsbegrepp för svårgripbara och subtila könskränkingsprocesser. Juridiskt brukar man med indirekt diskriminering mena att en skenbart neutral bestämmelse eller ett skenbart neutralt kriterium missgynnar en väsentligt större andel personer av det ena könet.

Lotta Lerwall (2001) menar i sin avhandling att det som utmärker indirekt diskriminering är den diskriminerande effekten av en viss handling. Denna syn innebär att inte bara en skenbart neutral bestämmelse eller ett skenbart neutralt kriterium missgynnar en väsentligt större andel av det ena könet. Det betyder, menar Lerwall, att även negativ eller elak behandling som syftar till att svärta ner eller förlöjliga någon på grund av kön är indirekt diskriminering (Lerwall 2001).

Trakasserier på grund av kön klassificeras i lagen som en variant av diskriminering. Trakasserier kan också ta sig olika uttryck och innebörd; det kan till exempel vara sexualiserat och ta sig kroppsliga uttryck. Tafsanden, sexuella åtbörder och ord liksom porrbilder är exempel på sexuella trakasserier. Det kan också ha en mer subtil innebörd som inte inkluderar könsord eller sexuellt beteende överhuvudtaget. Man kan kalla det könskränkande behandling (Mark 2000; Andersson 2007) och det är negativ särbehandling på grund av kön. Det sker på grund av kön men det uttalas inte alltid att det sker på grund av kön. Det blir inte alltid tydligt att det är på grund av kön som någon blir negativt behandlad, åtminstone inte

för den som blir negativt behandlad (Andersson 2007). För omgivningen kan det i en del fall vara uppenbart att den negativa behandlingen beror på kön, exempelvis att någon är kvinna på fel sätt och därför inte passar in, inte är välkomna i kontexten. I en del fall kan det vara så subtilt eller ha pågått så länge att omgivande personer har vant sig vid den rådande uppfattningen om någon som blir negativt behandlad, vilket leder till att man inte är medveten om att man behandlar personen ifråga negativt eller vet varför hon behandlas negativt. Den negativa behandlingen bara pågår och man kan i allmänhet tycka att hon som är utsatt beter sig rätt underligt och att hennes beteende i sig förklarar den negativa behandlingen, utan att man problematiserar situationen eller minns att den började med en könskränkningssituation som eskalerat med åren (Andersson 2007).

Könskränkande behandling är ofta subtila beteenden vars syfte är att bibehålla köns- och maktfördelningen på en arbetsplats. Den är ofta subtil så till den grad att offret inte känner till vad som pågår men känner verkningarna av det i form av uteslutning, osynliggöranden, obehag och andra upplevelser som på sikt leder till sjukskrivningar och förtidspensionering eller att offret byter arbetsplats av andra skäl (Andersson 2007). Joan Ackers (1992) begrepp "gendered processes" innehåller fyra olika nivåer eller processer genom vilka man kan se och förstå hur kön görs genom trakasserier. Med "gendered processes" menar hon följande fyra processer i en organisation:

- Den horisontella och vertikala arbetsdelningen.
- Skapandet och användningen av symboler, bilder och olika föreställningar om manligt och kvinnligt.
- Interagerandet mellan individer i organisationen, dels vilka man interagerar med och dels hur man interagerar. I den här processen kan man analysera vilka exkluderings- och inkluderingsbeteenden som finns och hur allianser och sexualitet skapas. Charlotte Holgersson (2003) menar att det är en process där man iscensätter över- och underordning och skapar allianser och uteslutning.
- Individernas inre medvetna konstruktioner av hur de förstår könsordning och kvinnors och mäns positioner i strukturen samt de möjligheter eller den brist på möjligheter som finns utifrån ett könsperspektiv. I den fjärde processen ser man de genusrelaterade beteenden som finns i en organisation. Det handlingsutrymme en individ har återspeglas i den fjärde processen.

Även de subtila trakasserierna och kränkingsbeteendena i en organisation görs synliga genom användning av Ackers teori. Den sortering på grund av kön som leder till att man

fortsätter att göra kön i organisationer formuleras och kontexten där könsskapandet pågår blir tydlig.

Det vi ser i den inledande berättelsen är diskriminering av en kvinna. Hon får inte vara med i den ledande professorns forskarlag. Hon blir inte exkluderad för att hon är för dum, för ologisk eller har något annat intellektuellt tillkortakommande. Hon blir exkluderad för att hon är för lång, längre än vad kvinnor bör vara för att en del män ska vara bekväma med hennes närvaro. Hennes längd gör henne maskulin och därmed olämplig för forskning. Det vi ser i den inledande berättelsen är ett slags etnicitetsdiskriminerande kommentar. Hon har enligt den värderande professorn ett otillåtet uttryck som han uppfattar som maskulint till skillnad från en annan etnisk kvinnostereotyp, som han benämnde "den lilla, söta fransyskan" och som blev inkluderad i hans grupp. Det vi alltså också ser är en berättelse om hur en sorteringsgrund, kön, görs till en del av ett annat sorteringsinstrument, etnicitet.

Frisby, Maguire och Reid (2009) refererar till att diskussioner om kön brukar utesluta exempelvis arbetarklasskvinnor, afroamerikanska kvinnor, med poängen att den vita heteromedelklassen, män och kvinnor, har mer gemensamt än vad svarta arbetarklasskvinnor har med amerikansk vit övre medelklass och att man inte kan förstå dessa olika kvinnors situationer med enbart kön som utgångspunkt. Normen för vita heteromedelklassmän gäller egentligen för kvinnor också. Det är alltså ett tal om vem som har överordningen i en relation av något slag, eller vem som har tolkningsföreträde och därmed överordningens privilegium. En tolkning av Frisby med flera är att etnicitet och trostillhörighet är så centrala perspektiv att diskriminering och trakasserier på grund av kön inte kan förstås utan att etnicitets- och trostillhörighetsperspektivet har lika stark inverkan på analysen.

Den etniskt svenska vita övre medelklassen kan sägas ha en överordnad position, överordningens privilegium, över människor med andra etniska tillhörigheter, i vart fall på en retorisk nivå. Det leder till att den kvinnliga doktoranden som inte motsvarar den ledande professorns kvinnoideal inte har någon möjlighet att föra fram sig själv som offer för diskriminering. Hon har ju överordningens alla privilegier. Kan man bli diskriminerad då?

Sammanfattning

Den här artikelns frågeställning är "Kan man diskriminera kvinnor? Har kvinnor sämre arbetsvillkor än män i akademien?" Bakgrunden är frågan om jämställdhetsbegreppets vara eller

icke vara, att det kanske inte längre behövs, kanske har spelat ut sin roll. Bakgrunden är också frågan om den nya diskrimineringslagen kan befaras leda till konkurrens om resurser och uppmärksamhet.

Återkommande argument inom fältet diskriminering, både bland praktiker och på teorifältet, är att vi måste ta hänsyn till etnicitet, sexualitet och könsidentitet – som man ofta kallar för de andra minoritetsfrågorna⁸ – för att kunna prata om jämställdhet. Man kan förstå det som att diskriminering på grund av kön måste förstås utifrån andra kriterier än kön för att ha ett berättigande. De andra mångfaldsfrågorna förs alltså mycket ofta fram som argument mot jämställdhetsarbetet. Man menar att vi i praktikerfältet måste prata om mångfald snarare än jämställdhet och att jämställdhetsbegreppet har spelat ut sin roll eftersom vi är så jämställda som vi är.

Om vi ska arbeta med situationen med den alltför långa kvinnan inte enbart som en jämställdhetsfråga – hon får inte vara med för att hon är kvinna på fel sätt som inte passar in i professorns och därmed den lokala organisationens bild av lämpliga kvinnor – utan som en etnicitets- och trostillhörighetsfråga, var hamnar vi då?

Vi kan börja med trostillhörighet. I berättelsen finns inget som hänvisar till trostillhörighet, alltså han hänvisar inte till att hon är med i fel kyrka eller har fel religiösa uttryck. Hans uppfattning om att fransyskor är bättre doktorander än vad svenskor är innehåller inte någon explicit hänvisning till religion. Man kan alltså inte i den aktuella berättelsen hävda att trostillhörighet har ett förklaringsvärde i en analys av om kvinnan är diskriminerad eller ej.

Vi fortsätter med etnicitetsperspektivet. Etnicitet är klart uttalat. Han föredrar att hans doktorander som är kvinnor, hans *kvinnliga* doktorander, har en annan etnisk bakgrund än svensk, att de till exempel är fransketniska. Man skulle därmed kunna mena att etnicitet har ett förklaringsvärde. Berättelsen säger visserligen inte så mycket om hans föreställningar om franska kvinnor annat än att de, enligt hans uppfattning, ska vara nätta, små och söta men han nämner det som en viktig komponent.

Vi kommer därmed fram till nästa led i analysen och det är kön. Vi kan ställa oss frågan om han skulle anta en maskulin och manhaftig fransyska till sin forskargrupp. Om man gör antagandet att han vill att kvinnor ska ha en utpräglad underordning med villkorat deltagande för att få vara doktorander i hans forskargrupp så står den fysiska apparitionen för en del av de uttrycken. Hon ska vara kortare än han, nätt och liten. Hennes beteende kan antas

spela in eftersom han inte vill ha manhaftiga, maskulina kvinnor omkring sig. Manhaftighet och maskulinitet betyder något som gör honom obekvämt och han söker därför motsatta egenskaper bland sina tilltänkta medarbetare, åtminstone bland dem som är kvinnor. Ett antagande kan därför vara att det är möjligt att få tillträde till den koopteringskultur som det är fråga om men att det är ett villkorat tillträde. Under en testperiod kan den nätta, lilla, söta kvinnan få visa att hon inte är maskulin eller manhaftig för om hon är det blir han obekvämt med hennes närvaro.

Möjligheten för en maskulin och manhaftig fransyska som är längre än han att få delta i forskargruppen känns decimerad, varför jag menar att det inte i huvudsak är etnicitet eller trostillhörighet som är diskrimineringsgrunden utan kön. Hon är kvinna på fel sätt och därför får hon inte vara med. Analysen visar att den uteblivna inkluderingen har skett på grund av kön. Kvinnan får inte vara med i den homogent maskulina kontexten på grund av kön. Uteslutning ur en kontext på grund av grupptillhörighet är diskriminering. När det sker på grund av kön är det könsdiskriminering. Diskriminering har i det här fallet således skett på grund av kön.

Ska vi i fortsättningen kunna adressera den frågan med hjälp av lagen och aktivt jämställdhetsarbete eller ska vi maka på frågan om henne och hennes längd och ansluta oss till dem som tycker att vi nu har jobbat så mycket med jämställdhet, att det har gått för långt? Ska vi anlägga ett konkurrerande perspektiv om begränsade resurser och istället ägna oss åt någon annan diskrimineringsgrund? Och ska vi göra det med eller utan att betänka kostnaderna för att exkludera kvinnor på grund av längd?

Avslutningsvis vet vi förstås inte genom denna korta berättelse vad professorn egentligen har för bevekelsegrunder. Det kan hända att uttalandet bara var en provokation eller ett ogenomtänkt uttalande som inte visar hur han egentligen fattar beslut. Det kan hända att skälet till att han inte inkluderade henne var att han uppfattade henne som inkompetent eller otillräcklig. Hans informellt uttalade förklaring var dock att hon var för lång och därmed för maskulin för att passa in i hans grupp. För att få syn på hur kön görs i organisationer kan man lyssna på hur de som har resursfördelningsmakten och tolkningsföreträdet förklarar sina beslut, vilka föreställningar de har om lämplighet och om vad som är tillåtet för män och kvinnor att göra och vara. I berättelsen ser vi exempel på argumentation som visar föreställningar om lämplighet i en viss kontext som leder till diskriminering på grund av kön.

Man kan äga förhoppningen att det här är ett enstaka tillfälle, eller en enskild individ som resonerar på det här sättet. Det kan väl inte höra till vanligheterna att kriteriet för inträde är längd, grad av skönhet eller klumpighet? I en verksamhet som den akademiska – där det är större att tänka rätt än att tänka fritt – är det väl den intellektuella kapaciteten och kraften hos den enskilda individen som ska avgöra om man blir inkluderad, det vill säga om man klarar av att skriva en avhandling, har förmåga till självständigt tänkande och teorisk slutledningsförmåga?

Längd och skönhet kanske inte är de vanligaste argumenten man stöter på i jämställdhetens praktik, men andra uttryck för att någon är kvinna på fel sätt, ett sätt som inte passar in i den hegemoniska maskulinitetens värderingar, kan vara än vanligare.

Det finns olika sätt att argumentera för kulturens bevarande och jag avslutar med ett tänkvärt citat. Det är hämtat från en undersökning om jämställd rekrytering till ett forskarsammanhang på en av universitetets elitinstitutioner. Undersökningen utfördes under 2008 och rapporterades 2009. Citatet kommer från ett avsnitt där en junior forskare på den aktuella institutionen försöker förklara dels varför det är så få kvinnor inom ämnet och dels varför det kan vara svårt för kvinnor att inkluderas i kontexten. Vederbörande menar ”... att det låga antalet kvinnliga professorer beror på att färre personer med riktigt högt IQ är kvinnor”

Noter

1. Det feministiska/organisationsteoretiska fältet, om det överhuvudtaget kan betraktas som ett fält och inte flera olika, är ett dynamiskt fält som står under ständig utveckling, vilket delvis beror på att forskare kommer från olika teoretiska områden såsom historia, sociologi, företagsekonomi med flera. Det leder till att man inom fältet/fälten har olika begreppsanvändning. Det råder exempelvis inte konsensus om användning av begreppen genus och könsordning. En del forskare, exempelvis Anna Wahl, använder ofta begreppet kön istället för begreppet genus och könsordning istället för könsordning. För en fördjupning av begreppsdiskussionen se exempelvis Wahl mfl, 2001. *Det ordnar sig. Teorier om organisationer och kön* Studentlitteratur, Lund.
2. Grovt förenklat menar Forsberg med reproduktionsområdet exempelvis barn- och äldreomsorg, vårdsektorn och offentlig sektor medan produktionsområdet omfattar transport-, energi- och infrastrukturproduktion såsom väg- och husbyggen.
3. Med en kvantitativt jämställd fördelning brukar man oftast mena en fördelning där inget av könen utgör en mindre andel än 40 procent och man talar ofta om intervallet 40-60 som ett kvantitativt mått på jämställdhet.

4. Med könsmärkning av en uppgift avses att man i ett sammanhang, till exempel på en arbetsplats, anser att det finns vissa sysslor som bara det ena könet ska ägna sig åt. En kvinnligt könsmärkt arbetsuppgift ska inte män syssla med och vice versa. Det kan vara en omedveten märkning eller en märkning som har uppstått över tid och som man inte är medveten om. Det kan också vara en förhållandevis medveten indelning för att man inte vill ha individer av det motsatta könet inom en befattning eller i ett sammanhang. För vidare resonemang se avsnittet "Akademin som manlig arena".
5. Oftast sker processerna på institutionsnivå men det kan också vara fakultets- eller sektionnivå och det är beroende av dels vilka samarbeten och forskningsnätverk som finns, dels storleken och mängden resurser på enheten. En liten institution har andra och olika möjligheter och tillkortakommanden än en stor institution.
6. Ett vanligt argument som man möter i praktiskt jämställdhetsarbete är att det faktum att det är män som har den formella resursfördelningsmakten och tolkningsföreträdet inte behöver betyda ojämställda värderingar eller att det inte behöver betyda att det blir en mer negativ miljö för kvinnor. Ett vanligt argument är att det inte behöver vara negativt för kvinnor att det rent kvantitativt är män som har makt och att det är varje individs kapacitet som avgör hans möjligheter. Den här sortens retorik brukar användas av två grupper. Den ena gruppen är män med ambitioner att få resursfördelningsmakten och den andra är det fåtal kvinnor som har lyckats ta sig dit, de som Kanter (1977) kallar för Tokens.
7. En struktur kan vara diskriminerande även om individer inom strukturen inte utför medvetet diskriminerande handlingar. Exempel på diskriminerande strukturer är sådana där det finns ett mönster i lönebildningen där kvinnor har lägre lön än män för samma eller likvärdiga arbetsuppgifter. Den enskilde chefen som är man kanske inte avser att värdera kvinnors arbete lägre men likväl finns det systematiska löneskillnader mellan könen som har strukturell förklaring.
8. Det finns flera benämningar på fältet såsom mångfald, minoritetsintressen eller lika villkor där lika villkorsbegreppet förefaller öka i användning. Minoritetsintressen är ett begrepp som har diskuterats ur olika perspektiv. Man brukar argumentera för att en skillnad, som man menar försvårar en sammanslagning av regleringen av alla diskrimineringsgrunder, är att kvinnor inte kan betraktas som en minoritet åtminstone inte på samhällsnivå. Kvinnor är, tvärtom, fortfarande i svag majoritet om man räknar hela befolkningen. Eftersom den svenska arbetsmarknaden är starkt segregerad kan man dock säga att både män och kvinnor till en del är i minoritet på sina arbetsplatser, särskilt i starkt homogena arbetsgrupper eller enheter. Diskussionen och problematiseringen kring vad som egentligen är en minoritetsfråga har lett till annan begreppsanvändning, såsom att alla individer ska ha lika villkor oavsett kön, etnisk bakgrund, ålder, trostillhörighet, könsidentitet, funktionshinder och sexuell läggning.

Referenser

- Acker, Joan, (1992) Gendering Organizational Theory. I Mills, Albert och Peta Tancred (red.) *Gendering Organizational Analysis*. London: Sage.
- Andersson, Anneli,(2007) "Vi blev antagligen för många" Könskränkande behandling i akademisk miljö. Avhandling. Företagsekonomiska institutionen. Uppsala: Uppsala universitet.
- Connell, Robert W. (1998) *Gender & Power*. Cambridge: Polity Press.
- Connell, Robert W. (2003) *Maskuliniteter*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos.
- Forsberg, Gunnel (1992) Kvinnor och män i arbetslivet. I Acker, Joan (red.) *Kvinnors och mäns liv och arbete*. SNS Förlag. Stockholm.
- Forsberg, Gunnel (2000) Samhällets genusansikte. I Berger, Sune (red.) *Det nya samhällets geografi*. Uppsala: Uppsala Publishing House.
- Frisby, Wendy, Patricia Maguire och Colleen Reid (2009) The 'f'-word has everything to do with it: How feminist theories inform action research. *Action Research*, Vol. 7. (1), s.13-29.
- Hall, Alex, Jenny Hockey och Victoria Robinson (2007) Occupational Cultures and the Embodiment of Masculinity: Hairdressing, Estate Agency and Firefighting. *Gender, Work and Organization*, Vol. 14 (6).
- Hirdman, Yvonne (2003) *Genus – om det stabila föränderliga former*. Malmö: Liber.
- Holgersson, Charlotte (2003) *Rekrytering av företagsledare. En studie i homosocialitet*. Avhandling. Stockholm: Handelshögskolan i Stockholm.
- Husu, Liisa (2001) *Sexism, Support and Survival in Academia. Academic Women and Hidden Discrimination in Finland*. Social Psychological studies 6. Avhandling. Helsingfors: Helsingfors universitet.
- Lerwall, Lotta (2001) *Könsdiskriminering. En analys av nationell och internationell rätt*. Avhandling. Uppsala: Uppsala universitet.
- Lindgren, Gerd (1985) *Kamrater, kollegor och kvinnor*. Avhandling. Sociologiska institutionen. Umeå: Umeå universitet.
- Lindgren, Gerd (1992) *Doktorer, systrar och flickor*. Stockholm: Carlsson.
- Lindgren, Gerd (1996) Broderskapets logik. *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, Nr. 1.

Linghag, Sophie (2009) *Från medarbetare till chef. Kön och makt i chefsförsörjning och karriär*. Avhandling. Stockholm: Kungliga Tekniska Högskolan.

Mark, Eva (2000) *Jämställdhetsarbete. Teorier om praktiker*. Jämställdhetskommitténs skriftserie 1. Göteborg: Göteborgs universitet.

Kanter, Rosabeth Moss (1977) *Men and Women of the Corporation*, New York: Basic Books Inc.

Wahl, Anna m.fl. (2001) *Det ordnar sig. Teorier om organisationer och kön*. Lund: Studentlitteratur.

Wahl, Anna (2003) *Könsstrukturer i organisationer. Kvinnliga Civilekonomers och civilingenjörers karriärutveckling*. Lund: Studentlitteratur.

Promiskuösa bögar och fula flator - könsbundna föreställningar om sexualitet och sexuell läggning

Ann-Sofie Lönngren

Lagen om bastuklubbar "VÄRSTA SMITTKÄLLAN FÖR AIDS"

Polisen som kartlagt klubbarna
FÅR INTE STOPPA SMITTHÄRDARNA

HÄR FÅR MAN SPRIDA AIDS

Rubrikerna är hämtade från *Dagens Nyheter* hösten 1986, då en intensiv debatt fördes i svensk media om så kallade bastuklubbar (*Dagens Nyheter*, 1986, s. 1 och 7). Bakgrunden var HIV-virusets spridning från det första fallet, rapporterat på USA:s västkust 1979, till det första på svensk mark 1982. Debatten om bastuklubbarna urartade snart till en form av moralpanik, där män som har sex med män utpekades som promiskuösa, ansvarslösa smittspridare (Svéd 2000, s. 229, 237f.). Rubriker som de här ovan säger någonting om debattens tonläge, och i det reportage som följer kan man läsa om journalisten Peter Bratts eget besök på en så kallad bastuklubb. De män han möter på klubben skildras som såväl anonyma som ansiktslösa, och Bratt återkommer flera gånger till att de inte talar med varandra, utan enbart hänger sig åt sina lustar: "Man ser män som onanerar och kopulerar." (*Dagens Nyheter*, 1986, s. 1.).

I samma reportage uttrycker polisen Hans Strindlund en rädsla för att de homosexuella männens promiskuitet skall få vidare effekter i samhället. Genom bisexuella män, och män som i offentligheten lever med kvinnor, kommer "smittan [...] direkt ut till oss alla så att säga 'vanliga' människor. Det här angår oss alla." (*Dagens Nyheter*, 1986, s. 7.) Citatet innebär en uppenbar motsättning mellan 'dem' och 'vi', 'avvikelse' och 'norm', där 'de andras' tygellösa och ansvarslösa beteende riskerar att få efterverkningar på ett oskyldigt och rätttrådigt 'oss'.

Mer sansade resonemang fördes av exempelvis RFSL, RFSU och Venhälsan. Deras argument gick i korthet ut på att de så kallade bastuklubbarna skulle användas som arenor för det HIV-preventiva informationsarbetet. I en mening är det ju lysande att en inledningsvis så hårt drabbad grupp av HIV-viruset som homosexuella män samlas på ett och samma ställe. RFSL menade även att det ur smittsynpunkt knappast är de sexuella praktikerna som

är problemet, utan oskyddat sex, var det än förekommer. RFSL fick föga gehör för sina inläggningar, och lagen som förbjöd så kallade bastuklubbar infördes 1987 (Svéd 2000, s. 229–241).¹

Bakom den hetsiga diskussionen om bastuklubbarna, och bakom rubriker och reportage som de ovan citerade, vilar en djupt rotad föreställning om den promiskuöse homosexuelle mannen. Dessvärre hör inte denna föreställning till ett förflutet 1980-tal: så sent som 2001 framfördes i en offentlig extraopponering på en historisk avhandling vid Stockholms universitet att homosexuella män helt uppenbart är mer promiskuösa än homosexuella kvinnor.²

Skulle de kopulerande männen i ovanstående citat oproblematiskt kunna bytas ut mot kopulerande kvinnor? Förmodligen inte – sex mellan kvinnor brukar inte sammankopplas med uttryck som "kopulation". När den lesbiska kvinnan framställs på ett motsvarande stereotyp sätt kan det snarare se ut som i Jan Huss karikatyrer av Feministiskt initiativs styrelse i Aftonbladet 2005.

Rubriken till bilden lyder: "Prova livet som radikalfeminist", och i den tillhörande texten kan vi läsa: "Livet som radikalfeminist är så mycket mer än dödshot och illojala kompisar. Här får du chansen att prova på och själv uppleva feminismens riktiga baksida." På bilden syns en kvinnofigur med svarta streck över könsorganen och bröstvårtor. Hon är utformad som en klippdocka, och de huvuden som finns att sätta på henne är Tiina Rosenbergs, Sofia Karlssons och Gudrun Schymans, samtliga medlemmar i Feministiskt initiativs första styrelse. Tiina Rosenberg är numera professor i genusvetenskap i Lund och gjorde sig under sin tid som aktiv inom partiet känd som den som på olika vis drev den homosexuella agendan. I karikatyren återfinns vi henne tillsammans med två andra politiker som inte på samma vis sammankopplas med homosexualitet, men de tillskrivs alla tre samma attribut: hängbröst, järv i byxan, åderbräck, håriga ben, illaluktande armhålor, idémossa som liknar en Ku Klux Klan-huva och ömma tår (www.aftonbladet.se/debatt/article314845.ab).

Sammankopplingen mellan feministen och flatan går tillbaka åtminstone till 1880-talet, när karikatyrer framställde rösträttskvinnorna som lesbiska, argsinta "gamla nuckor", med fula och okvinnliga kroppar och kläder. I själva verket, menar Drude Dahlerup i ett nummer av den nätbaserade tidskriften *Jämsides* år 2008, var många av rösträttskvinnorna gifta och ofta klädde de sig extra "kvinnligt", i blusar med krås och volanger och eleganta hattar,

antagligen för att slippa påhopp på grund av sitt utseende. I samma artikel vittnar Sofia Karlsson om hur frustrerande det är att försöka driva en seriös politisk agenda och istället fastna i diskussioner om kroppsbehåring (www.jamombud.se/Jamsides/tidigarenummer/-fulafeminister.asp).³

Det mediala bemötande som Feministiskt initiativ fick kan jämföras med Junilistan. Feministiskt initiativ grundades i april 2005 och Junilistan ca 1,5 år tidigare, i september 2003. Båda partierna ställde upp i riksdagsvalet 2006 och fick stor medial uppmärksamhet (Ulmanen och Åström 2005). Om man använder sökmotorn Google på internet för att leta efter bilder av de båda partierna blir det uppenbart att den mediala lanseringen är vitt åtskild. Feministiskt initiativ illustreras med bilder av dess färgstarka, kvinnliga styrelsemedlemmar, rosa ballonger och kvinno-symboler, medan Junilistan framställs mer sobert; med en stilren logotyp och bilder på äldre män, och någon enstaka kvinna, i kostym. Seriösa bilder finns således på båda partierna, men som Devrim Mavi, Gudrun Schyman och Sofia Karlsson skrev på Feministiskt initiativs hemsida, i en kommentar till Tiina Rosenbergs avhopp från styrelsen: "Vi [har] inte sett några klippdockor med löskuk på Nils Lundgren" (Junilistans dåvarande ordförande, www.feministisktinitiativ.se/artiklar.php?show=85). Klippdockorna visar att kvinnor ännu på 2000-talet löper större risk än män att utsättas för offentligt hån och förlöjligande, med könsbundna normer om utseende och sexuell läggning som slagträ.

Heteronormativitet

Hur kan vi förstå dessa två företeelser, bastuklubbsdebatten och klippdockan? Ett sätt att göra det är att uppmärksamma hur västerländska föreställningar om sexualitet historiskt sett hänger samman med föreställningar om kön. Ett förslag till hur sambandet mellan dessa kategorier ser ut kan vi finna i den modell som beskriver heteronormativiteten som ett sätt att göra kroppar, kön och sexuellt begär kulturellt begripliga. Tiina Rosenberg har formulerat följande definition:

Med begreppet heteronormativitet åsyftas i forskningssammanhang de institutioner, strukturer, relationer och handlingar som vidmakthåller heterosexualitet som något enhetligt, naturligt och allomfattande. Heteronormativitet grundar sig på en binär könsuppfattning och en hegemonisk heterosexuell norm. Heteronormativitet är aktivt normerande, och allt det som faller utanför stämplas som avvikande och är/blir därmed fel. (Rosenberg 2004, s. 183f.)

En förutsättning för heteronormativiteten är således föreställningen om att det finns två olika, separata kön som människor föds med och som sedan är oföränderliga: man och kvinna. Dessa två prediskursiva företeelser ger sedan upphov till två skilda genus, som karakteriseras av att de formuleras i ett hierarkiskt motsatsförhållande till varandra.⁴ I genus återfinns alla möjliga aspekter av de förutsatta könsskillnaderna mellan män och kvinnor, däribland utseendet. I mediala representationer av män och kvinnor ser vi hur den kvinna som är kulturellt kodad som vacker ofta har långt hår, medan motsvarande representation av manlighet har en kortklippt frisyr. Kvinnan skall vara sminkad och vid högtidliga tillfällen bära exempelvis en klänning med uringning, medan mannen skall vara osminkad och bära byxor och skjorta med exempelvis kavaj och slips. Kvinnan skall helst vara blond, och mannen mörkhårig. Något som enbart syns i filmens och reklamens närbilder, men som också hör till utseendenormen för respektive kön, är att kvinnan rakar sig under armarna och rakar benen, ofta även underlivet, medan mannen har hår på både armar och ben och gärna även på bröstet. Naturligtvis är detta stereotyper, men det är ingen överdrift att påstå att de finns representerade snart sagt överallt i den västerländska kulturen. Detta gäller inte minst produkter riktade till barn; se bara på Barbie och Ken, några av västvärldens mest kända och populära leksaker.

Men genus inbegriper även en uppdelning i egenskaper. Föreställningen om den aktive mannen och den passiva kvinnan formulerades redan av Aristoteles på 300-talet f.Kr. (Schiebinger 1989).⁵ Detta innebär i sexuella sammanhang bland annat att mannen är förföraren, medan kvinnan är den som blir förförd. Vidare återfinns uppdelningen mellan könen i förväntade känslouttryck och intressen: mannen är rationell, kvinnan hysterisk, mannen är förnuftig, kvinnan känslostyrkt, mannen är tekniskt begåvad och intresserad, kvinnan omvårdande osv.

På så vis konstrueras könen som en rad olikheter och motsatser, där alltifrån kläder till yrkesval och intressen accentuerar skillnaderna mellan manliga och kvinnliga kroppar. Rörelsemönster och röstläge är andra aspekter som inbegrips i denna uppdelning: kvinnor förväntas vicka mer på höfterna än män gör när de går, och har förmodat ljusare röster. Uppdelningen mellan manligt och kvinnligt genus går således långt, ända in i den förmodat mer kroppsliga könskategori. Gränsen mellan kön och genus är diffus och varierar inom olika

akademiska traditioner och inom olika kulturer (se exempelvis Carlson 2001, Holmberg och Palm 2009).

Hur ska då alla dessa olikheter kunna förenas? Jo, i det sexuella begäret, naturligtvis, där olikheterna komplementerar varandra och förenas till en stabil, mångfacetterad och fulländad enhet. Det heterosexuella paret's "naturlighet" understryks ytterligare genom att det sammankopplas med reproduktion: inom den västerländska historien har en olikkönad parbildning ansetts vara en förutsättning för att barn först skall kunna avlas och sedan uppfostras på "rätt" sätt. Särskilt den senare aspekten lever kvar i stor utsträckning än idag, vilket vi ser i den tidvis så intensiva mediedebatten under de senaste tio åren kring homosexuellas rätt till inseminering och till att adoptera (varandras eller andras) barn (se exempelvis *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladets* debattsidor, särskilt åren 2005–2006).⁶

Att bryta en logisk ordning

Utifrån ovanstående modell blir såväl klippdockan som bastuklubbsdebatten begriplig. Både homosexuella män och homosexuella kvinnor bryter nämligen mot den inneboende logiken i heteronormativiteten. På grund av historiskt olika förutsättningar för hur vi uppfattar skillnaderna mellan könen tolkas, gestaltas och framställs dock konsekvenserna av dessa brott på olika sätt: som löjeväckande, osmakliga eller potentiellt livsfarliga, men alltid som oönskade och fel.

Var i den här kausala kedjan bryter homosexuella män och homosexuella kvinnor mot modellen, och spelar det någon roll? Om vi börjar med de promiskuösa bögar, så kan vi konstatera att fokus i debatten om bastuklubbslagen ligger helt och hållet på de sexuella praktikerna. Det är här de homosexuella männen gör "fel", då de väljer sina partners bland män istället för kvinnor. Deras val av sexuella partners riskerar därmed att omstörta modellens inneboende logik. Därför måste deras sexuella aktiviteter fördömas, som i debatten kring bastuklubbarna.

Men grunden för hur sex mellan män gestaltas i den mediala debatten finns även i genus. Enligt heteronormativitetens grundläggande logik om komplementaritet och polarisering mellan män och kvinnor förenklas män till att vara aktiva subjekt och sexuella erövare. När två sådana subjekt riktar lusten mot varandra, istället för mot ett kvinnligt, förmodat passivt objekt, så blir den logiska slutsatsen att den sexuella aktiviteten torde bli

enorm. Det är den föreställningen som återspeglas i de rubriker som inleder denna text. Dessutom är det slående att det i den mediala debatten om spridningen av HIV-viruset är just det tillfälliga, anonyma sexet som diskuteras – alltså de sexuella praktiker som är raka motsatsen till idealbilden av långvarig och stabil tvåsamhet, intimt förknippad med familjebildning.

Stereotypen om den promiskuöse homosexuelle mannen revideras emellertid återkommande av röster inifrån det manliga homosexuella lägret. Ett exempel på detta är historikern Jens Rydström, som har skildrat den historiska utvecklingen från 1940-talets ”fula gubbe” till 2000-talets trendmedvetna man, gärna med planer på barn och partnerskap (Rydström 2004, s. 35–65). Ett mer populärkulturellt exempel är krönikören Calle Norlén, som i sin bok *Bög – så funkar det*, nyanserar bilden av samkönad manlig sexualitet:

En del ägnar sig åt ohämmat bejakande, vilket kanske kan uppfattas som oseriöst, kortsiktigt och sexfixerat. Spektakulära livsstilar får också alltid mest uppmärksamhet. Andra frossar inte alls lika mycket, somliga ingenting alls, vilket omvärlden inte finner lika intressant. Ett troget homopar i radhus skiljer sig ju inte nämnvärt från ett troget heteropar i radhus – det finns liksom inte så mycket att tillägga. (Norlén 1999, s. 202.)

Norléns konstaterande att det som är spektakulärt får mest uppmärksamhet pekar på det som de flesta av oss redan vet, men gärna glömmer: att rubriker som de som inleder denna artikel snarare säger någonting om vad som säljer lösnummer än om den homosexuelle mannen. I förlängningen av detta är det intressant att reflektera över vem som vinner på att sådana stereotyper produceras och upprätthålls. Tidningsutgivarna naturligtvis, men även den konsument som genom att läsa om det som avviker från logiken i den kausala kedjan kön – genus – sexualitet, säkrar sin egen plats som privilegierat subjekt inom den heteronormativa ordningen.

De fula flatorna då? I exemplet med klippdockan såg vi hur feministerna och flatorna slogs ihop till en enda oattraktiv klump. Detta kan ses som en konsekvens av att båda dessa grupper ägnar sig åt verksamhet som riskerar att undergräva hela den heteronormativa modellen: flatorna genom att rikta sitt sexuella begär mot sitt eget kön och feministerna genom en politisk positionering som har som yttersta målsättning att omstörta eller åtminstone omdefiniera den hierarkiska ordningen mellan män och kvinnor. I exemplet med klippdockan

placeras dock deras brott i det yttre genusuttrycket, utseendet, som *inte* gestaltas som motsatsen till männens och därmed är helt fel. Förlöjligandet och hånet blir ett medel för att avvärja ett potentiellt hot.

Detta är en genusframställning som uppenbart befinner sig i en växelverkan med sexualitet: en ful kvinna får inga män, alltså är hon lesbisk. Men det fungerar lika bra åt andra hållet: lesbiska kvinnor får inga män – alltså måste de vara fula. Att det snarare handlar om att lesbiska *inte vill ha* än att de *inte kan få* några män är ingenting som de som har tillverkat klippdockan har tagit någon hänsyn till. Trots den uppenbara sammankopplingen mellan genus och sexualitet som präglar klippdockan så framstår dess stereotypa kvinnobild som märkvärdigt asexuell: hon är allt annat än sexig. Detta är en konsekvens av heteronormativitetens samband mellan genus och sexualitet – kvinnorna polariseras mot de aktiva männen och framstår därmed som väldigt passiva. När två så passiva objekt kommer samman, då kan det rimligtvis inte hända mycket.

Detta är emellertid en stereotyp bild av lesbiskt sex som i stor utsträckning revideras av lesbiska själva. Exempelvis skriver författaren Mian Lodalen i krönikan "Kåt hela veckan" om hur tröttsamt det är att såväl heterosexuella som homosexuella män återkommande citerar och reproducerar myten om den asexuella kvinnan/flatan (bland annat i ovan nämnda bok av Calle Norlén). Efter att ha beskrivit diverse situationer där kvinnor onanerar på arbetstid och har sex med varandra på toaletter på nattklubbar avslutar hon krönikan med följande ord:

Ja, suck. Vad ska man säga? Hallå! Hallå! Vi är VISST kåta och vi både onanerar och knullar – ibland på samma gång. Vi får väl trösta oss med att vi har betydligt roligare både i och utanför sängen än vad den envist kvarhängande gängse bilden ger sken av. Det hade ju varit värre om det hade varit tvärtom. (Lodalen 2003, s. 164)

Konsekvenser – för homosexuella och heterosexuella

Som vi har sett så innebär avstegen från en heteronormativ förståelse av kön, genus och sexuellt begär att stereotyper formuleras med avseende på vad som karakteriserar homosexuella män och homosexuella kvinnor. Dessa stereotyper formuleras dock inte bara inom media och populärkultur (även om de kanske är som mest uppenbara där), utan överallt där människor möts. Enligt Michel Foucault skapas och reproduceras makt inom och genom sociala relationer (Foucault 2002, s. 102ff.), och stereotypiseringen av vissa grupper av

människor befinner sig därmed i en ständig växelverkan mellan olika instanser och olika institutioner. En sådan instans är det svenska utbildningsväsendet, där föreställningen om att det finns ett "naturligt" samband mellan kön och sexualitet påverkar såväl utformningen av undervisningen, som vedertagen doxa och sannings- och kunskapsproduktion.

Christine Gilljam har skrivit om hur "tystnadens tyranni" råder rörande allt som faller utanför den heterosexuella normen inom det svenska skolväsendet (Gilljam 2004, s. 89–105). Denna bild bekräftas av Janne Bromseth, som dock även menar att när ämnen som homo- och bisexualitet ändå uppmärksammas – ofta i samband med sexualundervisning – så är det med det uttalade syftet att öka toleransen och förståelsen hos eleverna. I dessa sammanhang framställs homo- och bisexuella som trakasserade och olyckliga subjekt utan framtid, och dessutom som om de alltid befinner sig någon annanstans (Bromseth 2009, s. 154–185). Gränsen mellan vi och dem, mellan vad som är normalt och vad som är avvikande, riskerar därmed att skärpas snarare än undergrävas.

En heteronormativt präglad utbildning är dessvärre ett faktum även på högskola och universitet. I en artikel av Anna-Clara Olsson hävdar författaren att vi lever i ett samhälle där heterosexualiteten är norm, och att högskolan speglar och reproducerar de värderingar och attityder som är kopplade till denna föreställning. Därmed får landets 385 000 studenter en utbildning som präglas av heteronormativitet. Hon menar vidare att gränserna mellan en universitetslärares erfarenhetsbaserade kunskap, och ogrundade antaganden vad gäller sambandet mellan kön och sexualitet ofta är mycket vaga (Olsson 2004, s. 9).

Ett område där det akut problematiska i en sådan praxis har uppmärksammas är psykologiämnet. Jan Bergström har gjort en studie av kön och sexualitet i kurslitteraturen på psykologprogrammet vid Uppsala universitet i slutet av 1990-talet och början av 2000-talet. Bergström konstaterar att heteronormen gör sig gällande främst genom att icke-heterosexuella förhållanden marginaliseras och osynliggörs. Detta innebär, som Bergström konstaterar, att det är möjligt att "läsa det fem år långa psykologprogrammet utan att en enda gång behöva ta ordet 'homosexuell' i sin mun, än mindre diskutera det eller lära sig förhålla sig till det." (Bergström 2004, s. 81.)

Liknande slutsatser dras i den granskning av kurslitteraturen inom psykologutbildningen som utfördes av Uppsala studentkår i samarbete med Föreningen Uppsala Gay-studenter (numera SFQ Uppsala) år 2006. Författarna påpekar här att HBT-personer enligt

en rapport från Folkhälsoinstitutet har sämre psykisk hälsa än den övriga befolkningen. Detta kan kopplas till samhällets heteronormativitet, varför det är av största vikt att en yrkesverksam psykolog har god insikt i dessa mekanismer samt en förståelse för all slags HBT-relaterad problematik (Dahlström, Nilsson och Wallin 2006 s. 9f.).⁷ Det är ett uppenbart och brännande problem att studenterna efter avslutad utbildning bär med sig de heteronormativa uppfattningar som råder på universitetet till en yrkesverksamhet som kräver en betydligt högre grad av komplext tänkande (Olsson 2004, s. 10).

Föreställningen om att det finns ett samband mellan kön och sexualitet innebär dock inte enbart att homosexuella individer och erfarenheter riskerar att osynliggöras eller bemötas/behandlas felaktigt, utan även heterosexuella löper en sådan risk. Ett exempel på problematiska situationer som kan uppstå påvisas i rapporten *Att göra skillnad – könsperspektiv i socialt arbete med barn och ungdomar* från den statliga stiftelsen Allmänna barnhuset (Claezon 2008). I en artikel i Dagens Nyheter berättar Ingrid Claezon, docent i socialt arbete vid Högskolan i Malmö och ledare för det forskningsprojekt som har tagit fram rapporten, att anställda inom socialtjänsten tenderar att bemöta och behandla pojkars och flickors sexualitet olika. Flickor beskrivs som manipulativa, och när de har sex är de villiga, omoraliska och fogliga offer. Killarna är aktiva, stolta, sexuellt oproblematiskska och driftsstyrda (www.dn.se/insidan/fast-i-en-forlegad-syn-pa-konen-1.845630).

För flera av deltagarna i projektet, själva aktiva inom socialtjänstens barn- och ungdomsvård, var projektet en ögonöppnare. Exempelvis anses en flicka som umgås med äldre killar befinna sig i fara för att utnyttjas sexuellt, medan en pojke som träffar äldre tjejer inte alls uppfattas på samma sätt. Detta innebär en risk för att killarnas problem osynliggörs och tjejerna skuldbeläggs. Sexualiteten är en viktig del vid bedömning av behovet av stöd hos en tjej, men ignoreras ofta när det gäller killarna. Killarna görs mer aktiva och tjejerna mer passiva än vad de i själva verket är, och tjejer ses därmed ofta som offer utan eget ansvar (ibid.).

De slutsatser som dras i rapporten överensstämmer med den heteronormativa förklaringsmodellen. Föreställningen om män som aktiva och kvinnor som passiva, inte minst i sexuella sammanhang, återspeglas tydligt i de attityder som enligt denna rapport präglar barn- och ungdomsvårdens bemötande av de ungdomar de kommer i kontakt med. Enskilda, unga, redan utsatta individer riskerar därmed att schabloniseras och bemötas och behandlas stereotypt på grund av oreflekterade och förlegade föreställningar om sambandet mellan

kön och sexualitet. Heteronormativitet skall därmed inte ses som en särfråga, som enbart rör en liten, väl avgränsad grupp. Tvärtom är föreställningar om kön och sexualitet frågor som rör och berör alla, fast på olika sätt.

Högskolans åtgärder, queerteorins möjligheter – och varför inget händer

Det är således en viktig uppgift att arbeta aktivt mot heteronormativitet inom utbildningsväsendet, och det finns ett flertal sätt att göra detta. Ett är lagar och förordningar som reglerar dels hur vi förhåller oss till varandra, dels hur det är önskvärt att undervisningen bedrivs. År 2001 trädde lagen om likabehandling av studenter i kraft. För första gången fick nu studenter ett direkt skydd mot trakasserier och diskriminering på grund av könsidentitet, sexuell läggning, etnicitet, trosuppfattning och funktionshinder. Högskolan ålades även att bedriva ett aktivt förebyggande arbete. På Uppsala universitet har detta inneburit att landets förmodligen första "Plan för jämlikhet vad gäller sexuell läggning och könsidentitet" upprättades för åren 2006–2009. Nästa plan, som tar sin utgångspunkt i *Diskrimineringslagen* (SFS 2008:567), och som skall gälla åren 2010–2012, är i skrivande stund under utarbetande. Planerna innefattar fortlöpande uppdrag till snart sagt alla nivåer inom universitetet, och ett av de övergripande målen är att jämlikhetsarbetet skall vara integrerat i all verksamhet. Ett steg på vägen är den utbildning om jämlikhet, med fokus på normer kring sexuell läggning och könsidentitet, som Centrala jämställdhetsfunktionen vid Uppsala universitet sedan vårterminen 2009 erbjuder anställda och studenter. Konkreta sätt att arbeta med attityder och förhållningssätt kring heteronormativitet inom högskolan finns dessutom i exempelvis HomOs rapport *Bryt tystnaden!* från 2004, samt i Gunilla Carstensens rapport *HBT-perspektiv och undervisning*, utgiven av Avdelningen för pedagogik vid Uppsala universitet 2008.

En annan infallsvinkel vad gäller att motverka heteronormativitet inom utbildningsväsendet erbjuds av queerteorin, som i allt högre grad har fått fäste på svenska universitet och högskolor under de senaste tio åren. Själva begreppet heteronormativitet formulerades ursprungligen inom den queerteoretiska forskningen. Som antropologen Don Kulick har konstaterat är det unika för detta perspektiv, som skiljer det från mer traditionell sexualitetsforskning, fokuseringen av normen snarare än avvikelserna. Detta innebär att det är heterosexualiteten som ska utforskas, förklaras och problematiseras. Hur kommer det sig att just denna form av sexuell praktik har fått status av naturgiven och önskvärd? Varför är det just

olikkönade parrelationer som är samhälleligt sanktionerade? Och varför är parrelationen norm? (Kulick 2004, s. 20–35).

Ett effektivt sätt att diskutera dessa frågor är genom en historisering av de begrepp diskussionen utgår från. Homosexualitet och heterosexualitet är historiskt bestämda, västerländska termer, som myntades 1868 respektive 1869. Båda dessa termer betecknade från början sexuella avvikelser, vilka förenades av att utövarna hade sex med varandra enbart för nöjes skull, det vill säga utan reproduktivt syfte. Det som åtskildje de båda praktikerna var att detta ur moralisk synvinkel förkastliga lustutövande i ena fallet ägde rum mellan två individer av samma kön, i det andra fallet mellan två individer av olika kön. Där termen homosexualitet i ganska stor utsträckning har behållit sin ursprungliga betydelse utvecklades termen heterosexualitet snabbt till att beteckna den normala och sunda sexualiteten (Katz 1995, s. 19ff., 52f. och Rosenberg 2002, s. 26ff., 89). Genom att ifrågasätta det förgivettagna vidgas vår förståelse för hur godtagbara och icke-godtagbara subjekt, relationer och grupper skapas genom historiska processer, i en kontinuerlig process av maktfördelning och disciplinering (se Foucault 2002).

Sammantagna innebär ovanstående två punkter – reglering och queerteori – att det finns goda förutsättningar för en inkluderande, ifrågasättande och synliggörande högskola gällande sambandet mellan kön och sexualitet. Det finns ett forskningssammanhang, en kunskapsproduktion, ett lagrum, litteratur med samlade tillvägagångssätt samt medvetandehöjande utbildningar att tillgå. Den forskare som ifrågasätter den heterosexuella normen ses inte per automatik som oseriös, och många studenter har ett betydligt mer inkluderande perspektiv än läraren. Så var ligger motståndet? Det är en fråga som kan diskuteras utifrån åtminstone två olika infallsvinklar.

Den första infallsvinkeln är att heteronormativiteten är ett uttryck för en maktstruktur som, i likhet med alla individöverordnade strukturer, gör skillnad mellan olika subjekt. Detta innebär att vissa individer och instanser i samhället får mer makt, med allt vad det innebär av legitimitet, handlingsutrymme, tolkningsföreträde, privilegier etc. Helt krasst gör sådana belöningar och vinster heteronormativiteten till ett uttryck som på många håll är önskvärt.

Den andra infallsvinkeln är av mer psykologisk och humanistisk art, och anknyter till den ovan formulerade ansatsen till historisering för att ifrågasätta den heterosexuella normen. Under 1800-talet myntades termen "sexualitet" som en del av ett modernt

individbegrepp. Den franske filosofen Michel Foucault har diskuterat hur könet och sexualiteten under denna period kom att definieras som identitetens och subjektets själva kärna: samlingspunkten för såväl våra innersta, ljuvligaste drömmar som vår djupaste skam (Foucault 2002). Sigmund Freuds välkända teorier är ett utmärkt exempel på just detta (se exempelvis Freud, 1998). Att ifrågasätta den heterosexuella normen inom utbildning och forskning innebär därmed ytterst en resa in i de föreställningar, vanor, begär och identifikationer som utgör upplevelsen av vårt "jag". Är "jaget" något som är, oföränderligt, medfött och evigt? Eller *skapas* det, som filosofen Judith Butler föreslår, i själva verket genom de handlingar vi utför? Vilket är könets och sexualitetens betydelse för vår uppfattning av oss själva och andra som kulturellt begripliga subjekt? (Butler 1990 och 1993) I den fortlöpande diskussionen av de här frågorna vilar såväl ett upplevt hot som en utmaning, och i förlängningen en möjlighet till förändring, omvärdering och frigörelse.

Noter

1. Se även Hellman, 2001 och Sörberg 2008. Lagen om bastuklubbar avskaffades utan någon större debatt år 2004 (Sörberg 2008, s. 132f.).
2. Enligt mail-kontakt med Jens Rydström, Lunds universitet, 23 april 2009.
3. Feministiskt initiativ och klippdockan historiseras ytterligare i Tjeder, 2009.
4. Om och i så fall hur kön så att säga resulterar i genus är en fråga som ständigt är under debatt. Vissa framhåller uppväxtförhållanden och sociala förväntningar, medan andra talar om exempelvis hormoner. För en diskussion se exempelvis Ekman m.fl. (red.) 2002.
5. Se även exempelvis Ekenvall 1992, Bergenheim 1997 samt, för en mer utförlig diskussion om kategoriseringens betydelse för det västerländska filosofiska tänkandet, Irene Molinas bidrag i denna antologi.
6. Den modell jag här tecknar av heteronormativiteten är förenklad på flera sätt, bland annat i så måtto att inte heller alla former av sexuell kontakt mellan män och kvinnor anses önskvärd. Här finner vi exempelvis prostitution, sex på offentliga platser och BDSM-praktiker. Emellertid är modellen sådan den ser ut nu tillräcklig för att åskådliggöra mitt resonemang, och jag kommer inte ytterligare att gå in på icke-normativa sexuella praktiker mellan män och kvinnor. För vidare läsning hänvisas till Rubin 1993.
7. En liknande granskning av Sociologiska institutionen har sedan dess utförts av Skog 2007.

Referenser

Bergenheim, Åsa (1997) Den aktive mannen och den passiva kvinnan – föreställningar om kön och makt i historien. I Ingrid Hagman (red.) *Mot halva makten – elva historiska essäer om kvinnors strategier och mäns motstånd* (SOU 1997:113). Stockholm: Fritze.

Bergström, Jan (2004) Den allmänna människan och de avvikande andra – om heteronormativitet på psykologutbildningen. I Olsson, Anna-Clara och Caroline Olsson (red.) *I den akademiska garderoben*. Stockholm: Atlas.

Bromseth, Janne (2009) Learning the Straight Script – Constructions of Queer and Heterosexual Bodies in Swedish Schools. I Bromseth, Janne, Lisa Folkmarson Käll och Katarina Mattsson (red.) *Body claims*. Skrifter från Centrum för genusvetenskap. Uppsala: Uppsala universitet.

Butler, Judith (1990) *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York & London: Routledge.

Butler, Judith (1993) *Bodies that Matter. On the Discursive Limits of 'Sex'*. New York & London: Routledge,.

Carlson, Åsa (2001) *Kön, kropp och konstruktion: en undersökning av den filosofiska grunden för distinktionen mellan kön och genus*. Stockholm/Stehag: Symposion.

Carstensen, Gunilla (2008) *HBT-perspektiv och undervisning. Pedagogiska förhållningssätt och övningar för lärare*. Avdelningen för utveckling av pedagogik och interaktivt lärande, Uppsala: Uppsala universitet.

Claezon, Ingrid (2008) *Att göra skillnad: könsperspektiv i socialt arbete med barn och ungdomar*. Stockholm: Allmänna barnhuset.

Dagens Nyheter 1986-10-10.

Dahlström, Malin, Sara Nilsson och Emma Wallin (2006) *Psykologutbildningen ur ett hbt-perspektiv. Utvärdering av kurslitteratur vid Institutionen för psykologi*. Uppsala: Uppsala Studentkår och Uppsala universitet.

Diskrimineringslagen (SFS 2008:567).

Freud, Sigmund (1998) Tre avhandlingar om sexualteori [1905-15]. I Crafoord, Clarence, Lars Sjögren och Bengt Warren (red.) Ingrid Wikén-Bonde övers. *Samlade skrifter av Sigmund Freud. V, Sexualiteten* [1975]. Stockholm: Natur och kultur.

Foucault, Michel (2002) *Sexualitetens historia: band I. Viljan att veta* [1976], övers. Britta Gröndahl, Göteborg: Daidalos.

Holmberg, Tora och Fredrik Palm (2009) *The Body that Speaks the Gap – Feminist Theory and the Biological Question*. I Bromseth, Janne, Lisa Folkmarson Käll och Katarina Mattsson (red.) *Body claims*. Skrifter från Centrum för genusvetenskap. Uppsala: Uppsala universitet.

Ekenvall, Asta (1992) *Manligt och kvinnligt: idéhistoriska studier* [1966]. Skara: Viktoria.

Ekman, Karin, Vanja Hermele och Ulrika Westerlund (red.) (2002) *Hjärnsläpp: Bang om biologism*. Stockholm: Bang förlag.

Gilljam, Christine (2004) *Tystnadens tyranni – om läraren och skolans roll som normsättare för barn och ungdom*. I Olsson, Anna-Clara och Caroline Olsson (red.) *I den akademiska garderoben*. Stockholm: Atlas.

Hellman, Finn (2001) *Bastklubbslagen – en studie av dess tillämpning och konsekvenser*. C-uppsats. Kriminologiska institutionen. Stockholm: Stockholms universitet.

HomO (2004) *Bryt tystnaden! Om högskolans arbete med att främja studenters lika rättigheter oavsett sexuell läggning*. Stockholm: Palm & Co.

Katz, Jonathan N. (1995) *The Invention of Heterosexuality*. New York: Dutton.

Kulick, Don (2004) *Queerteori, performativitet och heteronormativitet – några grundläggande begrepp*. I Olsson, Anna-Clara och Caroline Olsson (red.) *I den akademiska garderoben*. Stockholm: Atlas.

Lodalen, Mian (2003) *Kärlek – samlade krönikor*. Stockholm: Atlas.

Norlén, Calle (1999) *Bög – så funkar det! Handbok för homokillar och deras vänner*, Stockholm: Bokförlaget DN.

Olsson, Anna-Clara (2004) *I den akademiska garderoben – det har väl inget med utbildning att göra?* I Olsson, Anna-Clara och Caroline Olsson (red.) *I den akademiska garderoben*. Stockholm: Atlas.

Rosenberg, Tiina (2002) *Queerfeministisk agenda*. Stockholm: Atlas.

Rosenberg, Tiina (2004) *Med kritisk blick – ett inkluderande kulturteoretiskt perspektiv*. I Olsson, Anna-Clara och Caroline Olsson (red.) *I den akademiska garderoben*. Stockholm: Atlas.

Rubin, Gayle (1993) *Thinking Sex: Notes for a Radical Theory of the Politics of Sexuality* [1984]. I Henry Abelove, Michèle Aina Barale och David Halperin (eds.) *The Lesbian and Gay Studies Reader*. New York & London: Routledge.

Rydström, Jens (2004) Från fula gubbar till goda föräldrar – synen på sexualitet och genus i lagstiftning och debatt 1944–2004. I Olsson, Anna-Clara och Caroline Olsson (red.) *I den akademiska garderoben*. Stockholm: Atlas.

Schiebinger, Londa (1989) *The Mind has no Sex? Women in the Origins of Modern Science*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Skog, Emilie (2007) Sociologi A ur ett HBT-perspektiv. I Anna Ardin (red.) *Tre granskningar av kurslitteratur på Uppsala universitet*. Uppsala: Uppsala Studentkår och Uppsala universitet.

Svéd, George (2000) När aids kom till Sverige. I Martin Andreasson (red.) *Homo i folkhemmet – Homo- och bisexuella i Sverige 1950–2000*. Göteborg: Anamma Böcker AB.

Sörberg, Anna-Maria (2008) *Det sjuka*. Stockholm: Atlas.

Tjeder, David (2009) Den nya kvinnan. I Jens Rydström och David Tjeder (red.) *Kvinnor, män och alla Andra: En svensk genushistoria*. Lund: Studentlitteratur.

Ulmanen, Petra och Gertrud Åström (2005) Fi-fobin – en fara för demokratin. *Ordfront*, Nr. 12.

Internetreferenser

www.jamombud.se/Jamsides/tidigarenummer/fulafeminister.asp (2009–05–14)

www.google.se sökord Bilder, Junilistan och Feministiskt initiativ (2009–05–14)

www.feministisktinitiativ.se/artiklar.php?show=85 (2009–05–14)

www.dn.se/insidan/fast-i-en-forlegad-syn-pa-konen-1.845630 (2009–05–14)

www.aftonbladet.se/debatt/article314845.ab (2009–05–14)

Den villkorade jämställdheten – kvinnor med funktionshinder

Denise Malmberg

En ung utvecklingsstörd flicka utsattes under 2009 för en synnerligen grov gruppvåldtäkt. Enligt yrkandet hade två av männen ”tillsammans och i samförstånd genomfört samlag och annan sexuell handling som är jämförlig med samlag med målsäganden // genom att otillbörligen utnyttja att hon befunnit sig i ett hjälplöst tillstånd på grund av kraftig berusning (2,4 promille enligt domen Dom B 745-09:8) i kombination med hennes utvecklingsstörning och att situationen varit hotfull eftersom de varit flera gärningsmän och att hon sedan tidigare är rädd för x [den ene av gärningsmännen, min kommentar] och dennes hund // målsäganden förmås genomföra oralt samlag med y samtidigt som x har vaginalt samlag med henne. Hon förmås vidare utföra oralt samlag med x samtidigt som y har vaginalt samlag med henne. X genomför också ytterligare samlag med målsäganden” (Dom B 745-09:1).

Det förekommer enligt domen ytterligare samlag med ännu en gärningsman. Två av gärningsmännen (den tredje var minderårig) medger att de haft samlag både oralt och analt samtidigt, men förnekar gärningen (s. 6), då de hävdar att det sexuella umgänget skett med hennes samtycke.

Parterna är överens om att det inte föreligger en relation dem emellan, men att de sedan en tid tillbaka träffats ett par gånger och haft sex och att det då förekommit ytterligare personer (s.7).

Åtalet ogillades då det inte kunde ställas utom allt rimligt tvivel att förövarna otillbörligt utnyttjat hennes tillstånd och att situationen varit hotfull.

Som lekman förvånas man över att de kriterier som finns upptagna i 2005 års förändrade sexualbrottslagstiftning, inte räckt för en fällande dom. Den tillkom bland annat för att skydda utsatta grupper i samhället, till vilka bland andra personer med funktionshinder¹ räknas. Målsägaren var otillbörligt utnyttjad och hon befann sig i ett hjälplöst tillstånd. Ett eventuellt samtycke har enligt domen inte någon betydelse för frågan om det är våldtäkt (Dom B 745-09:8).

Det är inte min avsikt att juridiskt granska eller diskutera just detta domslut. Vad som däremot intresserar mig är hur detta, liksom många andra liknande rättsfall, där unga flickor med någon form av funktionsnedsättning har utsatts för sexuellt våld, återspeglar ett normsystem i vårt samhälle vilket är baserat på en funktionsduglig kropp; ett normsystem som i sin tur lett till att dessa kvinnor inte ansetts trovärdiga. Jag vill hävda att denna norm, som

jag benämner kroppsnormativitet (Malmberg 2008) även präglar jämställdhetsarbetet, där frågor kring sexualiserat våld är centrala. Men frågan är om, och hur, kvinnor med funktionshinder får plats i jämställdhetssammanhang.

Jag kommer främst att fokusera på kvinnor med funktionshinder i begreppets generella innebörd (det vill säga inte på specifika funktionsnedsättningar), då jag menar att kvinnor med funktionshinder i flera avseenden befinner sig i en mer utsatt position i vårt samhälle. De citat jag anför kommer, om inget annat anges, från intervjuer som jag gjort med vuxna kvinnor med företrädesvis fysiskt synliga funktionshinder. Deras namn är fingerade.

Möjligen invänder någon att det numera vidtas en rad jämställdhetsåtgärder i det välmenande syftet att underlätta för personer med funktionshinder. Jag vill dock hävda att funktionshinder i jämställdhetsfrågor främst beaktas utifrån ett *tillgänglighetsperspektiv*: personer som behöver extra stöd i form av tekniska och/eller mänskliga hjälpmedel. Ser man till utbildningsområdet har det tvivelsutan gjorts, och görs, en rad viktiga insatser för att öka tillgängligheten exempelvis till högre studier. Det finns numera hjälp, alltifrån lässtöd, mentorer och hörslingor, till speciella rullstolsplatser och datorprogram som underlättar inlärandet. Även på politisk nivå är det en självklarhet att samhället skall göra det möjligt för personer med funktionshinder att leva ett liv både som- och i gemenskap med andra icke-funktionshindrade män och kvinnor enligt den så kallade normaliseringsprincipen², vilket är en självskriven rättighet (Nirje 2003). Att fokusera på tillgänglighet kan ses som ett led i en tilltagande demokratiseringsprocess, där även personer med funktionshinder får tillgång till inflytande och makt i samhället. Samtidigt ställer jag mig frågan i vilken utsträckning personer med funktionshinder blir integrerade i jämställdhetsarbetet, så att det inte bara blir en acceptabel fasad eller en kategori i raden av förbisedda eller åsidosatta grupper. Hur undervisar man på universitetet i frågor som rör t.ex. funktionalitet, bemötande och normskapande, inte minst för alla de studenter som i sin framtida yrkesutövning kommer att hantera ärenden eller frågor, där personer med olika funktionshinder är berörda?

Vad jag efterlyser är ett medvetet normkritiskt problematiserande av idén om en funktionsduglig kropp (the ability norm) (Garland Thomson 2004, Malmberg 2008), vilken i hög grad ligger till grund för ett västerländskt tänkande, handlande och bemötande. Och alldeles specifikt vill jag undersöka vad detta innebär ur ett könskritiskt maktperspektiv. Om du har en funktionsoduglig kropp, det må gälla i fysiskt, mentalt, kommunikativt eller exempelvis

kognitivt avseende, kan det innebära att du inte har full eller delvis kännedom om gällande normer, vare sig det rör mer konkreta frågor som t.ex. arbetsliv och utbildning eller mer subtila och svårdefinierade frågor som exempelvis sexualitet och attraktionskraft. Flickan i det inledande rättsfallet får illustrera vad jag syftar på: hon har fått tillgång till gymnasieutbildning, men hon har ställts utanför kunskap om gällande normsystem, vilket jag kommer att ge exempel på.

Minoritetsfråga?

En inte ovanlig föreställning är att personer med funktionshinder skulle utgöra en förhållandevis liten population i vårt samhälle. Kvantitet är självfallet inte ett giltigt skäl att exkludera en grupp eller ett problem, men minoritetsargument är inte ovanliga för att motivera eller urskulda varför en grupp eller en kategori inte prioriteras i olika sammanhang oavsett dess numerära antal. Ifråga om personer med funktionshinder rör det sig inte om ett oansenligt antal i vårt samhälle. Det är förvisso svårt att mer exakt ange hur många personer som skall räknas som funktionshindrade, vilket bland annat beror på ett definitionsproblem. Hur bestäms arten och graden av en funktionsnedsättning? Dessutom kan en person med funktionshinder inte sällan utveckla flera funktionsnedsättningar under sitt liv, vilket anses försvara kategoriseringen. En vanlig siffra är att det i Sverige är minst ca 1,2 miljoner personer i vuxen ålder som har blivit diagnostiserade som funktionshindrade, varav knappt 700 000 är kvinnor. Det betyder lågt räknat ca 15 procent av den vuxna befolkningen mellan 16 och 85 år, enligt Statistiska centralbyrån.

Beräkningarna ovan gäller den vuxna populationen av personer med funktionshinder och innefattar därmed inte barn. Den gängse åldersgränsen mellan barn och vuxna komplieras av att denna varierar. 15 år relateras till att man då blir straffmyndig och 18 år till att man är myndig, men är man funktionshindrad finns även gränsen 21 år då sarskoleplikten upphör och vilket utgör gränsen för barn- och ungdomsomsorg inom kommunala LSS-verksamheter.³ I fallet ovan var flickan vid våldtäkten inte fyllda 18 år, således inte längre ett barn i samhällets ögon, men hennes utvecklingsstörning gör att hon var på en tolvårigs nivå och att hon i själva verket var ett minderårigt barn. Den svåra frågan är hur man hanterar åldersvariabeln eller omvänt formulerat, hur den gängse åldersindelningen leder till problem när man har ett visst funktionshinder. Ett exempel är att olika studier visar att som kvinna

och funktionshindrad utsätts man oftare för olika former av sexuella övergrepp och det redan som barn. Detta är viktigt att diskutera vid exempelvis fall av sexualiserat våld, inte minst ur ett rättsligt perspektiv, men även mer generellt när frågor kring utsatthet belyses. Den fysiska åldern gör att hon kan komma att bedömas som (ung) vuxen medan hon i själva verket borde behandlas som minderårig, vilket jag menar att det inledande rättsfallet är ett exempel på.

Utsatt men inte prioriterad

Forskningen har tydligt visat att livsvillkoren genomgående är sämre för personer med olika funktionshinder både ifråga om utbildning, ekonomi och social tillgänglighet. Ser man till arbetsmarknaden återfinns personer med funktionshinder vanligen i låglöne- och lågstatusarbeten.⁴ Hur ofta ser vi en kvinna, eller en man för den delen, med en funktionsnedsättning i en ledande befattning? Om det förekommer blir hon eller han vanligen främst sedd eller beskriven utifrån sin funktionsnedsättning och inte sin position eller kompetens. Undersökningar har också visat att ensamhet och isolering för många är en vanlig livssituation (se t.ex. Handu 2005). Detta är faktorer som vi idag vet medför ökad risk att utsättas för brott och övergrepp (Hendey och Pascall 1998). En alldeles speciellt sårbar kategori är kvinnor med psykiska funktionshinder, som inte sällan hamnar i gränslandet mellan missbruksvård, psykiatri och handikappomsorg (Bengtsson-Tops 2004). Att ha en god ekonomi, bra utbildning och finnas på alla nivåer i arbetslivet är centralt för att ha inflytande och auktoritet, även i det sociala livet. Det gäller också i rättsliga sammanhang.

Den samhälleliga utsattheten är en faktor som enbart i sig borde leda till att personer med funktionshinder blir prioriterade i klassiska jämställdhetsfrågor. Förvisso kan det hävdas att kvinnor med funktionshinder uppmärksammas som en marginaliserad och diskriminerad grupp i samhället, men jag vill hävda att fokus i jämställdhetssammanhang helt klart ligger på icke-funktionshindrade kvinnor - och män. Ett exempel är den statistik som visar på kvinnors positioner i samhället, där kvinnor med funktionshinder inte finns medtagna. Det gäller även i diskussioner kring det kvinnliga könets underordning.

Det är ställt utom allt tvivel att den samhälleliga marginaliseringen och diskrimineringen har relevans och att den både kan och ska förändras, och som yttersta mål elimineras, bland annat genom ett riktat jämställdhetsarbete. En funktionsnedsatt kropp får inte

innebära att möjligheterna till en god livssituation är sämre. Både tillgänglighetsperspektivet och marginaliseringsperspektivet är därför centrala och skall ges prioritet, men problemet, som jag ser det, är att funktionshindret riskerar att bli både orsak till och konsekvens av marginaliseringen. Genom det sätt på vilket samhället är organiserat görs den funktionsodugliga kroppen till ett funktionshinder. Funktionshindret innebär i sin tur en utsatt position som leder till marginalisering och diskriminering. Samtidigt finns marginaliseringen inbyggd i föreställningar och attityder (representationer) kring att vara funktionshindrad och genom att inte problematiseras leder dessa till att marginaliseringen ständigt manifesteras.

Ett annat allvarligt problem med att personer med funktionshinder främst diskuteras som en marginaliserad och diskriminerad grupp är att dessa tenderar att beaktas och betraktas som en *homogen* kategori. Rullstolen får vanligen stå som en samlande symbol för denna stora grupp kvinnor och män; en symbol som i sig även förstärker en, låt mig kalla det för en inomkategoriserande, homogenisering. Långt ifrån alla personer med funktionshinder är rullstolsburna och dessa blir inte hjälpta av insatser som underlättar exempelvis framkomligheten eller tillgängligheten med hjälp av en rullstol. Personer med funktionshinder är lika heterogena som icke-funktionshindrade, inte bara ifråga om art och grad av funktionsnedsättningen, utan även utifrån gängse kriterier som kön, ålder, etnicitet, ras, liksom social bakgrund och sexuell tillhörighet. Villkoren skiljer sig åt precis som för icke-funktionshindrade personer. Homogeniseringen kan innebära en anonymisering som i sin tur förstärker en objektifierande hållning till och ett fråntagande av makt och auktoritet för personer med funktionshinder.

Kulturella representationer av att vara kvinna och funktionshindrad

Ett ytterligare problem, som jag vill lyfta fram, och vilket också är relaterat till den normerande idén om den funktionsdugliga kroppen, är *de kulturella representationer* som är associerade till att vara kvinna och funktionshindrad i vårt samhälle. Dessa utmärks av attribut som inte sällan bär en tydlig prägel av att ha rent pejorativa associationer: man ses som passiv, improduktiv, i negativ mening beroende, ja till och med dum och ful. Hur ofta hör man inte uttryck som "jag är ju en riktig cp" (det vill säga urskuldande för att man gjort något dumt) eller "hon är ju Asperger eller en ADHD" och därmed vill man förminska personens kompetens. Inte minst har många kvinnor med olika former av funktionshinder på olika

nivåer internaliserat bilden av att de per definition inte duger eller räcker till, vilket i sin tur förstärks av att de i samhället blir bemötta och sedda utifrån rådande negativa attityder. Karin, en av de kvinnor som jag intervjuat, får ge uttryck för en vanlig uppfattning som jag menar kan illustrera hur rådande representationer inverkar på hur den egna identiteten konstrueras utifrån de negativa attributen trots att verkligheten är den motsatta. Karin har aldrig tyckt om sin kropp. Det har hon aldrig gjort. "Aldrig någonsin. Och det är det mest traumatiska." Det beror enligt henne på att det ben som drabbades av polio i unga år är så:

jädra jättesmalt i jämförelse med det andra, jag har aldrig räckt till kroppsligt...//..jag har nog aldrig sett mig själv som jag egentligen ser ut //jag kan inte se själv, jag kan inte acceptera det...det är nog att jag på något sätt föraktar [mitt] trasiga ben, snea fot. Jag kan inte förlika mig med det o det är...nog en del av mig bara, tyvärr.

Jag vill också lyfta fram en annan viktig aspekt av de representationer, som är associerade till att vara kvinna och funktionshindrad, och som borde göra det angeläget att inbegripa dessa i frågor om jämställdhet nämligen *som kön och som kvinna* (Malmberg 2008).

Centralt i jämställdhetsarbetet är frågan om kvinnors underordning och bristande maktposition, vilket bygger på ett ur könsperspektiv definierat annanskap vilket är relaterat till det manliga könet. Men jag menar att i kategorin *kvinna* exkluderas kvinnor med funktionsnedsättning oavsett vilket uttryck och vilken form denna tar sig. Annanskap ges därmed en ytterligare underordnad och marginaliserad könsposition om man är kvinna och har ett funktionshinder. Detta annanskap innebär att man tillskrivs ett tredje kön, som är underställt både det kvinnliga och det manliga könet – en vanlig symbol för detta tillskrivna tredje kön är handikappoletter, som man ska dela med rullatorburna personer och blöjbarn.

Man försätts i en varken-eller-position och reduceras till ett det, en rullstol, en autism eller en polio, dvs. själva funktionsnedsättningen eller hjälpmedlet. Man görs till – och behandlas som – ett objekt, ett ting, ett funktionshinder. Karin, som sedan vuxen ålder är rullstolsburen, beskriver hur hon ofta blir bemött då hon rör sig ute i samhället:

Så fort du kommer in i ett rum och du sitter i en rullstol så är du dömd...man har satt en stämpel på dig direkt och då måste du överbevisa det hela tiden: jag är!

En annan vanlig situation uppstår när hon är ute med sin assistent och handlar. När de är på väg till kassan måste hon hela tiden förbereda sig:

Hallå, se mig. Tala till mig. Här står det inte dum! Det kräver energi, alltså fruktansvärt mycket energi. Vi är ett lovligt byte att prata diagnoser med //att bli ifrågasatta.

Jag vill uttrycka det som att könsdimensionen för en kvinna med funktionshinder är villkorad. För att räknas som kvinna skall man inte ställa krav och göra sin röst hörd utan leva upp till de negativa representationerna – då tillåts man att vara kvinna. Anna, en annan av de kvinnor jag intervjuat, är rullstolsburen sedan barndomen. Hon menar att:

[Det] finns så stereotypa uppfattningar hur en tjej i rullstol ska vara: snäll, tacksam, inte så högljudd.

Enligt Anna måste man som kvinna med funktionshinder alltid prestera så mycket mer och vara så mycket duktigare, utan att få något erkännande. Dock blir man aldrig en kvinna med stort K. Som funktionshindrad och kvinna åtnjuter man inga beundrande blickar utan blir, om man ens blir sedd, utsatt för stirrande och inte alla gånger rumsrena tillmälen. När jag samtalade med Anna om vad som för henne är svårt med att vara funktionshindrad säger hon: "att folk glor så in i vassen..då menar jag inte tittar utan g l o r". Hon berättar om hur hon blev bemött av gynekologen efter en livsnödvändig abort: "är det nödvändigt att ha sex när man är 37 år och ser ut som du...*det* tog alltså". Hon ger flera exempel på hur även personer som står henne nära kan "slänga ur sig", rakt i ansiktet på henne att de inte "vill bli som du".

Jag vill hävda att annanskapet, objektifieringen och den villkorade könspositionen är relaterade till eller snarare konsekvenser av den rådande västerländska normen, kroppsnormalitet. Har man en kropp som på grund av en synlig eller mental funktionsnedsättning inte är förenlig med den ideala kroppsnormaliteten, utestängs man också från eller är som kvinna förnekad den reproduktiva kompetens som anses vara självskriven för icke-funktionshindrade kvinnor. Den omsorgsideologi – förvisso traditionell och stereotyp – som tillskrivs moders- och hustrurollen anses inte förenlig med en kropp som betraktas som funktionsoduglig. Detta utestängande, om än inte explicit uttalat, förstärker annanskapet och den marginalisering som kroppsnormalitet innebär.

Jag vill genast understryka att kvinnor med funktionsnedsättning med all rätt tydligt har visat det ohållbara i denna ideologi. Det är för dem lika självklart att bejaka sin sexualitet och skaffa familj och barn som att finnas ute på arbetsmarknaden och skaffa sig en utbildning. Som funktionshindrad och kvinna finns det ingen motsättning i att vara en kvinna som gör sin röst hörd och tar plats samtidigt som man tillåts bejaka en traditionell kvinnoroll. Det innebär dock ofta att man stöter på motstånd, men som Karin uttrycker det:

Hur mycket jag än är ute kommer jag alltid att bli sedd som annorlunda, men jag banar samtidigt väg och det inte bara för tjejer och killar som kroppsligt är som jag eller som är aktiva som jag utan det banar väg för alla funktionshinder även de som är förvridna, krumma och eländiga och som jag vet har en enorm värme och mycket att ge, men det skrämmer, det skrämmer andra människor.

De kulturella representationerna är uttryck för stereotyper, generaliseringar och fördomar och skall som sådana med kraft avfärdas och motsägas. Att inte ifrågasätta representationerna utan ständigt reproducera dem kan resultera i ett bekräftande och en förstärkning av deras giltighet, vilket i sin tur kan innebära ett vidmakthållande av ett status quo som marginaliserad och diskriminerad. Återigen, detta är inte skäl för ett accepterande av rådande negativa attityder, men frågan är om det ständiga talet om marginalisering och diskriminering i stället kan leda till en stigmatisering. Det är därför viktigt att synliggöra och beakta betydelsen av representationer i integreringsarbetet vare sig det rör arbetslivet, utbildning eller exempelvis sociala sammanhang. Villkoren och regelverken är, vill jag hävda, formulerade utifrån ett perspektiv som bygger på normen om en funktionsduglig kropp. Normen gör därmed skillnad och verkar exkluderande, vilket samtidigt förstärker görandet av personer med funktionshinder till "de andra".

"Man gör ju henne bara en tjänst"

Ett område, där kvinnor med olika funktionshinder kanske är speciellt utsatta och sårbara, är *sexualitet*. Män med funktionshinder är i detta avseende, menar jag, inte lika stigmatiserade. Som man och funktionshindrad har man en sexualitet även om det finns begränsningar i hur denna tillåts att komma till uttryck. Däremot är kvinnor med funktionshinder associerade med föreställningar att de per definition är asexuella eller översexuella. Enligt Sumi Colligan är det som om sexualitet är reserverat för heterosexuella, symmetriska och könsspecifika

kroppar (Colligan 2004) och Anne Finger – båda feministiska handikappforskare – menar också att sexualitet är källan till den svåraste smärtan för kvinnor med funktionshinder (Finger 1991). Funktionsoduglighet är utifrån kroppsnormalitet inte förenligt med attraktivitet (i ordets breda bemärkelse) och sexualitet. Detta framhålls också av queer-forskaren Pat Califia, som i diskussioner kring prostitution menar att prostitution behövs för i samhället "icke attraktiva personer" (O'Connell Davidson 1998:89), till vilka hon räknar personer med funktionshinder.

Ifråga om sexualitet förefaller det som om arten av funktionsnedsättningen spelar en viss roll: asexualitet associeras oftare med en fysisk funktionsnedsättning, medan över- eller hypersexualitet mer knyts till kvinnor med ett mentalt, kognitivt eller psykiskt funktionshinder (jfr Engwall 2000). Att stämplas som asexuell innebär att förnekas sin sexualitet i bemärkelsen att tillskrivas en oförmåga att känna sexuell lust och begär, underförstått att man varken vill eller kan ha en sexuell relation med någon. Harlan Hahn beskriver detta som att kvinnor med funktionshinder ses som asexuellt objektifierade (i Garland Thomson 1997). Det förstärker en infantil syn på att vara kvinna och funktionshindrad. Detta i sin tur innebär att som kvinna fråntas rätten till ett vuxenliv, liksom behovet av sociosexuella relationer. Hit hör även rätten till lesbiska, bisexuella eller andra sexuella relationer. På samma gång förefaller det inte som om en lesbisk eller queer identifikation ses som ett större problem då man, utifrån den icke-sexuella representationen, som funktionshindrad och kvinna inte uppfattas som ett direkt hot mot den rådande heteronormativa ordningen.

Den tillskrivna asexualiteten har samtidigt inte skyddat kvinnor med olika funktionsnedsättningar från att utsättas för sexuella övergrepp och sexualiserat våld i dess olika former. Både svenska och internationella undersökningar visar att ca 70 procent av kvinnor med i synnerhet psykiska, kognitiva eller kommunikativa funktionsnedsättningar uppger att de någon gång utsatts för sexuella övergrepp (se till exempel. Elman 2005, Bengtsson-Tops 2004, Handu 2007).⁵ Det är fler än vad som t.ex. framkom i den stora omfångsundersökningen *Slagen dam* (Lundgren med flera 2001). Risken anses vara två till tio gånger större för en kvinna med funktionshinder att utsättas för någon eller flera former av sexualiserat våld än för en icke funktionshindrad kvinna (Rivers-Moore 2000). Trots den kunskap, som finns om sexuellt våld, vill jag hävda att kvinnor med funktionshinder inte ingår i de politiska

satsningarna på kvinnofrid och inte heller i jämställdhetssammanhang där sexualiserat våld lyfts fram.

Även om det finns förenande faktorer för hur icke funktionshinderade kvinnor blir utsatta för sexuellt våld, finns också viktiga skillnader. En sådan är att de sexuella övergreppen oftare börjar redan i unga år. Det sexuella våldet riktas vidare mot själva funktionsnedsättningen, då förövaren är klar över att denna i flera avseenden gör kvinnan sårbar. Om kvinnan exempelvis har ett rörelsehinder är hennes möjligheter vanligen små eller rentav obefintliga att värja sig mot förövaren. När Karin utsattes för en grov våldtäkt av en för henne okänd förövare, som hotat henne med kniv och även skurit sönder hennes underliv med en ljusstake, var hennes reaktion:

Det jag förbannade mest var... att jag inte kunde försvara mig [på grund av polion min anm.] Vad jag hatade den [polion] för jag kunde ju inte slå honom, jag kunde inte sparka honom.

Det sexualiserade våldet kombineras också med andra former av exempelvis psykiskt våld. Om kvinnan är synskadad kan förövaren möblera om så att hon inte finner sina saker eller ramlar och gör sig illa då hon inte hittar något stöd; ett annat vanligt uttryck för detta våld är att man tar bort hennes tekniska stöd såsom rullstolen eller kryckorna eller gömmer hennes medicin. I undersökningen *Våga se* berättar en kvinna som är svårt rörelsehindrad att hon använder en lift för att klara hygien. Hennes man kunde i ilska lämna henne hängande i liften och gå hemifrån. Han kunde också flytta telefonen så att hon inte kunde nå fram till den (Finndahl 2001).

Våldet kan även vara emotionellt. "Glåporden kan komma när man minst anar det, likaså slag och sparkar" (Finndahl 2001:27). Förövaren kan utöva hot och utpressning mot kvinnan för att förhindra att hon gör en anmälan. Det kan även handla om ekonomiskt våld som stöld av pengar eller annat, vilket leder till att kvinnan saknar medel om hon vill bryta sig ur relationen.

Vanligen är förövaren en man, men det kan även vara en kvinna. Det kan röra sig om en partner eller en anhörig, men även någon ur personalen eller yrkespersoner såsom en god man eller färdtjänstchaufför. Inte minst synskadade kvinnor har erfarenheter av att vissa chaufförer verkar tycka att det är "fritt fram att tafsa" på kvinnor med en funktionsnedsättning. Motiveringen kan vara att de vet vad "sådana som hon behöver i sexväg" (Finndahl

2001:32). Oavsett vem som är förövare har hon eller han det gemensamt att kvinnan på något sätt står i en stark beroendeställning till förövaren, vilket försvårar både en anmälan och att bryta sig loss från relationen. Detta beroende anser jag är en allvarligt försvårande faktor i samband med sexualiserat våld, en faktor som ofta underskattas eller inte beaktas i diskussioner kring dessa kvinnors utsatthet.

Det finns en uppfattning, som jag menar hör samman med föreställningarna om icke-sexualitet, nämligen att som funktionshindrad blir man överhuvudtaget inte utsatt för sexuella övergrepp – man vill inte förgripa sig mot någon som har en funktionsnedsättning (Carlsson 2007). En sådan föreställning är kopplad till empati – en kvinna med funktionshinder är redan i sig sårbar och därför "skyddas" hon från övergrepp. Det kan även förklaras med att en funktionshindrad kropp uppfattas som motbjudande att förgripa sig på. Oavsett motivering har detta lett till att man helt enkelt inte tror på hennes berättelser (Finndahl 2001).

En annan utbredd föreställning är att som funktionshindrad saknar man förmåga att uppleva en brottslig handling, vare sig fysiskt eller känslomässigt. Därför spelar det ingen roll att man förgriper sig på en kvinna med funktionshinder. Man gör bara en sådan kvinna en tjänst, för ingen annan vill ju ha henne, vilket man inte drar sig för att säga offentligt eller till och med använda som försvar för sin handling (Finndahl 2001).

Vad jag menar är att dessa till synes motstridiga uppfattningar bottnar, utifrån normen om funktionsduglighet, i uppfattningen om det annanskap som jag ovan lyft fram. Genom att objektifiera kvinnor med funktionshinder konstrueras en logik enligt vilken det inte är en människa, som man(nen) förgriper sig på utan ett objekt och därmed är handlingen inte att betrakta som brottslig. Men man förgriper sig inte på ett objekt eller ett ting utan en individ med ett tydligt kvinnligt kön i begreppets dubbla mening. Det är därför, enligt min mening, viktigt att ställa sig frågan vad normen kring funktionsodugliga kroppar står för och vilka konsekvenser denna norm medför. Att som funktionshindrad och kvinna ha en könsidentitet och en sexualitet är odiskutabelt. Men som ett moment 22 vänds denna självklara rätt emot en kvinna med funktionshinder: om hon bejakar sin sexualitet har hon säkert också gått med på sexualiteten i övergreppssituationen eller så spelar inte övergreppet någon roll.

För att återknyta till det inledande våldtäktsfallet: Jag menar att motiveringarna till att åtalet skall ogillas återspeglar ett kroppsnormativt tänkande. I domen framhålls att

även den som är psykiskt störd har rätt till ett sexualliv och skall kunna ha samlag utan att partnern gör sig skyldig till brott (Dom B 745-09:8).

Jag tolkar detta som att en liberal syn på sexualitet inte bara gäller för icke funktionshindrade flickor, vilket är positivt. Samtidigt finns, enligt min mening, ett outtalat stråk av en tillskriven översexualitet hos flickan. Hon har sex med flera partners, och de träffas enbart för att ha sex. Vad som skiljer denna gång från de övriga är att det nu förekommer alkohol, vilket inte var *nödvändigt* tidigare (Dom 745-09:10). Denna sexualitet är i linje med föreställningen om översexualitet, vilken underförstått gör, att det är "tillåtet" att förgripa sig sexuellt på flickan, men även att den liberala synen på sexualitet inte förefaller gälla i praktiken. Domens motivering, att alkohol inte tidigare varit nödvändigt för att flickan skall ha sex, innebär även att ett implicit krav nu föreligger, vilket i sig borde styrka att det handlar om en våldtäkt.

En normativ syn på sexualitet återfinns även, menar jag, i integritetsargumentet. Hur är det möjligt för en flicka, oavsett om hon har ett funktionshinder eller inte, att kunna värna om sin integritet när hon likt målsägaren är försatt i ett redlöst tillstånd och befinner sig i en hotfull situation? Här läggs ett i våldtäktssammanhang klassiskt ansvar på den kvinnliga parten; ett ansvar som reflekterar en stereotyp syn på kön och som bortser från en rådande könsmaktordning. Motiveringen förutsätter dessutom att flickan vet var gränsen för den sexuella integriteten går, vilket inte är självklart.

Hon har en lindrig utvecklingsstörning men det är inte visat att hon på grund av denna, eller i kombination med hennes berusning, inte kunde värna om sin sexuella identitet (Dom 945-09:10).

Här menar jag återspeglas att flickan bedöms som om hon har denna kunskap, en kunskap som en icke-funktionshindrad flicka förutsätts ha fått, men som inte är given om man har ett funktionshinder (Malmberg 1996). Lika allvarligt är att flickan inte bedöms som det barn hon är (utifrån den mentala nivån) utan att rätten ställer integritetskraven utifrån hennes faktiska ålder.

Det finns en skevhet även ifråga om motiveringen till att det inte föreligger en hotbild:

I detta fall hade målsäganden kommit överens med x om att komma hem till honom och hon valde medvetet att inte tala om detta för sin mamma. Det har därför inte visat sig att situationen varit hotfull för

målsäganden på grund av att det varit flera gärningsmän eller att hon varit rädd för x och hans hund (Dom B 745-09:10).

Ses det inte som en självklar rätt för en 17-årig flicka att inte berätta för sin mamma att man träffar någon av motsatt kön? Eller gäller det inte om man har en funktionsnedsättning?

Men situationen kan också förklaras utifrån hennes starka rädsla, som kan relateras till den hotbild som föreligger. I domen har det slagits fast att flickan är uttalat rädd för såväl en av förövarna som dennes hund, vilken bitit henne vid ett tillfälle. Detta har hon berättat för den kvinnliga polis som kallats till platsen (Dom B 745-09: 9). Denna rädsla förefaller inte ha giltighet, inte heller att rädslan kan ses som ett uttryck för den underordning och den situation av maktlöshet som brottsoffret i detta fall befinner sig i både som kvinna och som funktionshindrad.

Jag ställer mig frågan om toleransen och normerna för vad som tillåts ske om man är funktionshindrad är desamma som för icke-funktionshindrade personer. Sociologen Astrid Kubis har visat att det finns ett slags "rättsfria zoner" med vilket hon avser sociala arenor, där gängse rättsregler är satta ur funktion så att olika övergrepp tillåts förekomma (Kubis 2001). Detta kan som jag ser det kopplas till det rådande normsystemet, vilket tar sin utgångspunkt i det normala i att vara funktionsduglig.

Jag vill även hävda att flickans utvecklingsstörning har betydelse, vilket alltså fastslås i domen samtidigt som det inte anses påverka utfallet. Det är betydligt svårare för en målsägare med någon form av kognitivt, psykiskt eller kommunikativt funktionshinder både att hävda och få respekt för sin person. Man betraktas inte som en fullvärdig individ, utan snarare som ett avhumaniserat objekt. Dessutom visar undersökningar att det är svårare att berätta och beskriva vad som hänt i rättsliga sammanhang (Malmberg och Färm 2008). Funktionshindret kan i sig härigenom bidra till ett försämrat bevisunderlag.

Jag har med utgångspunkt i ett rättsfall önskat belysa att det inte räcker med ett kvantitativt tillgänglighetsperspektiv i jämställdhetsarbetet. Det gäller även i frågor kring marginalisering och diskriminering. Kunskap behövs om det normsystem som både implicit och explicit gör den kroppsnormativa eller funktionsdugliga kroppen till det självklara, det normala, och utifrån vilken föreställningar, attityder, värderingar och normer baserar sig på. Kunskap behövs också om vilka konsekvenser detta normsystem får genom marginaliseringen och diskrimineringen för personer med olika funktionshinder – om de blir sedda,

bemötta och bedömda utifrån en funktionsduglighetsnorm. Det är normsystemet som ska integrera personer med olika funktionshinder, inte det motsatta. I annat fall förlorar jämställdhetsarbetet i trovärdighet. Det behövs därför kunskap både om vad som leder till skillnad och vad som gör skillnad i termer av förändring. Denna kunskap skall även vara självskriven i berörda utbildningar.

Noter

1. Jag väljer att främst använda mig av beteckningen "funktionshinder" och då inkludera såväl sociala och fysiska som kulturella aspekter, medan "funktionsnedsättning" mer är knutet till den kroppsliga aspekten utan att reduceras till biologiska faktorer. För en diskussion hänvisar jag till Grönvik 2007.
2. Normaliseringsprincipen formulerades av Bengt Nirje och avser att personer med funktionshinder ska ha rätt till samma levnadsvillkor som icke-funktionshindrade.
3. LSS står för Lagen om stöd och service för vissa funktionshindrade.
4. Se den tidigare myndigheten Handikappombudsmannens webbplats under Statistik: www.ho.se, av vilken det framgår hur situationen ser ut både i arbetslivet och inom utbildning.
5. För en kunskapsöversikt hänvisas till Malmberg och Färm, 2008.

Referenser

Bengtsson-Tops, Anita (2004) *Vi är många. Övergriper mot kvinnor som använder psykiatri. En omfångsstudie*. Stockholm: Riksförbundet för social och mental hälsa (RSMH).

Carlsson, Barbro (2007) Myter. I *Personalens åtgärder vid misstankar om övergrepp mot vuxna personer med utvecklingsstörning och/eller autismspektrumstörning* (2006). Opublicerat material från Rådgivningsgruppen i Mellersta Skåne kring utvecklingsstörning och övergrepp.

Colligan, Sumi (2004) Why the Intersexed Shouldn't be fixed? Insights from Queer Theory and Disability Studies. I Smith, Bonnie G. och Beth Hutchison (red.) *Gendering Disability*. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press cop.

Davidson, Julia O'Connell (1998) The Rights and Wrongs of Prostitution. *Hypathia, Philosophies of Love and Work*, Vol. 17, (2).

Elman, Amy (2005) *Confronting the Sexual Abuse of Women with Disabilities*. National Online Resource Center on Violence Against Women. National Resource Center on Domestic Violence, Harrisburg, Pennsylvania.

- Engwall, Kristina (2000) *Asociala och imbecilla. Kvinnorna på Västra Mark 1931-1967*. Avhandling. Örebro: Örebro studies in history I.
- Finger, Anne (1991) *Past Due: A Story of Disability, Pregnancy and Birth*. London: The Woman's Press.
- Finndahl, Kerstin (2001) *Våga se. En studie om förekomsten av våld mot kvinnor med funktionshinder*. Stockholm: Forum - Kvinnor och handikapp.
- Thompson, Rose-Marie Garland (1997) Feminist Theory, the Body, and the Disabled Figure. I Davis, Lennard (red) *The Disability Reader*. London and New York: Routledge.
- Thompson, Rose-Marie Garland (2004) Integrating Disability. Transforming Feminist Theory. I Smith, Bonnie G. och Beth Hutchison (red.) *Gendering Disability*. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press cop.
- Grönvik, Lars (2007) *Definitions of Disability in Social Sciences. Methodological Perspectives*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Handu (2005) *Levnadsnivåundersökning 2005. En rapport om levnadsnivån för rörelsehindrade, hörselskadade, döva och synskadade personer*. Stockholm: Utredningsinstitutet Handu AB.
- Handu (2007) *Mäns våld mot kvinnor med funktionsnedsättning*. Stockholm: Utredningsinstitutet Handu AB.
- Hendey, Nicola och Gillian Pascall (1998) Gender violence and the threat of violence. *Disability & Society*, Vol. 13 (3).
- Kubis, Astrid (2001) Gruppbestaden – en rättsfri zon? *Handikappforskning pågår*, Nr. 1, Årg. 10.
- Lundgren, Eva m.fl. (2001) *Slagen dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige – en omfångsundersökning*. Umeå och Uppsala: Brottsoffermyndigheten och Uppsala universitet.
- Malmberg, Denise (1996) Höga klackar och rullstol. En könsteoretisk studie av kvinnor med livslångt funktionshinder. *Kvinnovetenskaplig Tidskrift*, Nr. 3-4.
- Malmberg, Denise (2008) Bodynormativity. Reading the Representations of Disabled Female Bodies. I Bromseth, Janne, Lisa Folkmarsson Käll och Katarina Mattsson (red.) *Body claims*. Skrifter från Centrum för genusvetenskap 9. Uppsala: Uppsala universitet.
- Malmberg, Denise och Kerstin Färm (2008b) *Dolda brottsoffer. Polismyndighetens och socialtjänstens hantering av brott och övergrepp mot personer med funktionshinder*. Skrifter från Centrum för genusvetenskap/Crossroads of Knowledge 8. Uppsala: Uppsala universitet.

Nirje, Bengt (2003) *Normaliseringsprincipen*. Lund: Studentlitteratur.

Rivers-Moore, B. (2000) *Woman Abuse*. National Clearing House on Family Violence. Public Health Agency, Canada.

Thompson, Rosemarie Garland (1997) *Feminist Theory, the Body, and the Disabled Figure*. I Davis, Lennard (red) *The Disability Reader*. London and New York: Routledge.

Thompson, Rosemarie Garland (2004) *Integrating Disability. Transforming Feminist Theory*. I Smith, Bonnie G. och Beth Hutchison (red.) *Gendering Disability*. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press cop.

”Varför har du skägg?”Reflektioner över den nya diskrimineringsgrunden ”könsöverskridande identitet eller uttryck”

Anna Olovsdotter Lööv

Tonårskille - Varför har du skägg? Är du lesbisk, eller?

Kung - Varför har inte du skägg?

(I kön på Burger King, Uppsala, 2004)

Dialogen ovan utspelade sig i kön till kassan på hamburgerstället Burger King i Uppsala för några år sedan. I kön stod en grupp dragkings, ”kungar”, för att beställa hamburgare och bakom dem stod en grupp tonårskillar. Kungarna som hade pålimmat skägg i ansiktet och var klädda i ”manskkläder”, hade tidigare på dagen varit ute och fikat på en av Uppsalas nationer för att sedan prova kläder på herrklädesbutiken Brothers. De höll nu på att avsluta dagen med en burgare på Burger King. Kommentaren från killgänget om kungarnas mustascher får inleda den här texten om kvinnors erfarenheter av ”kungande” och de former av diskriminering som de som överskrider gränser för kön och sexualitet kan utsättas för. ”Kungande” – en försvenskning av det amerikanska ”drag kinging” – är medvetna iscensättningar av maskulinitet, ofta genom en användning av olika attribut såsom skägg och manligt kodade kläder. I den här artikeln tar jag kungarnas iscensättningar av maskulinitet som utgångspunkt för att diskutera den nya diskrimineringsgrunden ”könsöverskridande identitet eller uttryck”. Jag använder kungandet för att belysa hur genus regleras i dagens svenska samhälle och kultur och för att ställa frågor om vem som inkluderas i den nya diskrimineringsgrunden ”könsöverskridande identitet eller uttryck”.

Jag menar att kungande är ”praktiker” som illustrerar tanken om kön som görande, inte varande (Butler 1999). Min forskning om kungpraktiker och kungkultur är både ett led i en kartläggning av queerkulturella praktiker i Sverige, det queerforskaren Judith Halberstam kallar att skapa ett ”queert arkiv” (Halberstam 2005), och ett sätt att utforska hur genus och sexualitet konstrueras och regleras. Forskningen baserar sig på fältarbete i olika kungsammanhang såsom klubbar, fester, dragkingworkshops, kungtävlingar och scenshower. Fältarbetet har inkluderat deltagande observation under uppträdanden och workshops, samt intervjuer med kungar i olika delar av landet.

Könsöverskridande identitet eller uttryck – bakgrund

I januari 2009 förändrades Sveriges diskrimineringslagstiftning. Tidigare lagar som bland annat Jämställdhetslagen (1991:433) och Lagen om likabehandling av studenter i högskolan (2001:1286) slogs samman till en sammanhållen diskrimineringslagstiftning och i samband med det infördes även två nya diskrimineringsgrunder; ålder och könsöverskridande identitet eller uttryck (Diskrimineringsombudsmannen 2009a). Könsöverskridande identitet eller uttryck definieras i lagtexten som att "någon inte identifierar sig som kvinna eller man eller genom sin klädsel eller på annat sätt ger uttryck för att tillhöra ett annat kön" (Diskrimineringsombudsmannen 2009a) och är en av två så kallade minoritetsgrunder, där den andra är funktionshinder. Detta innebär att lagen inte omfattar alla, utan endast vissa (jämför till exempel med sexuell läggning där även heterosexuella innefattas av diskrimineringskyddet). I fallet med de två minoritetsgrunderna så innefattas endast dem med "funktionshinder" och dem med "könsöverskridande identitet eller uttryck". Lagens definition av "könsöverskridande identitet eller uttryck" såsom att någon "inte definierar sig som kvinna eller man" eller ger uttryck för att "tillhöra ett annat kön" är svårbegriplig. Vad innebär det att ge uttryck för att tillhöra "ett annat kön"? Vad innebär "könsöverskridande"? Vem iscensätter kön på "rätt" sätt? Och vem har rätten att definiera vem? Könsöverskridande identitet eller uttryck används ofta synonymt med begreppet "transpersoner" (Diskrimineringsombudsmannen 2009b).

Transperson är en översättning av det amerikanska "transgender". Transgender började användas i och med pamfletten *Transgender Liberation: A Movement Whose Time has Come* (1992) av författaren och transaktivisten Leslie Feinberg. Begreppet fungerar som ett samlande begrepp som möjliggör en gemensam transkamp (Stryker 2006:7). Transperson används synonymt med transgender som paraplybegrepp och syftar precis som Feinbergs transgender till att möjliggöra allianser mellan olika transpersoner. Transpersoner är ett paraplybegrepp som innefattar en mängd olika identiteter och uttryck (bland annat transvestiter, dragqueens och transsexuella), men är också en självidentifierad tillhörighet. Det finns en spänning i begreppet, särskilt om det sätts i relation till diskriminering. Hbt- och transorganisationer förespråkar självidentifikation, att vem som är transperson eller inte måste avgöras av personen själv (RFSL 2009a), samtidigt som diskriminering kan ske oavsett om personen själv identifierar sig som transperson. Den nya diskrimineringsgrunden brottas

med samma spänning då man kan fråga sig om "könsöverskridande identitet eller uttryck" kan användas för att fånga diskriminering på grund av att någon utför till exempel en kung-praktik, men inte har en transidentitet, eller om någon inte avsiktligt försöker uttrycka ett annat kön genom till exempel sin klädsel utan endast bär kläder som inte anses representativa för ett visst kön. Är denna person då könsöverskridande? Transsexuella inkluderas i transpersonbegreppet. Transsexuella hade dock redan innan införandet av den nya diskrimineringsgrunden ett diskrimineringskydd genom diskrimineringsgrunden "kön", som även omfattar transsexuella (Diskrimineringsombudsmannen 2009c).

HBT-begreppet (homosexuella, bisexuella, transpersoner) myntades av Greger Eman, chefredaktör för RFSL:s medlemstidning *Kom ut!* 2000 (RFSL 2009b) och transpersoner inkluderades år 2001 i RFSL:s målgrupp (RFSL 2009c). HBT myntades för att fylla ett behov av ett ord som skulle kunna ligga till grund för politiska allianser mellan homosexuella, bisexuella och transpersoner mot ett gemensamt förtryck utifrån heteronormativa antaganden om genus och sexualitet, dock med en tydlig betoning på skillnader mellan trans, som handlar om könsidentitet och könsuttryck, och homo- och bisexualitet som handlar om sexuell läggning.

Framväxandet av transpersonbegreppet möjliggjordes av en separation av just könsöverskridanden och sexualitet. Historikern Jens Rydström menar att det efter gayrörelsens separation av könsöverskridanden och samkönat begär på 1970-talet uppstod ett begreppsligt tomrum som transpersonbegreppet kunde fylla (Rydström 2008). Nya gränsdragningar, i det här fallet mellan sexuell läggning och könsidentitet/uttryck – skapade nya grunder för identifikation, men också för disciplinering. Inkluderandet av "könsöverskridande identitet eller uttryck" i diskrimineringslagstiftningen utgjorde en seger för HBT-rörelsen i Sverige som kämpat för att även transpersoner ska omfattas av diskrimineringskyddet, men formuleringen "könsöverskridande identitet eller uttryck" har kritiserats både av RFSL ungdom och av dåvarande Jämställdhetsombudsmannen Anne-Marie Bergström. De menar att lagen genom sin formulering och minoritetsinriktning tar normen som utgångspunkt och därigenom skapar avvikare. Genom ordvalet "könsöverskridande" så är utgångspunkten en norm och hur den "överskrids", inte att man gör kön på nya sätt (JämO 2008). Genom formuleringen fastläses en skillnad, och en dekonstruktion av normativa identiteter och uttryck

framställs som omöjlig. Samtidigt som lagen utgör en stor seger innebär den alltså också en disciplinering av kön där den binära könsuppfattningen ytterligare slås fast.

Transperspektiv på heteronormativitet

Heteronormativitet är enkelt uttryckt antagandet att alla är heterosexuella och att det naturliga sättet att leva är heterosexuellt. Med begreppet heteronormativitet åsyftas i forskningssammanhang de institutioner, strukturer, relationer och handlingar som vidmakthåller heterosexualitet som något enhetligt, naturligt och allomfattande. *Heteronormativitet grundar sig på en binär könsuppfattning och en hegemonisk heterosexuell norm. Heterosexualitet är aktivt normerande, och allt det som faller utanför stämplas som avvikande och är/blir därmed fel. Bestraffningarna rör sig från mer konkreta och handgripliga former som fängelsestraff och våld till mer svårgripbara uttryck som marginalisering, osynliggörande, stereotypisering, kulturell dominans och homofobi.* (Rosenberg 2002:100f., min kursivering)

Teatervetaren och professorn i genusvetenskap Tiina Rosenberg beskriver heteronormativitet som antagandet om heterosexualiteten som naturlig och allomfattande, och att detta bygger på tanken om binärt kön – att det finns två kön (Rosenberg 2002:100). Heterosexualitet och en binär könsuppfattning förutsätter varandra, och synen på kön som binärt skapar (och förutsätter) avvikare, det vill säga transpersoner.

Det som är gemensamt för olika transidentiteter och uttryck är att de på något sätt bryter mot det heteronormativa antagandet att det finns två kön och att en viss kropp ska uttrycka ett visst genus enligt modellen man-maskulinitet och kvinna-femininitet. Transidentiteter och transkroppar är obegripliga enligt den heterosexuella matrisens logik om relationen mellan kön, genus och begär där en manskropp förväntas uttrycka maskulinitet och attraheras av en kvinnokropp som uttrycker femininitet (Butler 1999). Den obegriplighet som transkroppar utgör bestraffas – ”we regularly punish those who fail to do their gender right” (Butler 1999:178) – och denna bestraffning sker på olika nivåer, alltifrån våld mot transpersoner i tunnelbanan till institutionaliserad bestraffning i form av förnekande av reproduktiva rättigheter till transsexuella (Bremer 2009) och kursvärderingar inom högskolan där ”kön” regleras inom en binär modell och gör transidentifikationerna omöjliga.

Ett exempel på institutionaliserad bestraffning av transpersoner är I.A.A.F:s (International Association of Athletics Federations) val att könstesta den sydafrikanska löparen Caster Semenya efter hennes VM-guldmedalj i Berlin sommaren 2009. På grund av hennes

maskulina genusuttryck valde I.A.A.F att testa Semenya för att säkerställa hennes kvinnliga kön (I.A.A.F, 2009). Semenyas könsidentitet underordnades tanken att kön kan lokaliseras i kromosomer och kropps-konstitution, och hennes maskulina genusuttryck skapade frågetecken kring hennes "egentliga" kön. Könstestet är ett uttryck för en disciplinering av kroppar där endast vissa kroppar kvalificerar sig som män eller kvinnor. Samtidigt öppnar det ju faktiskt upp för att det kan finnas fler kön än två, då möjligheten finns att I.A.A.F:s slutsats blir att Semenya varken är man eller kvinna. I detta fall leder det dock inte till en uppluckring av den binära könsmodellen utan snarare en patologisering av henne genom en medikalisering av hennes "tillstånd". Inom idrotten verkar det uppenbarligen inte finnas plats för transpersoner, utan de måste identifieras och särskiljas. Inom idrotten motiveras det med att det kan bli orättvist annars. Hur ser det ut för transpersoner på andra områden i samhället?

Heterosexualitet är den (ofta) osynliggjorda normativa sexuella läggningen som förutsätter homosexualitet som en "andra" att definiera sig emot. Begreppet heteronormativitet syftar till att synliggöra den heterosexuella normen. Genom att rikta fokus mot den heterosexuella normen, istället för mot de homosexuella "avvikarna", kan normen synliggöras som just en norm, och därigenom ifrågasättas. På senare tid har ett nytt begrepp börjat användas för att synliggöra (genom att benämna) normer för hur kön ska iscensättas. "Cisperson" är ett begrepp som används för att synliggöra positionen som icke-transperson (RFSL 2009d). En cisperson beskrivs i en rapport av RFSL ungdom som "den som inte identifierar sig som transperson", och att en "ciskvinna känner sig som och ser ut som en kvinna enligt samhällsnormen, har en kvinnokropp och är registrerad som kvinna i folkbokföringen" (Darj och Nathorst-Böös 2008). "Cis" är latin och betyder "på denna sidan, hitom, inom" (NE 2009a), medan trans betyder "på andra sidan av, över, till andra sidan, genom, fram igenom, befintlig på andra sidan" (NE 2009b). Begreppet "cisperson" (cisgender) har aktivistiska rötter. Den amerikanska akademikern och intersexaktivisten Emi Koyama skriver att hon lärde sig begreppet av transaktivister

who wanted to turn the table and define the words that describe non-transsexuals and non-transgenders rather than always being defined and described by them. By using the term "cissexual" and "cisgender," they de-centralize the dominant group, exposing it as merely one possible alternative rather than the "norm" against which trans people are defined. (Koyama 2002, min kursivering)

Begreppet "cisperson" kan användas för att synliggöra och göra det möjligt att tala om normen. Genom att använda ett ord som "cisperson" för att beskriva en viss relation mellan kön, genus och genusuttryck som annars ofta benämns som den "normala" så synliggörs detta som ett sätt att organisera kön på bland andra. Begreppet "cisperson" kan användas för att ifrågasätta det självklara i att relationen mellan kön, genus och genusuttryck ska se ut på ett visst sätt (manskropp-man-maskulinitet) och istället påpeka att detta är en norm som bygger på utdefinierandet av transpersoner som "de andra".

Transteoretikern Susan Stryker skriver i introduktionen till antologin *The Transgender Studies Reader* (2006) att det hon kallar Transgender Studies, och som kan översättas till "transstudier"¹ uppkom som en kritisk intervention i intersektionen mellan feministisk forskning, med dess utgångspunkt i den ibland oproblematiserade kategorin "kvinnor", och queerforskningens "homonormativitet" där "transfenomen" ofta kommit i skymundan av sexualiteten som den primära avvikelser från heteronormativiteten (Stryker 2006:7). Om queerforskningen framför allt fokuserar "queer skillnad" som härrör ur begär och sexualitet så är transstudiers fokus snarare identitet och förkroppsligande (embodiment) och "samtida genus levda komplexitet" (Stryker 2006:7). Transstudier fokuserar transpersoners liv och de högst påtagliga materiella konsekvenser av diskriminering som transpersoner upplever, och fokus ligger på den norm som utdefinierar transpersoner som de avvikande andra.²

Skapandet av transstudier som forskningsfält innebar en omorientering av fokus i tidigare forskning om transpersoner som antingen patologiska (medicin/psykologi) eller symboliska (litteraturvetenskap) till en mer empiriskt orienterad forskning om transpersoners erfarenheter och livsvillkor, eller som Stryker sammanfattar det – "'transperson' förflyttades från klinikerna till gatorna [...] och från representation till verklighet" (Stryker 2006:2).

Jämställdhetsarbetet har länge haft en stark ställning i Sverige och tanken om Sverige som jämställt utgör en del av den svenska nationella självbilden. Jämställdhetsarbetet bygger på antagandet om att det finns två kön – män och kvinnor – och målet är att de ska bli varandras jämlikar. Jämställdhetsarbetet har kritiserats för sina heterosexuella utgångspunkter (Dahl 2005), men vilka konsekvenser kan jämställdhet som praktik och mål få för transpersoner? Det praktiska jämställdhetsarbetet kan bidra till ett osynliggörande av transpersoner då dessa inte självklart kan inkluderas i ett arbete som utgår ifrån en binär könsmodell – transpersoners erfarenheter och livsvillkor exkluderas i ett jämställdhetsarbete som

baseras på en binär könsmodell där "kvinnor" är underordnade "män". Hur bedriver man ett jämställdhetsarbete samtidigt som man problematiserar den binära könsmodell som är arbetets utgångspunkt och som innebär en exkludering av transpersoner? Hur bedriver man ett anti-diskrimineringsarbete som baseras på en exkludering av en viss kategori av människor (transpersoner), utan att dessa samtidigt diskrimineras?

Kungande som genuspolitik

[...] jag vill visa andra 'titta va lätt det går att spela en könsroll'. Vilken du än väljer. Jag kan vara en Barbie, jag kan vara Ken, jag kan vara vilken som helst. Jag kan vara vilken könsroll som helst. För det är... könsroll är just en roll som innehåller attityder och drag och beteenden som är spel och som inte är äkta.

När en av mina intervjupersoner berättar om syftet med sin kungpraktik betonar hon de möjligheter dragandet har att tydliggöra hur kön är något som iscensätts. Hon vill visa andra hur lätt det är att iscensätta genus, och den variation av genusuttryck som finns tillgängliga för henne – "jag kan vara en Barbie, jag kan vara en Ken, jag kan vara vilken som helst" – och att de olika genusuttrycken också finns tillgängliga för andra. Hon vänder sig mot tanken om ett "äkta" kön, utan beskriver istället kön som olika roller hon kan agera.

Ett liknande resonemang förs av en annan kung jag har intervjuat. Hon säger att kungpraktiken kan vara ett sätt att

öppna andras ögon för att kön inte är så himla bestämt hur det ska vara, och att det just finns två kön och att det är bestämt vilket man är beroende på vad man är född som och sådär... att det liksom är något som man klär upp sig till och spelar upp för varandra.

Drag uttrycks i det här citatet som ett sätt att ifrågasätta förgivettagna relationer mellan det kön man tillskrivits vid födseln och det kön man identifierar sig med. Kungpraktiken blir ett sätt att synliggöra möjligheterna till att separera maskulinitet från en manlig kropp – och ett sätt att föra en kamp för erkännande av transpersoner.

En annan av mina intervjupersoner ser kungpraktiken som ett sätt att uppmärksamma begränsningar och regleringar av genus, men också förändringsmöjligheter. Hennes syfte med sin kungpraktik är

dels att göra folk uppmärksamma på att... jag är väldigt anti-essentialistisk helt enkelt... hur mycket det är vi faktiskt hela tiden

konstruerar av oss själva, för att jag tror att när folk blir uppmärksamma på det så kan man också rekonstruera sig själv eller ändra på saker och få tillgång till uttryck och egenskaper som man inte trodde att man fick använda. Det är nog mitt mål.

Kungpraktiker kan också ge upphov till ifrågasättanden av den naturaliserade relationen mellan män, maskulinitet och makt.

[...] män sjunker ju lite... jag menar, de har ju nån sorts upphöjd naturlig pondusposition... men nu när jag ser nån man med pondus som snackar... alltså jag kan ju bara skratta åt det... lite gulligt nästan att man tror att man är så naturlig... så här är man. Det känns som jag kan ta män på än mindre allvar.

Kungpraktiken placeras av mina intervjupersoner ofta inom ramen för en feministisk kamp där genusuttryck politiseras i syfte att synliggöra och göra motstånd mot heteronormativa regleringar av genus inom ramen för den heterosexuella matrisen. Då kungpraktiken är ett medvetet iscensättande av maskulinitet i ett politiskt syfte undrar jag vad detta har för implikationer för kungarnas inkludering i diskrimineringskyddet för individer med en könsöverskridande identitet eller uttryck.

Skägget är en kroppslig symbol för manlighet som ofta används i kungpraktiken. Kungandet är ett medvetet iscensättande av maskulinitet som innebär ett medvetet användande av attribut som i kombination med en kvinnokropp skapar ett stigma (Goffman 1965). En kung med skägg som inte godtas som man kan istället uppfattas som en kvinna med skägg. Att vara en skäggig kvinna är en stigmatiserad position i en kultur som hyllar kvinnlig hårlöshet. Kungarna placerar sig medvetet i en stigmatiserad position genom sitt bruk av ansiktsbehåring. Att medvetet använda stigman i ett politiskt syfte – att utsätta sig för en möjlig stigmatisering utan att vara ”tvungen” – och utan att maskuliniteten självklart refererar tillbaka till en (trans)identitet ställer också frågor om vem som omfattas av diskrimineringskyddet i och med den nya diskrimineringsgrunden.

Den nya diskrimineringsgrunden ”könsöverskridande identitet eller uttryck” kategoriserar individer. Genom att tänka med Michel Foucault så kan man fråga sig om lagen förutsätter igenkännbara subjekt och om det bara är som igenkännbar som du kan erkännas som diskriminerad.

This form of power that applies itself to immediate everyday life categorizes the individual, marks him by his own individuality, *attaches him to his own identity, imposes a law of truth on him that he must recognize and others have to recognize in him*. It is a form of power that makes individuals subjects. There are two meanings of the word subject: subject to someone else by control and dependence, and tied to his own identity by a conscience or self-knowledge. (Foucault 2000:331, min kursivering)

Lagen skulle kunna tolkas som ett uttryck för en makt som både kräver och skapar igenkännbara subjekt – igenkännbara både för sig själva och för andra. På samma gång som lagen ska skydda vissa subjekt så skapar den också vissa subjekt – de könsöverskridande subjekt som lagen ska omfatta. Lagen skapar gränser för vilka som ska inkluderas – och exkluderas. Diskrimineringslagstiftningen är till för att skydda individer mot diskriminering, men den skapar också sina ”skyddsvärda” subjekt. Det finns en inbyggd paradox i att ”transperson” uttrycker att det inte är självklart hur relationen mellan könsidentitet, kropp och genus upplevs och gestaltas, men att man samtidigt kan fråga sig om den nya diskrimineringsgrunden just kräver en stabilitet och en korrelation mellan upplevd transidentitet och uttryckt/synlig transidentitet.

Kungpraktiker och transidentiteter

En av mina intervjupersoner berättar för mig att hon har kommit på att hon är både transvestit och kung.

För att jag menar, för om man går till basen, vad ordet betyder, transvestism, så är det ju precis vad det är vi sysslar med. *Om man gör det i vardagen. Om det är så att man gör det för att man känner att man mår bra av det, och man känner att jag måste få göra det här. Jag blir ledsen om jag inte får göra det här. Då är det ju transvestism*. Då förstår jag inte varför man ska kalla det för något annat än vad det är, eller så. Sen kan man... sen ordet drag har ju blivit ett verb, att man dragar liksom. Det kan man ju få säga liksom. Det är ju ett jättebra ord. Men jag vill nog säga att jag är både dragking och transvestit. (min kursivering)

Hon beskriver transvestism som en vardagspraktik som man gör för sitt eget välbefinnandes skull. Våren 2009 strök Socialstyrelsen transvestism ur sin förteckning över psykiatriska diagnoser (Socialstyrelsen 2008). Transvestism har främst associerats med män som klär sig i kvinnokläder, och att definiera sig själv som transvestit blir för intervjupersonen ett sätt att

utvidga begreppet transvestism till att även innefatta kvinnor som klär sig i manskläder, men också ett sätt att höja den låga status som hon upplever att transvestiter, jämfört med kungar, har i HBT-världen.

Det är som att det är lågstatus att jag som kvinna ska kalla mig för transvestit, och då är det ändå lågstatus för att jag är kvinna och lågstatus en gång till att jag dessutom är transvestit dessutom, medans dragking är mer någonting positivt laddat. Att det finns en sån stathierarki i det, och det tycker jag är helt fel.

En annan av mina intervjupersoner för ett liknande resonemang om skillnaden mellan drag och transvestism. Hon drar gränsen mellan drag och transvestism vid att transvestiter inte klär ut sig utan är sig själva, medan hon dragar som en karaktär som inte är hon. Hon säger vidare att hon inte identifierar sig som transvestit eller transsexuell "fast det är möjligt att det kan tolkas så av andra". Kungpraktiken kan tolkas som ett uttryck för en transidentitet, men praktiken/uttrycket refererar inte självklart tillbaka till en identitet.

Det är skillnad mellan att komma ut som flata på jobbet och att vara öppen med andra queera praktiker såsom kungande, berättar en kung i en intervju.

Jag tror inte att det liksom skadar mig att komma ut som flata eller bi egentligen. Alltså, jag tror att det kan göra det, men jag tror inte att det är så stor risk. Men däremot att liksom, mer andra queera praktiker tänker jag kan vara mer så där, ja, att de kanske kan... ju mer, ju mer perverst desto värre på arbetsmarknaden. [...] Att det verkar som att i alla fall i vissa sammanhang finns det krav på att man på nåt ska vara representativ i ens privatliv om man ska ha ett jobb.

Den "queera skillnad" som gör skillnad är den som är kopplad till genus, inte sexuell läggning. Rädslan för att uppfattas som perverst är inte kopplad till att komma ut som icke-heterosexuell, men däremot som kung. Hon upplever inte att hennes icke-heterosexualitet är stigmatiserad på samma sätt som hennes "könsöverskridande" praktiker. Även om man som kung frivilligt träder in i en stigmatiserad position i vissa sammanhang kan man i andra sammanhang undvika att vara öppen med sin kungpraktik av rädsla för konsekvenserna om praktiken blir känd.

”Man är inte trovärdig som dragking på nåt sätt”

Jag träffar en av mina intervjupersoner i en park. Vi är en liten grupp vänner och bekanta som har stämt träff där för att picknicken i solen. Vi äter vår medhavda mat och dricker kaffe. Vi talar om första maj-firandet för ett par dagar sen. Min intervjuperson berättar upprört om vad som hände när hon gick på gågatan på väg till det utomparlamentariska första maj-tåg som hon skulle delta i.

Hon hade klätt sig i en rosa tyllkjol och en svart ”binder” i form av en top för att platta till bröstet. Hon bar ett bälte med ett stort spänne i formen av ordet ”genderqueer”. På överläppen hade hon limmat fast hår till en mustasch. Hennes hår var bakåtstruket med hjälp av stora mängder hårgelé. På ryggen hade hon nålat fast en fyrkantig lapp i lila tyg med orden ”queer i förskolan” tryckta med svart färg. Hon var ”criss cross-dressed”, det vill säga klädd i en kombination av feminint och maskulint kodade attribut.³ Intervjupersonen arbetar som förskollärare. Plötsligt när hon gick där på gågatan fick hon syn på pappan till ett av barnen på förskolan. Hon började gå snabbare för att inte möta honom. Hon berättar att hon fick panik när hon såg honom och att hon ville undvika att bli sedd i ”drag” av honom. Hon var rädd för att om hennes dragande blev känt på jobbet så skulle detta få negativa konsekvenser för henne.

Så ska man sitta där måndag morgon och säga ”så har vi de här åtgärderna för din son”, när de sett en så här dagen innan. Man blir inte tagen på allvar. (fältanteckningar 2009)

Flera intervjupersoner uttrycker en rädsla för att deras trovärdighet skulle minska om deras kungpraktik blev känd på arbetsplatsen.

Vara trovärdig. Man är inte trovärdig som dragking på nåt sätt. Men det är ganska hemskt att det är så att man ska... Alltså, ja men jag förstår... det klart att man inte ska hålla på och fläka ut sitt privatliv i jobbsammanhang, det vill väl ingen göra, men samtidigt så ska man ju inte behöva, man ska ju inte behöva avstå från saker man vill göra i sitt privatliv för att man har ett jobb.

Och det är väl det också att drag hamnar på nåt sätt ändå mer i transfacket, därför så tänker jag att det är farligare att prata om. Det är mer känsligt, även om det också i vissa lägen kanske är mer oskyldigt, eller kan verka mer oskyldigt [...]

Avslutande reflektioner

Utifrån mitt material kan jag konstatera att kungar ofta har politiska syften med sin kungpraktik. Kungpraktiken politiserar genusuttryck. Kungpraktiken artikuleras som ett sätt att synliggöra och ifrågasätta regleringar av genus och sexualitet där vissa uttryck såsom maskulinitet och aktiv sexualitet är förbehållna män. Kungpraktiken används för att utforska och utmana egna och andras gränser för hur kön kan/tillåts uttryckas och praktiken liknar på många sätt kvinnorörelsens medvetandehöjande grupper där kvinnors begränsade handlingsutrymme medvetandegjordes som ett strukturellt, istället för individuellt, problem (Isaksson 2007).

Kungskulturen i Sverige har sedan begynnelsen under 1990-talets senare hälft haft ena benet på scenen och andra benet på "gatan". Kungandet har aldrig varit en praktik utformad exklusivt för scensammanhang och i ett strikt underhållningssyfte, utan kungpraktiken har varit lika flitigt förekommande i icke-scensammanhang och spridits genom Sverige via dragkingworkshops. Det finns ingen självklar koppling mellan att ha en transidentitet och utföra en kungpraktik, men däremot uttrycks en annan koppling mellan transidentitet och kungpraktik i mitt material – rädslan för att utsättas för diskriminering utifrån omgivningens antagande om en transidentitet.

Kungar illustrerar den reglering av genus och sexualitet som transpersoner utsätts för och de behov av en stabilitet och fixering av kön som uttrycks i den inledande frågan "varför har du skägg?", och i exempelvis kursutvärderingar med endast två köns kategorier att välja mellan.

Det finns en spänning mellan lagar och subversiva praktiker. Lagar syftar till att skydda "skyddsvärda" grupper – i det här fallet personer med könsöverskridande identitet eller uttryck – och subversiva praktiker, som kungandet, syftar till att skapa en icke-heteronormativ värld.

Omfattas personer som utför en kungpraktik av diskrimineringskyddet, eller krävs det en mer permanent transidentifikation – en stabil transidentitet eller ett stabilt transuttryck?

Krävs det att det könsöverskridande uttrycket också är ett uttryck för en transidentifikation, eller innefattas även kungpraktiker som är tillfälliga, instabila och har ett politiskt syfte – mer ett "görande" än ett "varande", mer politik än identitet? Omfattas man av lagens diskrimineringskydd om man "frivilligt" trätt in i den utsatta positionen – och med ett

politiskt syfte? Hur går lagens heteronormativa utgångspunkter – att det finns två kön och personer som "överskrider" könsgrensarna – ihop med kungarnas performativa syn på kön som görande? Vad får en ny diskrimineringsgrund för konsekvenser för dem som ska skyddas av den?

Tack

Stort tack till Signe Bremer, Erika Lundell, Diana Mulinari, Sara Nilsson och Paulina de los Reyes för värdefulla kommentarer i arbetet med artikeln.

Noter

1. Hösten 2009 anordnade Linköpings universitet en konferens, "Transgender Studies and Theories: Building up the Field in a Nordic Context" som syftade till att etablera transstudier i en nordisk kontext, www.tema.liu.se/tema-g/2009-11-10.
2. För transforskning i Sverige se till exempel Alm (2006), Bergström (2007) och Bremer (2006, 2008a, 2008b, 2009).
3. Första gången jag kom i kontakt med uttrycket crisscross-dressing var under föreläsningen "Criss-Cross Dressing and Street Level Gender Activism" av HBT-aktivisterna Indra Windh och Del LaGrace Volcano på Stockholm Pride, 20030801.

Referenser

Alm, Erika (2006) *"Ett emballage för inälvor och emotioner": föreställningar om kroppen i statliga utredningar från 1960- & 1970-talen*. Avhandling. Institutionen för idéhistoria och vetenskapsteori. Göteborg: Göteborgs universitet.

Bergström, Helena (2007) *Kön och förändring: kontinuitet och normalitet i anhörigas relationer till transsexuella*. Avhandling. Pedagogiska institutionen. Stockholm: Stockholms universitet.

Bremer, Signe (2009) Det är såklart vi ska hjälpa dig – men... du är väl kastrerad?! *Wannabe: Sveriges Förenade HBTQ-studenters medlemstidning*, Nr. 17, s. 27-31.

Bremer, Signe (2008a) Politiserade kroppar i virtuella rum. *Wannabe: Sveriges Förenade HBTQ-studenters medlemstidning*, Nr. 15, s. 20-25.

Bremer, Signe (2008b) Den läckande kroppen. Berättelser från psykiatrins korridorer. I Saltzman, Katarina och Eva Knuts (red.) *Nätverksetnologi. Ljusgården: Meddelande från etnologiska institutionen*. Nr 21. Göteborg: Göteborgs universitet.

Bremer, Signe (2006) Under Ytan. Nio transpersoners berättelser om vardagsverklighet. *Lambda Nordica*, Nr. 1-2, s. 7-29.

Butler, Judith (1999) *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity: 10th Anniversary Edition*, New York: Routledge.

Dahl, Ulrika (2005) Scener ur ett äktenskap: Om heteronormativitet i svensk jämställdhetspolitik. I Kulick, Don (red.) *Queersverige*. Stockholm: Natur & Kultur.

Darj, Frida och Hedvig Nathorst-Böös (2008) *Är du kille eller tjej? En intervjustudie om unga transpersoners livsvillkor*. RFSL ungdom.

Foucault, Michel (2000) The Subject and Power. I Faubion, James D. (red.) *Power. Essential Works of Foucault 1954-1984*, Vol. 3. London: Penguin Books.

Goffman, Erving (1965) *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.

Halberstam, Judith (2005) *In a Queer Time and Place: Transgender Bodies, Subcultural Lives*. New York: New York University Press.

I.A.A.F (International Association of Athletics Federations) (2009). Statement on Caster Semenya, www.iaaf.org/aboutiaaf/news/newsid=54277.html, 2009-11-10.

Isaksson, Emma (2007) *Kvinnokamp: synen på underordning och motstånd i den nya kvinnorörelsen*. Stockholm: Atlas.

JämO (2008) Könsöverskridare – ett begrepp som väcker känslor (pressrelease), www.newsdesk.se/view/pressrelease/koensoeverskridande-ett-begrepp-som-vaecker-kaenslor-229330, 2009-11-10.

Koyama, Emi (2002) Cissexual/Cisgender – decentralizing the dominant group, <http://eminism.org/interchange/2002/20020607-wmstl.html>, 2009-11-10.

NE (Nationalencyklopedin) (2009a) Cis, www.ne.se/cis, 2009-11-10.

NE (Nationalencyklopedin) (2009b) Trans, www.ne.se/trans/1070710, 2009-11-10.

RFSL (Riksförbundet för hbt-personers rättigheter) (2009a) Begreppslista – sexualitet och kön, www.rfsl.se/?p=410, 2009-11-10.

RFSL (Riksförbundet för hbt-personers rättigheter) (2009b) Välkommen till HBT-samhället, www.rfsl.se/?p=3815&aid=5981, 2009-11-10.

RFSL (Riksförbundet för hbt-personers rättigheter) (2009c) Höra hemma – om transpersoner, www.rfsl.se/public/rfsl_om_transpersoner.pdf, 2009-11-10.

RFSL (Riksförbundet för hbt-personers rättigheter) (2009d) Samspelet – en text om bemötande, www.rfsl.se/public/Samspelet.pdf, 2009-11-10.

Rosenberg, Tiina (2002) *Queerfeministisk agenda*. Stockholm: Atlas.

Rydström, Jens (2008) Varför behövs transhistoria? *Lambda Nordica*, Nr 1-2, s. 63-77.

Socialstyrelsen (2008) Ändringar i och tillägg till Klassifikation av sjukdomar och hälsoproblem 1997 – systematisk förteckning per den 1 januari 2009, www.socialstyrelsen.se/klassificeringochkoder/Documents/KSHandr09.pdf, 2009-11-11.

Stryker, Susan (2006) (De)Subjugated Knowledges: An Introduction to Transgender Studies. I Stryker, Susan och Stephen Whittle (red.) *The Transgender Studies Reader*. New York & London: Routledge.

Windh, Indra och Volcano, Del LaGrace (2003) *Criss-Cross Dressing and Street Level Gender Activism*. Föreläsning på Stockholm Pride 2003, 2003-08-01.

En (o)jämlig jämställdhet? Intersektionella perspektiv på ojämlikhetsskapande inom universitetsvärlden

Paulina de los Reyes

Jag upplever att när det har varit nyrekryteringar påminner de väldigt mycket om dom som redan finns här på institutionen... Det är först dom sista två, tre åren som vi har folk från andra länder.. det finns ju säkert homosexuella på vår institution men jag känner ingen.. det är liksom inget man pratar om men rent statistiskt så måste det ju finnas några i alla fall men var är dom?... jag vet inte hur accepterat det är, det är såna frågor som vi inte pratar om... lika lite som etnicitet. Vi diskuterar kön men jag kan inte erinra mig att vi diskuterat etnicitet särskilt mycket och så... Vi har ju en jämställdhetskommitté där jag själv har varit med. Nu är jag inte med där längre men vi borde ha nån slags plan för etnisk mångfald till exempel men jag tror att alla institutioner borde ha en sån. Det enda jag vet är det här med sexuella trakasserier, att en sån plan måste vi ha och att i den måste det stå vem man ska kontakta och vilka procedurer som ska finnas och så... men etnisk diskriminering, det har jag aldrig ens tänkt på... (doktorand vid Uppsala universitet våren 2004)

Beskrivningen ovan har visserligen några år på nacken men frågan är om det har skett några radikala förändringar sedan dess. Vad finns det för utrymme för att diskutera etnisk diskriminering och heterosexism inom universiteten? Var förs det samtal om dessa problem? Hur ser medvetenheten ut rörande vardagsdiskriminering? Har samtalet om jämställdhet öppnat för en diskussion om andra former av ojämlikhet? Vi kan förmoda att situationen varierar och att det finns en stor spännvidd beträffande kunskapsnivå, institutionellt stöd och handlingsberedskap inom universitetens olika miljöer.¹ Berättelsen ska därför inte läsas som en lägesbeskrivning och inte heller som ett auktoritativt fastställande av sakernas tillstånd. Att jag väljer den som ingång för en intersektionell läsning av jämställdheten i den akademiska världen har sin förklaring i beskrivningens blottläggande av problembilder som diskuteras i denna specifika kontext och som aktualiseras i samband med den nya diskrimineringslagstiftningen (2008:567²). Genom att rikta sökarljuset mot dessa bilder är det också möjligt att synliggöra omständigheter som bidrar till att upprätthålla (o)jämliga villkor inom universitetsvärlden och även problematisera jämställdhetstänkandets möjligheter och begränsningar inom ramen för arbetet med likabehandling.

Med utgångspunkt i ett intersektionellt perspektiv vill jag i detta kapitel argumentera för nödvändigheten av att skifta fokus från de grupper eller kategorier som omfattas i detta

arbete till de normer, rutiner och värderingar som gör att vissa människor eller grupper behandlas ojämnt. Begreppet intersektionalitet har sina rötter i den antirasistiska feminismen i USA och det har blivit ett viktigt teoretiskt instrument för att problematisera maktförhållanden baserade på kön, klass och etnicitet (se t ex Crenshaw 1994). Under 2000-talet har begreppet blivit föremål för en intensiv akademisk debatt och även tagit plats på den politiska och kulturpolitiska arenan. Även om intresset för intersektionalitet är stort bör detta inte tolkas som att det finns en konsensus om vare sig begreppets innebörd eller dess politiska implikationer.³ En av flera diskussionspunkter idag handlar om hur man ska förhålla sig till de kategorier som oftast betraktas som grunden för intersektionella analyser – kön, sexualitet, klass och etnicitet – och till de maktstrukturer som ger upphov till dessa kategorier. En annan handlar om vilka kategorier som bör ingå i intersektionella analyser – varför kön, klass och etnicitet och inte sexualitet, funktionshinder och ålder? I förlängningen av denna diskussion ställs också frågan om alla kategorier är likvärdiga.⁴

Det finns knappast utrymme till att diskutera alla dessa frågor i detta kapitel men jag vill samtidigt här kort precisera mina premisser när jag använder mig av begreppet. Jag kanske ska börja med att definiera intersektionaliteten inom ramen för ett konstruktivistiskt perspektiv. Utifrån detta perspektiv är den sociala verkligheten inte given, den skapas i stället inom ett maktfält. Detta gäller även de kategorier som beskriver och förklarar denna verklighet; till exempel kön, etnicitet och ras, men också kategoriseringar baserade på sexualitet, funktionsförmåga, ålder och klass. Även om dessa kategorier kan användas i beskrivande syfte saknar de en fast kärna och en essentiell innebörd. Kategorierna bör därför förstås inom ramen för specifika sammanhang, men också som en del av en socialt skapad ordning. Diskussioner om vilka kategorier som är grundläggande och vilka som glöms bort utgår – precis som argumentet att alla kategorier är lika viktiga och att varje försök att göra analytiska distinktioner kan betraktas som otillbörlig rangordning – från helt andra premisser, nämligen att det är möjligt att utgå från situationsoberoende kategorier vars essentiella värde gör dem lika grundläggande i alla sammanhang.

Enligt min uppfattning är ett intersektionellt perspektiv viktigt just för att problematisera situationer och sammanhang som gör vissa kategorier betydelsebärande och särskiljandet mellan o(jäm)lika grupper av människor till ett maktinstrument. Analytiskt innebär detta att ifrågasätta premisserna för skillnadsskapande i stället för att ta skillnaderna för givna.

Utifrån ett sådant perspektiv är det också möjligt att utforska processer som gör att vissa kategorier uppfattas som mer centrala än andra. I detta sammanhang är skillnader i fråga om diskursivt utrymme, institutionella plattformar och politisk agens viktiga markörer för den hierarkiska ordning som etableras i och genom dessa kategorier.

Jag menar därför att de frågor som kan ställas utifrån ett intersektionellt perspektiv inte främst handlar om hur o(jäm)lika kategorier förhåller sig till varandra utan snarare om hur dessa olikheter skapas, legitimeras och reproduceras. Följaktligen är det även relevant att undersöka vilka uppfattningar om makt som ligger till grund för dessa kategoriseringar och vilka processer som avgör deras inbördes relation. På vilka grunder är det möjligt att hävda att en kategori – till exempel kön – är viktigare än andra? Intersektionaliteten öppnar således för en kritisk granskning av jämställdhetstänkandets teoretiska premisser och, i förlängningen, av dess politiska konsekvenser för likabehandlingsarbetet. Härvidlag ger citatet ovan viktiga ledtrådar för att diskutera jämställdhet och likabehandling inom universitetsvärlden.

Normativitet & institutionell diskriminering

”Jag upplever att när det har varit nyrekryteringar påminner de väldigt mycket om dom som redan finns här på institutionen... det är först dom sista två, tre åren som vi har folk från andra länder...”

Informantens beskrivning ringar in praktiker som kan ses som uttryck för en institutionell tröghet som, oavsett avsikter eller uttalade intentioner, bidrar till att vidmakthålla en etablerad organisatorisk ordning. Genom att befrämja likheten är det möjligt att (åter)skapa denna ordning även då nya doktorander eller lektorer anställs vid institutionen. Att premiera likhet vid rekryteringar kan enligt vissa forskare ses som en rationell strategi som minskar risker för konflikter och friktion inom organisationen (Eksted med flera 1994). Inom universitetsvärlden är det vanligt att hävda att institutioners forskningsprofil och handledarkompetens bör sätta gränserna för nyrekryteringar. Frågan är dock vilka normer som upprätthålls när den institutionella kontinuiteten blir ett förgivettaget kriterium vid nyrekryteringar och vilka konsekvenser det får för människor, tankar och perspektiv som hittills inte har haft en given plan i akademien.⁵

Inom feministisk organisationsforskning har mäns homosociala praktiker – det vill säga den systematiska favoriseringen av andra män i valet av efterträdare, möjligheter till avancemang, rekrytering till chefspositioner och andra förmåner – setts som en viktig del i upprätthållandet av den manliga dominansen inom organisationer (Lindgren 1996, Holgersson 2003). Den manliga normen innebär bland annat att män som grupp får företräde ifråga om makt och befogenheter. En viktig förutsättning för detta är att egenskaper som associeras till manlighet konstrueras som kompetens medan kvinnlighet antingen kopplas till bristande kompetens eller en avvikande, specifik typ av kompetens. En följd av detta är att kvinnors möjligheter att få tillgång till makt och inflytande blir kraftigt kringskurna. En annan är att homosocialiteten slår ut de meritokratiska principer som ska styra rekryteringsprocesser och karriärutveckling.

Om forskningen sedan länge visat att homosociala praktiker är ett hinder för jämställdheten är det först under de senaste åren som universitetsvärldens normativa svenskhet problematiserats. Idéhistorikern Mohammad Fazlhashemis (2002) intervjustudie med studenter vid Umeå universitet visar att normativa uppfattningar om svenskhet ställer stora anpassningskrav på studenter som av olika anledningar uppfattas avvika från denna norm. Dessa krav är inte enbart studierelaterade. De påverkar också studenternas vardag och relationer till andra personer inom universitetet. Enligt Fazlhashemi är det den monokulturella miljön inom universitetet som gör studenter med utländsk bakgrund till ett avvikande inslag. Bristande öppenhet och en normativ svenskhet resulterar därför i situationer som skapar slitningar, stress och påfrestningar bland dem som drabbas.

En intervjuundersökning med studenter och anställda vid Uppsala universitet visar på liknande resultat (de los Reyes 2007). Undersökningen visar att svenskheten ses som den givna normen. Studenter och anställda med invandrabakgrund förpassas till en situation där de måste förhålla sig till en roll som "avvikande" och "främmande". Normativa uppfattningar om svenskhet drabbar även barn till invandrade som trots att de är födda och uppvuxna i Sverige ofta blir påmind om sin (sär)ställning. Det innebär bland annat att bli föremål för språkliga tillrättavisningar, att behöva svara på kränkande frågor, att förväntas förklara sin närvaro på universitetet och att förhålla sig till omgivningen utifrån en försvarsposition.

det är många som säger "oj, vad bra svenska du pratar!" och då säger man "ja, men jag har bott här ganska länge. "jamen, är du adopterad?"

”nej” ”nähä? oj! men du var ju så väldigt svensk av dig, så vi trodde nästan att du var adopterad”. .och när jag sen säger att ”nej, jag är inte adopterad” då väcker det genast frågor.. ” men.. vadå, bor du med båda dina föräldrar?” och ”är båda dina föräldrar här?”.. såna frågor. och det är inte så mycket lärare som frågar, utan det är.. mest andra studenter (student UU).

Intervjupersonen berättar om omgivningens upprepade markeringar om en position utanför den svenska normen, en situation som väcker frustration och uppgivenhet. Att definieras utanför svenskheten kan också medföra utestängning från viktiga resurser och att behöva kämpa för det som är självklara rättigheter för andra studenter eller anställda.

Forskningen visar att erfarenheter av marginalisering, stigmatisering och osynliggörande inte bara grundas i normativa uppfattningar om kön eller etnicitet. Även andra uppfattningar om vem/vilka som hör till den akademiska världen kan resultera i ett systematiskt missgynnande av dem som inte passar in i denna idealbild.⁶ En granskning från Karolinska Institutet visar att både sexuell läggning och funktionshinder kan utgöra grund för diskriminering och särbehandling (2005). Rapportens författare menar att det är en angelägen uppgift att lyfta fram diskrimineringsfrågorna i ett akademiskt sammanhang eftersom *”diskriminerande attityder som accepteras under utbildningen följer också med ut i arbetslivet”* (KI 2005, s. 6).

Liknande resonemang förs i antologin *I den akademiska garderoben* (2005) som belyser heteronormativa praktiker inom det akademiska fältet och hur dessa praktiker bidrar till att upprätthålla en hierarkisk ordning inom universitetet. Att granska universitetsvärldens för-givettagna heterosexuallitet innebär att problematisera osynliga regler, subtila markeringar och underförstådda förväntningar som gör heterosexuallitet till ett naturligt, normalt och önskvärt beteende. Upprätthållandet av heteronormen innebär inte bara att homo-, bi- och transpersoner konstrueras som avvikande utan också att den dikotoma uppdelningen i kvinnligt och manligt avpolitiserats och görs till ett naturligt inslag i sociala interaktioner. Kön och sexualitet är djupt inbäddade i varandra och därför har en problematisering av heteronormen också konsekvenser för hur normer om kvinnligt och manligt konstrueras och erfars.

Normativa föreställningar om kön, sexualitet, etnicitet och funktionsförmåga innebär särskilda påfrestningar för studenter och anställda som inte passar in i dessa normer. Utta-lade eller underförstådda anpassningskrav påverkar studieresultat, strategier och vardagsliv

(Fazlhashemi 2002, Wiktorsson och Rothelius 2003, de los Reyes 2007). Problemet är också att vetenskapen om exkluderande praktiker som grundas i dessa föreställningar riskerar att undergräva principer som till exempel meritvärde, kompetens och likvärdig behandling. Därtill finns det en uppenbar risk för att den institutionella särbehandling som bekräftas inom universiteten på lång sikt ska påverka studenters framtida yrkesutövning. Ett normkritiskt perspektiv har därför stor relevans för hela universitetsvärlden och inte bara för de grupper eller människor som riskerar att betraktas som avvikande.

Undersökningar som problematiserar erfarenheter av marginalisering, underordning och diskriminering visar också att även om normerna etableras utifrån idealbilder i fråga om kön, klass, sexualitet, ålder eller funktionalitet så är det i praktiken svårt att identifiera på vilka grunder man kan bli drabbad (Colligan 2004, Konur 2004, de los Reyes 2007). En kvinnlig lektor vid Uppsala universitet resonerar på följande sätt om sina erfarenheter av diskriminering:

Det är svårt att säga om det har att göra med min bakgrund eller om det har att göra med att jag är kvinna. Men jag skulle nog tippa att det att jag är kvinna väger väldigt mycket också. Den här chefen hade konstant prioriterat män.. män, som hör till majoritetsbefolkningen, under dom åren som jag har varit här (lektor vid Uppsala Universitet)

Att behöva sortera in erfarenheter av diskriminering i redan fastställda mallar upplevs av många som ett problem. Händer detta mig för att jag är kvinna eller för att jag har invandrarbakgrund? Beror det på att jag är homosexuell eller på att jag är arbetarklass? Dessa frågor återkommer ofta i intervjusituationer (för andra exempel, se de los Reyes 2007). Monica Amante, styrelseledamot i Feministisk initiativ, tycks ha hittat ett odramatiskt sätt att lösa problemet:

”När jag blir diskriminerad vet jag inte om det är för att jag är asiat eller kvinna. Jag har kommit fram till att det är för att jag är en asiatisk kvinna” (DN 050404)

Svårigheterna att empiriskt skilja mellan den ojämlikhet som har sin grund i etniska stereotyper och rasism, och den som har sin grund i en könsmaktordning eller i heteronormen kan relateras till den komplexitet som präglar maktstrukturerna inom universitetsvärlden och i samhället. I praktiken relateras detta till en särskild utsatthet, som skapas i skärningspunkten

(intersektionen) mellan flera relationer av förtryck. En 22-årig student beskriver sin situation på följande sätt:

Det är klart att man tänker att man är i klar minoritet. Inte nog med att man är tjej, så är man också en svart tjej, och det är ju verkligen en dubbel minoritet. Så det tänker man absolut på men det ska inte få begränsa mig. Jag vill ju plugga och det ska jag kunna göra så länge jag kommer in på mina betyg och så (student vid Uppsala universitet).

Studenten hänvisar både till sin könstillhörighet och till sin hudfärg när hon definierar sig som minoritet. Det innebär att hon samtidigt måste förhålla sig både till den manliga normen och till vithetens hegemoni. Genom att prata om sin hudfärg (och inte om etnicitet eller invandrarbakgrund) exponerar informanten rasismens verkningskraft, särskilt i kombination med andra former av förtryck. Även om studenten är medveten om att hon befinner sig i en utsatt position väljer hon att förhålla sig till detta med distans och använda det handlingsutrymme hon har för att göra skillnad.

Utsattheten kan också innebära att ständigt brottas med ett ifrågasättande av ens egen kapacitet. I studien *Om sexuell läggning och funktionshinder* (2005) gör en av intervjupersonerna följande reflexion:

En tanke som säkert flugit genom huvudet på oss alla är: Duger jag? De som i sin tidiga ungdom upptäcker att de har en homo-, bi- eller transsexuell läggning, har säkert ännu svårare att hantera frågan om att duga. Har man ett funktionshinder blir frågan ännu svårare. Med vårt samhälles kroppsfixering som rådande ideal kan det vara nog så krångligt att se sig i spegeln och kunna säga till sig själv 'jag ser inte ut som andra, men jag duger ändå' (Sisus 2005, s. 16)

Som exemplet visar är kvinnor aldrig "bara" kvinnor och därför innebär könsmaktordningen olika saker för o(jäm)lika grupper av kvinnor (och män). Det är därför viktigt att betona den komplexitet som finns bakom kategorier som invandrare, svenskar, kvinnor, homosexuella eller funktionshindrade för att kunna förklara och förstå hur människor agerar inom ramen för olika subjekspositioner. Inte minst är det nödvändigt att uppmärksamma de mekanismer och sammanhang som gör dessa kategoriseringar till meningsfulla markörer av en institutionell (rang)ordning. Utifrån ett sådant perspektiv är det möjligt att inte bara problematisera de normskapande processer som tillskriver vissa människor avvikande identiteter utan också hur dessa identiteter skapas och upprätthålls i och genom vardagliga interaktioner inom universitetsvärlden.

Tystnad & osynlighet

jag vet inte hur accepterat det [homosexualitet] är, det är såna frågor som vi inte pratar om... lika lite som etnicitet. Vi diskuterar kön men jag kan inte erinra mig att vi diskuterat etnicitet särskilt mycket och så...

Hur kan tystnaden om homosexualitet (och etnicitet) tolkas? Och är det lättare att prata om kön än om etnicitet eller sexualitet? Informantens berättelse säger något om det institutionella utrymmets betydelse för legitimeringen av vissa samtal och omöjliggörandet av andra. Självklart behöver inte tystnad innebära att ett ämne är tabubelagt eller att det finns en dold/öppen ovilja, men kan man utifrån detta dra slutsatsen att tystnaden är oproblematiske? Under en intervjuundersökning med studenter och anställda vid Uppsala universitet (de los Reyes 2007) framkom flera reflexioner om denna tystnad:

I Sverige har man gjort tv-serier kring Vilhelm Mobergs utvandrare och Kristina från Duvemåla . Svenskar som kommer till den nya världen och deras problem och allting.. men, när andra människor kommer till Sverige så möts dessa erfarenheter med en enorm tystnad.. det är som om dom inte finns, och det.. för mig är det diskriminering (student vid Uppsala universitet)

När man pratar om vad man gör som självklarheter så håller jag käften med en del grejer... det är inte så att det är så himla svårt att göra det men jag plockar fram vissa bitar av mig och ibland vill jag plocka fram andra. För mig känns det också så att om jag ska välja så kommer jag hellre ut med att jag tänder på tjejer än att jag har ett invandrarskap... om jag ska göra en prioriteringsordning. För mig är det jättemycket sådär att man kan få vara en viss mängd utav utmanande men efter ett tag så blir det för mycket och så väljer man. Och i alla fall i min studiesituation nu så känner jag att jag inte är beredd att vara både invandrare och homo utan då skulle det vara viktigare för mig att vara homo så chansen att jag blir invandrare den finns liksom inte...(student vid Uppsala universitet)

Tystnaden skapar ett tomrum kring vissa människors erfarenhetsvärld. I och med att dessa erfarenheter inte benämns eller uttalas är det också möjligt att upprätthålla en självbild där den andras närvaro inte lämnar några avtryck. Tystnaden möjliggör således en fortsatt uppdelning mellan normalitet och avvikelse och även en positionering utanför hierarkier som baseras på klass, kön, sexualitet och etnicitet.⁷ Den kan ses som ett sätt att avskärma sig från vissa människors erfarenheter av förtryck och att blunda för de relationer och

omständigheter som möjliggör detta förtryck. I förlängningen omintetgörs också möjligheterna till förändring.

Att bryta mot tystnaden och att öppet prata om att man har blivit utsatt för diskriminering, påhopp eller trakasserier är handlingar som kan försvåra en redan utsatt position. När lektorn B upptäckte att hennes docentansökan, till skillnad från många andras, hade legat i flera månader hos den ansvarige professorn utan att lämna institutionen tvivlade hon inte på att det handlade om diskriminering, vilket hon framförde till vederbörande. När hennes ansökan äntligen kom i väg skickades den till en sakkunnig som var känd för att vara hård.

då sa jag till honom (professorn) 'vad bra.. om jag blir godkänd, då vet jag att jag är kompetent och inte tack vare någons hjälp'. I alla fall, det dröjde ett tag och så kom ett positivt svar. Då kände jag verkligen att det var skillnad, att vissa fick hjälp och andra inte ...(lektor vid Uppsala universitet)

I en miljö där meriter förväntas vara avgörande för avancemang kan det vara obehagligt att konfronteras med det faktum att det finns ett privilegiesystem som bygger på dolda strukturer eller informella kontakter. Även om många är medvetna om detta kan det också finnas en viss uppgivenhet inför ett godtycke som uppfattas som en del av organisationskulturen. Kopplingen mellan informella kanaler, godtycke och strukturell diskriminering förblir dock ofta odiskuterad. Det tycks vara lättare att prata om och kritisera privilegier som bygger på informella kontakter och godtycke än strukturella skillnader som skapar en systematisk ojämlikhet. Tystnaden om dessa skillnader kan därför ses inom ramen för en förnekande strategi och i förlängningen som ett sätt att undvika att ta ansvar för en privilegierad position på andras bekostnad.

Vithetens privilegier och förekomsten av rasism tillhör kanske det mest onämnbare. Men även om tystnaden om rasism är kompakt i policydokument, handlingsplaner och undervisningsmaterial i likabehandlingsfrågor är den hegemoniska vitheten långt ifrån problematisk inom universitetsvärlden. I en tidigare undersökning har informanterna berättat om rasism i förhållandet till en rad olika vardagliga situationer (de los Reyes 2007). För somliga handlar det om vetenskapen om att man är särskilt utsatt på grund av sin hudfärg och sitt utseende, för andra handlar det om kurslitteratur som reproducerar kulturrasistiska värderingar. I andra fall föredrar intervjupersonerna att prata om rasism eller vardagsrasism i stället för diskriminering. Diskrepansen mellan de begrepp och problembilder som

människor använder för att beskriva sina egna erfarenheter och de som möjliggörs av omgivningen visar på tystnadens verkningskraft. Den bör därför ses inom ramen för en diskursiv ordning där vissa erfarenheter av förtryck kan uttalas och formuleras samtidigt som andra utesluts och omöjliggörs.

Det är inte bara tystnaden som upprätthåller ordningen, osynliggörandet opererar på ett liknande sätt. Intervjupersoner som har blivit utsatta för olika former av diskriminering återkommer ofta till situationer då de har känt sig osynliga och ignorerade. För somliga är osynliggörandet i första hand kopplat till en brist på erkännande av deras akademiska kompetens. Ett uttryck för detta är antagandet om att personer som identifieras med en minoritetsposition besitter en kompetens som är mindre vetenskaplig eller mer politisk än andras:

Jag uppfattas aldrig, aldrig som lika opartisk som mina kollegor som hör till majoriteten. Dom har rätten att vara... deras position uppfattas naturligtvis som objektiv, opartisk. Jag kan inte vara det eftersom jag tillhör en minoritet. Och därför är också det som jag producerar automatiskt mer politiskt än det som kollegor som tillhör majoriteten producerar (forskare vid Uppsala universitet)

Informantens berättelse är ett exempel på hur olika typer av kunskap knyts till o(jäm)lika subjekspositioner. Medan en position inom fördefinierade normer förknippas med neutral och objektiv kunskap är positionen *den andra* kopplad till en politisk kunskapsproduktion som kan förpassas till institutionens periferi. Osynliggörandet och bristen på erkännande kopplas i berättelserna till praktiker som utesluter och marginaliserar. Ett annat exempel som tas upp av en kvinnlig forskare är uteslutningen från samarbetet med andra forskare inom institutionen. När hon var nydisputerad och saknade en fast förankring på institutionen blev hon aldrig tillfrågad om ett eventuellt samarbete med andra kollegor:

Det kom aldrig nån och frågade "Ska vi söka ett projekt tillsammans?"
Ska vi skriva en artikel tillsammans?" ..vilket är jättevanligt att man gör,
om man inte har en tjänst (forskare vid Uppsala universitet).

Att erbjudas samarbete med institutionens seniora forskare är viktigt för etableringsprocesser inom akademien. Det visar att institutionen vill uppmuntra en forskare att gå vidare i universitetsvärlden. På ett individuellt plan är erbjudandet en bekräftelse på att det man gör är intressant och att man har en kompetens som institutionen vill behålla eller utveckla. Men det har också betydelse för den position som forskaren ifråga har inom institutionen. Att

aldrig bli tillfrågad innebär inte bara uteblivna möjligheter till meritering utan också att en position i periferin blir bekräftad.

Osynlighörandet är ett problem som nämns i flera intervjuer och återkommer i andra forskningsmiljöer. Det är inte bara nydisputerade forskares kompetens som ignoreras i planeringen av nya projekt. Välmeriterade forskare med flera års erfarenhet berättar att de aldrig tillfrågas när det gäller handledning av doktorander, sakkunniguppdrag, att opponera på en avhandling eller att sitta i en betygsnämnd. En av de intervjuade forskarna har funderat på att väcka frågan om vilka kriterier som används för dessa utnämningar och varför det alltid är samma personer som får representera institutionen vid olika uppdrag. Han menar emellertid att den systematiska exkluderingen av forskare med utländsk bakgrund inte behöver vara avsiktlig och inte heller baserad på att han (eller någon annan) uppfattas som besvärlig:

Det är ännu värre! Om det är så att man är jobbig, det är en sak, men det här är ännu värre. De är inte ens medvetna om din existens, att du kan representera en institution som den här (lektor vid Uppsala universitet).

I fallet ovan ses osynligheten som uttryck för ett fundamentalt annarskap och för ett normsystem som är sig självt nog och därför oberoende av en avvikande andra. Även i detta fall är osynligheten kopplad till praktiker som exkluderar och marginaliserar. Det kan vara värt att understryka att likartade praktiker gör sig gällande när det handlar om att upprätthålla andra normer (och privilegier) En undersökning om HBT-personer vid Göteborgs Universitet (Wiktorsson och Rothelius 2005) visar att osynlighet kan upplevas som ett större problem än fördomar. Osynligheten kopplas till heteronormens företräde i undervisning, kurslitteratur och andra sociala arenor.

Det finns en utpräglad heteronorm vid universitetet, enligt de intervjuade. Andra sexuella identiteter än den heterosexuella är osynliggjorda. Vad gäller utbildningens innehåll märks detta i att exempel med homo- eller bisexuella personer väldigt sällan förekommer i undervisning eller litteratur. När relationer mellan människor tas upp är det nästan alltid [ur?] ett heterosexuellt perspektiv (Wiktorsson och Rothelius 2005, s. 37).

Denna osynlighet är något som återkommande tas upp i internationell forskning, som problematiserar såväl institutionell rasism inom akademien (Solórzano 1998, Law, Phillips och

Turney 2004) som heteronormativa praktiker inom organisationer (se t ex D'Augelli 1992, Danilda 2005, Olsson och Olsson 2005). Den diskriminering som lyfts fram är bortom individuella intentioner och personliga värderingar, samtidigt som den möjliggörs av institutionens självbild (vilka som anses tillhöra den ämnesmässiga, akademiska och sociala gemenskapen) och maktordningar (uttryckt bland annat i en självreproducerande normativ svenskhet och/eller heterosexualitet).

Empiriska undersökningar i akademiska miljöer visar att såväl tystnad som osynliggörande är viktiga instrument för att upprätthålla gränsdragningar mellan tillhörighet och utanförskap. Forskningen visar emellertid att dessa gränsdragningar sällan är entydiga och att de normer de bygger på konstrueras intersektionellt. Exkluderande praktiker som t ex utgår från en förgivettagen svenskhet kan vara ännu svårare att hantera när de även knyts till heteronormens självklara dominans. Normativitetens komplexitet leder i detta fall till en ökad utsatthet som bland annat innebär att hela tiden behöva förhålla sig ett fördefinierat "vi", som formulerats utifrån dikotomier som man/kvinna, invandrare/svensk eller heterosexuell/homosexuell. I detta sammanhang är ett bejakande av homo- eller bisexualitet en positionering gentemot detta vi, en positionering som försvåras ytterligare när den kombineras med en invandrabakgrund.

Så länge jag inte säger nånting så tas jag för hetero eller så tas jag för svensk och så kan jag visa upp en bit utav mig och jag får tillåtelse att spela ut en bit utav mig.. men inte den andra.. ..
(student vid Uppsala universitet).

Motviljan mot att "kränka någons 'vi'-känsla", som denna student uttrycker det, gör att hon tänker sig för innan hon berättar om sin sexuella läggning och/eller invandrabakgrund. Utifrån rådande normer förväntas hon vara både svensk och heterosexuell, och därför menar hon att bejakandet av något annat innebär en positionering som kan uppfattas som oönskad och problematisk. Hennes erfarenhet är att både homosexualitet och invandrarbakgrund innebär att ställas utanför en given gemenskap och därför väljer hon att vara tyst för att, som hon säger, "hänga med och ha trevligt".

Osynliggörandet och tystnaden kan således relateras till skillnadsskapande processer som involverar flera relationer av förtryck och som hanteras utifrån strategier som innebär såväl identifiering som avidentifiering med subjektspositioner som betecknar tillhörighet

och/eller utanförskap. Utifrån ett intersektionellt perspektiv är det viktigt att problematisera hur uppfattningar om skillnad i fråga om klass, kön, etnicitet och sexualitet reproduceras i en akademisk kontext och även de institutionella sammanhang som (o)möjliggör att dessa skillnader kan spelas ut. Forskningen visar att det finns stora variationer mellan olika miljöer och detta gäller även inom universitetsvärlden. Följande frågor kommer att diskuteras i nästa avsnitt: Vad är det som gör att vissa kategoriseringar är mer eller mindre synliga inom universiteten? Vilka skillnader är möjliga att problematisera? Hur är dessa skillnader kopplade till jämställdheten?

”Vi diskuterar kön ”

Vi diskuterar kön men jag kan inte erinra mig att vi diskuterat etnicitet särskilt mycket och så... Vi har ju en jämställdhetskommitté där jag själv har varit med. Nu är jag inte med där längre men vi borde ha nån slags plan för etnisk mångfald till exempel.

Om vi går tillbaka till citatet som inleder detta kapitel så ser vi att tystnaden om etnicitet och sexualitet kontrasteras med en pågående diskussion om kön. Informanten berättar vidare att det finns en särskild plattform för att hantera jämställdhetsfrågor (jämställdhetskommittén) och hänvisar till planer för att förebygga könstrakasserier. Inga sådana resurser nämns i anslutning till etnicitet eller sexualitet. Redan här är det möjligt att fastställa att det finns olika institutionella premisser för att hantera arbetet med lika villkor och även en påtaglig obalans rörande kunskapsnivå, institutionella resurser och intresse. Medan jämställdhet har en given plats i de samtal som förs på institutionen omges frågor om sexualitet och etnicitet med tystnad.

Vad har denna obalans för betydelse? Det kan vara nödvändigt att betona att jämställdhetsdiskursens institutionella utrymme inte är samma sak som förverkligandet av jämställdhetsmålen. Däremot kan ett sådant utrymme ses som ett tecken på att det är legitimt att betrakta bristande jämställdhet som ett problem och dessutom som ett problem som måste åtgärdas på institutionell nivå. Diskursens institutionella utrymme gör det också möjligt att utveckla ett språk som kan benämna könsojämlikheter, samt teorier och begrepp som förklarar på vilket sätt dessa ojämlikheter är kopplade till den rådande könsmaktordningen. Det innebär också att flytta ansvaret från individen till organisationen. Med

jämställdhetens institutionalisering följer en uppsättning kunskaper, begrepp och förklaringsmodeller som gör det möjligt att begripliggöra vissa erfarenheter utifrån en strukturell position och även metoder och arbetssätt för att motverka orättvisor baserade på kön. I detta sammanhang har jämställdhetens synlighet och institutionella förankring betydelse för hur frågor om ojämlikhet och diskriminering på grund av kön formuleras:

Det är väl egentligen först dom här senaste åren som jag sätter det i relation till kön.. förut så trodde jag nog väldigt mycket att det handlade om mig personligen. Och det var en väldigt intressant upptäckt när jag kom på att det handlar nog inte bara om mig som person utan det är större än så.. det finns en struktur där på nåt sätt.. så det var en ganska intressant upptäckt när det gäller kön ja.. men som sagt i och med att dom här frågorna aldrig riktigt ens kommer upp så ... det här med etnicitet det känns inte så jätteviktigt. Jag brukar plocka lite här och lite där när det passar mig, men jag vet ju inte hur andra uppfattar mig... jag vet ju inte om dom tänker. Det är så, återigen alltså kön ja, det är ett hett ämne nu på institutionen men inte andra grupper (doktorand vid Uppsala universitet)

Jämställdheten erbjuder inte bara informanten en konkret verktygslåda som kan användas mot könsorättvisor utan också en självförståelse som bygger på etablerad kunskap och legitima tolkningsramar. Något liknande finns inte att tillgå när det gäller etnicitet, menar hon. I detta sammanhang kan man konstatera att genusvetenskapens tolkningsföreträdare har varit avgörande för att definiera ojämlikheten mellan kvinnor och män som en fråga om makt. Men samtidigt som jämställdhetens problemformuleringar möjliggör att könsdiskriminering upplevs som en subjektsposition inom en maktstruktur snarare än ett individuellt stigma finns det också en risk att den görs till den enda plattformen för legitim kritik och till det enda språk som kan benämna ojämlikhet.

Jämställdhetstänkandets problemformulering etablerar en avgörande skillnad mellan kön och andra diskrimineringsgrunder; det saknas institutionell förankring för en maktförståelse när det gäller etnicitet, sexualitet eller funktionshinder – trots att det finns omfattande teoretiska analyser och empirisk forskning som både på nationell och på internationell nivå lyfter fram maktaspekter bakom dessa kategorier. Här aktualiseras makten att vara okunnig, som bland annat tar sig uttryck i ett aktivt ignorera av kunskap som ifrågasätter redan etablerade verklighetsbilder. Förhållningssättet till ojämlikheter baserade på etnicitet, sexualitet och funktionshinder grundas således alltså på föreställningar om kulturella

skillnader, (avvikande) identiteter och bristande tillgänglighet. Frånvaron av ett maktperspektiv är också påtaglig i många klassanalyser och inte minst i analyser som kombinerar kön och klass. I litteraturen har klassanalyser alltmer kommit att fokusera på frågor om livsval, klassresor och livsstil än på strukturella relationer av förtryck.⁸

Avsaknaden av ett maktperspektiv innebär också att förekomsten av diskriminering definieras som ett kunskapsproblem eller en fråga om attityder och värderingar. Ur detta perspektiv görs "de andras" (avvikande) egenskaper till problem som måste hanteras från en normativ horisont. I detta vägval kan olika människors individuella resurser bli avgörande för att hantera omgivningens fördomsfulla reaktioner:

Beroende på hur stark position jag har så kan jag vara olika mycket
ickesvensk och ickehetero. Det handlar om hur mycket resurser jag
sitter på. Om jag inte har så mycket resurser så måste jag behålla de få
jag har till att få vara med och ha trevligt liksom
(student Uppsala universitet)

Utsattheten för diskriminerande handlingar innebär sällan ett passivt accepterande av ett orättvist tillstånd. Som exemplet ovan visar formas människors handlingsutrymme av en mängd olika resurser som också är situationsberoende. Utifrån ett individperspektiv är risken att bli utsatt för stigmatisering eller för att bli ignorerad en anledning till att man väljer en subjeksposition där det är möjligt att formulera kritik. Mot den bakgrunden kan det vara rationellt att välja att positionera sig i en jämställdhetsdiskurs om det saknas institutionellt utrymme att tala om orättvisor på grund av etnicitet eller sexualitet. I förlängningen är det möjligt att se det o(jäm)lika institutionella utrymmet både som uttryck för – och resultat av – en hierarki mellan diskrimineringsgrunder.

"Vi pratar om kön" ger uttryck för jämställdhetstänkandets institutionella (sär)ställning. Till skillnad från andra hierarkiska relationer inom den akademiska världen har könsrelationer kommit att begripliggöras som ett maktproblem. Däremot uppfattas klass, etnicitet, sexualitet och funktionshinder ofta som (fixerade) uttryck för sociala identiteter eller livsstilar vilket också avproblematiserar relationen mellan dessa kategoriseringar och samhällsordningen. Här kan ett intersektionellt perspektiv göra skillnad. Dels genom att blottlägga hur dessa kategoriseringar formar och påverkar varandra och dels genom att lyfta fram hur de samverkar i processer av normskapande och maktutövande. Utifrån detta är det också möjligt att problematisera jämställdhetstänkandets (exklusiva) maktanspråk.

Slutord – Jämställdhetens gränser

Analysen i detta avsnitt visar på svårigheterna att empiriskt hålla isär olika former av förtryck och ger exempel på den komplexitet som präglar normskapande processer och ojämlikhet inom den akademiska världen. Dessa exempel visar att ojämlikhet och diskriminering erfars utifrån subjektspositioner som inbegriper flera ojämlika relationer och olika former att avgränsa det normala från det avvikande. Det finns därför anledning att problematisera enkla kategoriseringar som sorterar människor efter kön, etnisk tillhörighet eller sexuell läggning för att i stället vända blicken mot de omständigheter som ger dessa kategoriseringar innehåll. I detta sammanhang är det särskilt belysande med exempel som visar hur olika subjektspositioner konstrueras i akademiska kontexter och även pekar på likheter och skillnader rörande normskapande processer som upprätthåller uppfattningar om avvikande andra. Analysen i kapitlet visar således på nödvändigheten av att formulera likabehandlingsarbetet utifrån ett perspektiv som beaktar hur olika former av förtryck och normskapande processer samverkar i upprätthållandet av ojämlika villkor inom universitetet.

När andra diskrimineringsgrunder tas upp i den offentliga debatten och därtill blir föremål för lagstiftning väcker jämställdhetens framtid en rad frågor och farhågor. Diskussionen avspeglar en oro bland genusforskare och jämställdhetspraktiker för att likabehandlingsarbetet ska leda till att könsfrågorna förringas eller till och med försvinner från den (forsknings)politiska agendan. Vad händer med jämställdheten när kön blir en av flera ojämlikhetsmarkörer? Finns det inte en risk att jämställdhetsarbetet urholkas? I denna debatt är det möjligt att urskilja flera tankespår som delvis anknyter till erövrade institutionella arenor och till jämställdhetstänkandets diskursiva hegemoni.

Som jag visar i det här kapitlet finns det idag inte bara en påtaglig obalans mellan olika diskrimineringsformer ifråga om institutionellt utrymme, kunskapsnivå och politisk legitimitet utan också etablerade problemdefinitioner som markerar könsrelationers centralitet och nödvändigheten av politiska interventioner inom detta område. Jämställdhetens institutionalisering har även implikationer för hur annan ojämlikhet uppfattas och hanteras, inte minst genom att etablera en hierarki mellan olika diskrimineringsformer som befäster uppfattningen att vissa former av ojämlikhet är perifera eller av underordnad betydelse. Tystnaden om rasism, heteronormen och den etniska diskrimineringen kan ses som uttryck för jämställdhetens gränsdragningar och exkluderande praktiker, men också som tecken på en

avsaknad av diskursivt utrymme, institutionella plattformar och politisk legitimitet för att diskutera andra former av ojämlikhet och diskriminering.

Vad kan en intersektionell läsning säga om relationen mellan jämställdhetsarbetet och likabehandlingsarbetet? Ett intersektionellt perspektiv öppnar för en diskussion som går bortom synliggörandet av grupper, kroppar och kategorier som ställs utanför jämställdhetsprojektet. Som analysen i detta kapitel visar är intersektionalitet ett användbart analytiskt instrument för att problematisera processer, diskurser och praktiker som i jämställdhetens namn ständigt producerar underordnade andra som förvägras legitimitet, kunskaper och trovärdighet för att kunna agera som likvärdiga subjekt. En viktig förutsättning för det framtida arbetet är därför att det skapas institutionellt utrymme för att motverka alla former av ojämlikhet inom universitetsvärlden.

Noter

1. Detta antagande baseras på min egen erfarenhet. 2008 hade jag förmånen att föreläsa vid en seminarierie om likabehandlingsarbete som Uppsala universitet anordnade för studenter och anställda och jag har fått tillfälle att återkomma till kopplingen mellan intersektionalitet och lika behandling vid flera andra tillfällen och inom olika instanser inom universitetet. Jag har således kunna skaffa mig en viss överblick över variationen ifråga om kunskapsnivå, intresse och problembilder samt även den institutionella beredskapen att ta sig an likabehandlingsproblematiken. I kapitlet använder jag intervjumaterial som delvis redovisats i en tidigare publikation, se Paulina de los Reyes (2007) *Att segla i motvind*. En kvalitativ undersökning om strukturell diskriminering och vardagsrasism inom universitetsvärlden.
2. Lagens ändamål är att motverka diskriminering och främja lika rättigheter och möjligheter oavsett kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder, sexuell läggning eller ålder.
3. Se debatten mellan Lykke och de los Reyes, Molina och Mulinari, KVT2003/3-4. Se också Mac Call (2005) och temanumret om intersektionalitet i *The European Journal of Women's Studies* (2006).
4. Se t ex Rosenberg (2007)
5. För en diskussion om detta utifrån USA:s akademiska kontext, se Chandler 2009.
6. Traditionellt har klassfrågor fått en framträdande roll i detta avseende.
7. Detta gäller naturligtvis också ålder och funktionshinder. Se Denise Malmbergs kapitel i denna antologi.
8. För en överblick, se *Tidskrift för genusvetenskap* temanummer om klass 3-4 2008. Se också *Fronesis Feminismen & vänstern* 25-26 2008.

Referenser

- Colligan, Sumi (2004) Why the Intersexed Shouldn't be Fixed: Insights from Queer Theory and Disability Studies. I. Smith, Bonnie G. och Beth Hutchison (red.) *Gendering Disability*. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press cop.
- Crenshaw, Kimberlé (1994) Mapping the Margins. Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color. I Fineman, Martha Albertson och Roxanne Mykitiuk (red.) *The Public Nature of Private Violence*. New York: Routledge.
- D'Augelli, Anthony R. (1992) Lesbian and Gay Male Undergraduates' Experiences of Harassment and Fear on Campus. *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 7 (3), s. 383-395.
- de los Reyes, Paulina, Irene Molina och Diana Mulinari (red.) (2002) *Maktens (o)lika förklådnader. Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas.
- de los Reyes, Paulina (2007) *Att segla i motvind: en kvalitativ undersökning om strukturell diskriminering och vardagsrasism inom universitetsvärlden*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Ekstedt, Eskil m.fl. (1994) *Kulturell friktion. Konfliktkälla och förnyelsekraft i en integrerad ekonomi*. Stockholm: SNS förlag.
- Fazlhashemi, Mohammad (2002) *Möten, myter och verkligheter. Studenter med annan etnisk bakgrund berättar om möten i den svenska universitetsvärlden*. Skriftserie från Universitetspedagogiskt centrum, Nr. 1. Umeå: Umeå universitet.
- Karolinska Institutet (2005) *Vidgade perspektiv I utbildningen. Sjuksköterske- och läkarstudenter granskar sin utbildning utifrån kön, sexuell läggning, etnicitet, religion och funktionshinder*.
http://ki.se/content/1/c4/04/99/VidgadePerspektiv_tredjetryckningen_2006.pdf
- Konur, Ozcan (2004) Disability and racial discrimination in Employment in Higher Education. I Law, Ian, Deborah Phillips och Laura Turney (red.) *Institutional Racism in Higher Education*. UK: Treatham Books Ltd.
- Lindgren, Gerd (1996) Broderskapets logik. *Kvinnovetenskaplig Tidskrift*, Nr. 1.
- Holgersson, Charlotte (2003) *Rekrytering av företagsledare, en studie i homosocialitet*. Avhandling. Stockholm: Ekonomiska forskningsinstitutet vid Handelshögskolan i Stockholm.
- Law, Ian, Deborah Phillips och Laura Turney (red.) (2004) *Institutional Racism in Higher Education*. UK: Treatham Books Ltd.
- Olsson, Anna-Clara och Caroline Olsson (red.) (2005) *I den akademiska garderoben*. Stockholm: Atlas.

McCall, Leslie (2005) The Complexity of Intersectionality. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, Vol. 3 (3).

Puwar, Nirmal (2004) Fish in or out water: a theoretical framework for race and the space in the academia. I Law, Ian, Deborah Phillips och Laura Turney (red.) *Institutional Racism in Higher Education*. UK: Treatham Books Ltd.

Sjöberg, Malena (2005) *Om sexuell läggning och funktionshinder: tillägg till ett nationellt program för att öka kompetensen om bemötande*. Stockholm: Statens institut för särskilt utbildningsstöd (Sisus).

Solórzano, Daniel (1998) Critical Race Theory, Race and Gender microaggressions and the experience of Chicana and Chicano Scholars. *Qualitative Studies in Education*, Vol. 2 (1).

Robertsson, Hans och Caroline Tovatt (2007) *Lögnernas förbannelse eller att mota Olle i grind. Strategier hos homo- och bisexuella för att hantera diskriminering*. HomO.

Rosenberg, Tiina (2002) *Queerfeministisk agenda*. Stockholm: Atlas.

Rosenberg, Tiina (2007) Är alla marginaliseringar likvärdiga? I de los Reyes, Paulina och Satu Gröndahl (red.) *Framtidens feminismer. Intersektionella perspektiv i den feministiska debatten*. Stockholm: Tankekraftförlag.

Wiktorsson, Pär och Simon Rothelius (2005) *Talande Tystnad*. Rapport från HoBiGU projektet vid Göteborgs universitet. Göteborgs universitets studentkår/Filosofiska Fakulteternas studentkår.

Efterord

Paulina de los Reyes

Denna antologi har haft jämställdhetens utmaningar mot bakgrund av den nya diskrimineringslagen i fokus. Två viktiga frågor är: Hur kan man se på jämställdhetsarbetet i ljuset av de nya diskrimineringsgrunderna? Hur ser relationen ut mellan jämställdhetsarbetet och likabehandlingsarbetet? Författarna till denna antologi förhåller sig till dessa frågor utifrån olika utgångspunkter och belyser samtidigt möjligheter och problem som är förknippade med den nya diskrimineringslagen. I detta avslutande kapitel vill jag lyfta fram några aspekter som är av särskild relevans för utformningen av åtgärder inom ramen för såväl jämställdhets- som likabehandlingsarbete.

Tydliga och institutionellt förankrade problembilder

Både jämställdhetsarbetet och likabehandlingsarbetet bör formuleras utifrån tydligt definierade problembilder. Vilket/vilka problem ska lösas? Ifråga om jämställdhet öppnar ett köns- maktsperspektiv för möjligheter att förändra en maktordning. Det ger också möjlighet att lyfta hanteringen av könsmissiga orättvisor från individnivå till en samhällsnivå, där de har systemiska effekter på normer, symboler, regelverk, etc. Ifråga om lika behandling är definitionen av vissa grupper som minoriteter i fokus. Uppdelningen i minoritet och majoritet avpolitiserar de relationer som gör heteronormen, svenskheten, vitheten och kroppsfunktionaliteten till privilegierade positioner.

Problemdefinitionen har stor betydelse för att skapa legitimitet kring de frågor som ska åtgärdas och även för att tydligöra vad som går att göra inom vissa institutionella ramar. Det är också viktigt att framhålla att dessa problembilder måste förankras institutionellt. Det finns till exempel en diskrepans mellan forskningens definitioner och problembilder i fråga om heterosexism och rasism och de föreställningar som ligger till grund för likabehandlingsarbetet (etnicitet eller sexuell läggning som antingen en egenskap eller identitetsgrund).

Diskrimineringens komplexitet

Bidragen till denna antologi belyser diskrimineringens komplexitet utifrån olika synvinklar, såväl som dess koppling till flera ojämlika relationer. Frågan om könsdiskriminering kan väckas på en abstrakt nivå (till exempel när det gäller positiv särbehandling) men det säger inte mycket om hur kvinnor som befinner sig i olika maktpositioner drabbas av generella

regler. Det är därför viktigt att likabehandlingsarbetet utgår från ett perspektiv som kan belysa ojämlikhetens komplexitet och variationer både mellan olika institutionella miljöer och på olika nivåer inom universiteten.

Skillnader i institutionellt utrymme, kunskapsnivå, problembilder, legitimitet

Diskussionen om olika diskrimineringsgrunder handlar ofta om vilka grupper som blir mer diskriminerade än andra och om det finns ojämlika relationer och former av förtryck som är viktigare än andra. I denna antologi har ett annorlunda perspektiv lyfts fram. Istället för att betona skillnader mellan grupper har skillnader i institutionellt utrymme, kunskapsnivå samt materiella och organisatoriska resurser varit i fokus. Ett sådant perspektiv bidrar till att synliggöra hur en hierarki mellan olika diskrimineringsgrunder etableras i och genom jämställdhets- och likabehandlingsarbetet. Den belyser också hur skillnader mellan olika grupper/kategorier upprätthålls genom organisatoriska och diskursiva praktiker.

Lagen innebär inte bara förbud mot diskriminering utan också främjande åtgärder

Diskussionen om den nya diskrimineringslagen fokuserar ofta på förbudsdelen och hur den ska hanteras i det praktiska arbetet. Denna fokusering medför dock en risk för att lagens påbud om aktiva åtgärder glöms bort. Aktiva åtgärder i arbetet mot diskriminering underskattas ofta, vilket också har medfört att det saknas systematisk kunskap om åtgärdernas effektivitet. Lagens möjligheter att främja ett förebyggande arbete mot diskriminering bör därför undersökas, särskilt möjligheten att formulera åtgärder som är anpassade till olika institutionella sammanhang.

Räkna med motstånd!

Erfarenheter från andra länder visar att allt förändringsarbete som riskerar att rubba etablerade privilegier, normer och självbilder möter motstånd. Detta motstånd kan likaväl vara öppet som dolt och det kan även vara ett uttryck för institutionell seghet. Förekomsten av en förnekandets kultur bör bemötas öppet, i likhet med aktivt (och selektivt) ignorering av forskningsresultat och teoretiska angreppssätt som avslöjar ojämlikhet. I detta sammanhang är ökad tillgång till information ett föga användbart medel. Det krävs betydligt kraftfullare insatser för att bryta motståndet hos dem som gynnas av en diskriminerande ordning.

Författarpresentation

Anna Olovsson Lööv arbetar som doktorand vid Centrum för genusvetenskap, Lunds universitet. Hennes avhandling är en queerfeministisk etnografisk studie av kungpraktiker och kungkultur i Sverige där hon tar kungpraktikerna som utgångspunkt för att ställa frågor om genus, sexualitet, kropp och identitet i relation till feministisk politik. Bland hennes tidigare publikationer finns "Regnbågsfamiljer och queera liv" (2009) och "Dragkingkulturen. Kvinnokulturens queera brorsa?" (2008).

Ann-Sofie Lönngren disputerade år 2008 vid Uppsala universitet med den litteraturvetenskapliga avhandlingen "Att röra en värld: en queerteoretisk analys av erotiska trianglar i sex verk av August Strindberg". Hon har även publicerat ett flertal artiklar, essäer och recensioner och arbetar som lärare i litteraturvetenskap, retorik och genusvetenskap.

Anneli Häyrén Weinestål är FD i organisationsteori och verksam som forskare och lärare på Centrum för genusvetenskap, Uppsala universitet. Hon disputerade 2007 på en avhandling om könskränkande behandling i akademisk miljö, "Vi blev antagligen för många' - Könskränkande behandling i akademisk miljö". Hon ingår i GORMA-gruppen i ett projekt om brandmäns maskulinitetskonstruktioner kallat "Från Novis till Nestor. Ett aktionsforskningsprojekt om maskulinitet och risk i svensk räddningstjänst". Hon är också en av grundarna av plattformen Modesty som forskar om diskriminering, egenmakt och integration.

Denise Malmberg är universitetslektor vid Centrum för genusvetenskap, Uppsala universitet. Hon har forskat om frågor som rör brott och övergrepp mot personer med funktionshinder. Ett annat intresseområde är kön, kroppslighet och sexualitet där hon främst intresserat sig för vad hon benämner kroppsnormativitet och vad denna norm får för konsekvenser för i synnerhet kvinnor. Bland hennes publikationer finns "Bodynormativity. Reading the Representations of Disabled Female Bodies" (2008) och "Höga klackar och rullstol – en könsteoretisk studie av kvinnor med livslånga funktionshinder" (1996).

Irene Molina är docent i Kulturgeografi, verksam vid Institutet för bostads- och urbanforskning, Uppsala universitet. Hennes forskning handlar om intersektionella maktrelationer i staden och i boendet, i synnerhet rasism i både teori och vardag. Bland hennes publikationer kan doktorsavhandlingen "Stadens rasifiering - etnisk boendesegregation i folkhemmet" från 1997, boken "Kulturens plats/Maktens rum" (red. med Martin Gren och P. O. Hallin) från 2000, och kapitlet "Lokalt föreningsdeltagande ur ett postkolonialt och globalt perspektiv" i boken "Föreningsliv, delaktighet och lokal

politik i det mångkulturella samhället”, Bo Bengtsson och Clarissa Kugelberg (red.) från 2009 särskilt nämnas.

Lena Sohl är doktorand i sociologi vid Uppsala universitet. Hon forskar om kvinnors klassresor i Sverige med intersektionella analyser i fokus. Tidigare har hon bland annat skrivit rapporten ”Men då ska man inte börja med herrar i min ålder ...’ Lärares och studenters tal om genus och jämställdhet vid sociologiska institutionen”, Uppsala universitet (2003).

Paulina de los Reyes är professor i ekonomisk historia vid Stockholms universitet och forskar om makt och historisk förändring samt om arbete och feministisk teori ur ett intersektionellt perspektiv. Bland hennes publikationer finns ”Det problematiska systemskapet” (1998), ”Mångfald och differentiering. Diskurs, olikhet och normbildning i svensk forskning och samhällsdebatt” (2001), ”Patriarkala enklaver eller ingenmansland. Våld, hot och kontroll mot unga kvinnor i Sverige” (2003) och ”Intersektionalitet. Kritiska reflektioner över ojämlikhetens landskap” (2005, tillsammans med Diana Mulinari).

Bilaga. Program konferensen Nedslag i jämställdhetens synfält

9.15 – 10.00	Registrering utanför sal X i Universitetshuset
10.00 – 10.10	Inledning. Marianne Carlsson, ordförande för Uppsala universitets jämställdhetskommitté, inleder konferensen.
10.10 – 10.30	"En jämlik jämställdhet? Intersektionella perspektiv på jämställdhetsarbete" av Paulina de los Reyes
10.30 – 10.50	"Kan man diskriminera kvinnor? Har svensketniska akademikerkvinnor sämre arbetsvillkor än män? Ett prat om diskrimineringsgrunden kön" av Anneli Häyrén
11.10 – 11.30	"Att göra klass och kön: Kvinnors klassresor i dagens Sverige" av Lena Sohl
11.30 – 11.50	"Diskriminering på grund av etnicitet - hur mycket har det med rasism att göra?" av Irene Molina
13.10 – 13.30	"Receptionen av Elsie Johanssons bok Sin ensamma kropp. Att vilja sexualitet och lust som kvinna och över 65, är det riktigt passande?" av Birgitta Wistrand
13.30 – 13.50	"Man gör ju bara henne en tjänst". Sexuella övergrepp mot kvinnor med funktionshinder - ett dolt jämställdhetsproblem i dagens samhälle av Denise Malmberg
13.50 – 14.10	"Varför har du skägg? "Kvinnors" erfarenheter av "könsöverskridande" praktiker" av Anna Olovsson Lööv
14.30 – 14.50	"Promiskuösa bögar och fula flator - könsbundna föreställningar om sexualitet och sexuell läggning" av Ann-Sofie Lönnngren
14.50 – 15.10	"Jämställdhet i högskolan - historia och framtid, några reflektioner" av Lars Jalmert
15.10 – 15.30	Avslutning. Marianne Carlsson, ordförande för Uppsala universitets jämställdhetskommitté, samtalar med Cecilia Håård, ordförande för SFQ Uppsala, Rose-Marie Karpee, koordinator för ESMeralda och Ina Sörlid, jämlikhetsansvarig på Uppsala studentkår

Vad händer med jämställdheten? Nedslag i jämställdhetens synfält

Denna antologi presenterar bidragen till konferensen "Nedslag i jämställdhetens synfält" som hölls vid Uppsala universitet under våren 2009. Texterna har skrivits under en period då jämställdhetens framtid väcker många brännande frågor, samtidigt som möjligheterna att utveckla en intersektionell förståelse av arbetet för lika villkor engagerar forskare och praktiker verksamma i en rad olika akademiska miljöer. Genom att rikta sökarljuset mot frågeställningar som hittills inte fått utrymme i jämställdhetsarbetet och som aktualiseras i och med den nya diskrimineringslagen belyser bokens författare de utmaningar som jämställdhetsarbetet står inför. Bokens kapitel visar att det finns många olika uppfattningar i dessa frågor. Gemensamt för alla bidrag är att de lyfter fram nödvändigheten av att ta vara på den kunskap som utifrån olika perspektiv belyser uteslutnings-/inneslutningsprocesser inom ramen för jämställdhetsarbetet.

Paulina de los Reyes, professor i ekonomisk historia vid Stockholms universitet, är redaktör för antologin.

Antologin kan beställas från:
Uppsala universitet
Personalavdelningen
Enheten för lika villkor
Box 256
751 05 Uppsala
www.jamst.uadm.uu.se